

॥ श्रीगणेशायनमः ॥
* श्रीराधादामोदराभ्यांनमः *

कार्तिकमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

कार्तिकमासव्रतप्रशंसनवर्णनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

ऋषय ऊचुः

सूत! नः कथितम्पुण्यं माहात्म्यमाश्विनस्य च ।

भूयोऽन्यच्छ्रोतुमिच्छामः कार्तिकस्य च वैभवम् ॥ २ ॥

कलौ कलुषचित्तानां नराणां पापकर्मणाम् । संसाराद्यधौनिमग्नानामनायासेनकागतिः
को धर्मः सर्वधर्माणामधिको मोक्षसाधकः । इहाऽपि मुक्तिदो नृणामेतत्सर्वकथय प्रभो!

सूत उवाच

भवद्विर्यदहं पृष्टस्तदेतत्पृष्टवान्मुनिः । नारदो ब्रह्मणः पुत्रो ब्रह्माणं तु जगद्गुरुम् ॥
तथैव सत्यभामा च श्रीकृष्णं जगदीश्वरम् । अपृच्छत् कार्तिकस्यैव वैभवं श्रवणोत्सुका
बालखिल्यैश्च ऋषिभिर्यदुक्तमुपि संसदि । श्रीसूर्यारुणसंवादारूपेणाऽतिमनोहरम् ॥
कैलासे शङ्करेणैव कार्तिकस्य च वैभवम् । वर्णितं पण्मुस्याऽग्रे नानाख्यानसमन्वितम्
पृथग्प्रतिनारदेन कथितं च माहात्म्यकम् । कार्तिकस्य च विप्रेन्द्रा श्रुत्वा ब्रह्ममुखात्पुनः
एकदा नारदो योगी सत्यलोकमुपागतः । पप्रच्छ विनयेनैव सर्वलोकपितामहम् ॥

श्रीनारद उवाच

पापेन्धनस्य घोरस्य शुष्कार्द्रस्य च भूरिशः । को वह्निर्दहते ब्रह्मस्तद्भवान्वक्तुमर्हति
नाऽज्ञातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्माण्डातर्गतस्य यत् । विद्यते तव देवेश त्रिविधस्य सुनिश्चितम्
मासनाम्प्रवरो मासो देवानामुत्तमोत्तमः । तीर्थानि तद्विशेषेण कथयस्व पितामहम् ॥

प्रथमोऽध्यायः]

* कार्तिकधर्मवर्णनम् *

४१७

ब्रह्मोवाच

मासानां कार्तिकः श्रेष्ठो देवानाम्भुसूदनः । तीर्थनारायणाख्यं हि त्रितयं दुर्लभं कलौ

नारद उवाच

भगवंस्तव दासोऽस्मि भक्तोऽस्मि हर्षिह्लभः ।

वैष्णवान्ब्रूहि मे धर्मान्सर्वज्ञोऽसि पितामह ॥ १५ ॥

आदर्शकार्तिकमाहात्म्यं वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ दीपदानस्य माहात्म्यं व्रतिनानियमांस्तथा

गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्याश्च तथा विभो ॥

धात्र्याश्चैव च माहात्म्यं विधिं स्नानादिकस्य च ।

व्रतारम्भः कदा कार्यं उद्यापनविधिं तथा ॥ १७ ॥

यत्किञ्चिद्वैष्णवं धर्मं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि । येनाऽहं त्वत्प्रसादेन पदं यास्याम्यनामयम्

सूत उवाच

इति पुत्रवचः श्रुत्वा ब्रह्मा हर्षसमन्वितः । राधादामोदरं स्मृत्वा प्रोवाच तनुजम्प्रति

ब्रह्मोवाच

साधुपुत्रं त्वया पुत्र! लोकोद्धरणहेतवे । कथयामि न सन्देहः कार्तिकस्य च वैभवम्
एकतः सर्वतीर्थानि सर्वयज्ञाः सदक्षिणाः । कार्तिकस्य तु मासस्य कलानार्हन्ति षोडशीम्
एकतः पुष्करवासः कुरुक्षेत्रे हिमालये । एकतः कार्तिकः पुत्र सर्वपुण्याधिको मतः ॥

स्वर्णानि मेरुतुल्यानि सर्वदानानि वैकतः । एकतः कार्तिको वत्स! सर्वदा केशवप्रियः
यत्किञ्चित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य कार्तिके ।

तस्य क्षयं न पश्यामि मयोक्तं तव नारद ॥ २४ ॥

सौपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् । तथाऽऽत्मानं समादद्यान्न भ्रश्येत यथा पुनः
दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यं कार्तिकोक्तं वरेन्नयः । धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठ! समातापितृवातकः
कार्तिकः खलु वै मासः सर्वमासेषु चोत्तमः । पुण्यानाम्परमं पुण्यं पावनानाञ्च पावनम्
अस्मिन्मासे त्रयस्त्रिंशद्देवाः सन्निहिता मुने । अत्र ज्ञानानि ज्ञानानि भोजनानि व्रतानि च
तिलध्रेनुं हिरण्यञ्च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि कुर्वन्ति सर्वभावेन नारद ॥

तानि दानानि दत्तानि गृह्णन्ति विधिवत्सुगः ।
 यत्किञ्च दत्तं विप्रेन्द्र! तपश्चैव तथा कृतम् ॥ ३० ॥
 तदक्षय्यफलं प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना । पापानां मोक्षेण चैव कार्तिकेमासि शस्यते
 तस्माद्यत्नेन विप्रेन्द्र! कार्तिके मासि दीयते ।
 यत्किञ्चित्कार्तिके दत्तं विष्णुमुदाहृत्य मानवैः ॥ ३२ ॥
 तदक्षयं हि लभते अन्नदानं विशेषतः । यथा नदीनां विप्रेन्द्र शैलानाञ्चैव नारद ॥
 उदधीनाञ्च विप्रर्षे! क्षयोनैवोपपद्यते । दानं कार्तिकमासे तु यत्किञ्चिदीयते मुने ॥
 न तस्याऽस्ति क्षयो विप्र! पापं याति सहस्रधा । सम्प्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा पराङ्मयस्तु वर्जयेत्
 दिने दिनेऽतिकृच्छस्य फलम् प्राप्नोत्यत्यन्ततः ।
 न कार्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥ ३६ ॥
 न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गा समम् । न चाऽन्नसदृशं दानं न सुखं भार्यया समम्
 न्यायेनोपाजितं द्रव्यं दुर्लभं दानकारिणाम् ।
 दुर्लभं मर्त्यधर्माणां तीर्थं च प्रतिपादनम् ॥ ३८ ॥
 कार्तिके मुनिशार्दूल! शालग्रामशिलाचनम् । स्मरणं वासुदेवस्य कर्तव्यं पापभीरुणा
 एतादृशं कार्तिकञ्च अकृतेनैव यो नयेत् । पूर्वं कृतस्य पुण्यस्य क्षयमाप्नोत्यसंशयम्
 नारद उवाच
 अशक्तेन कथं कार्यं कार्तिकव्रतमुत्तमम् । येन तत्फलमाप्नोति तन्मे वद पितामह ! ॥
 ब्रह्मोवाच
 अशक्तस्तु यदा मर्त्यस्तदैवं व्रतमाचरेत् । अन्यस्मैद्रविणं दत्त्वा कारयेत् कार्तिकव्रतम्
 तस्मात्पुण्यं प्रगृहीत दानसङ्कल्पपूर्वकम् । द्रव्यदानेऽप्यशक्तश्चेद्यदा देवर्षिसत्तम ! ॥ ४३ ॥
 तदा तेन प्रकर्तव्यं पानं तीर्थजलस्य च ।
 तत्राऽप्यशक्तो यो मर्त्यस्तेन नित्यं हरेर्मुदा ॥ ४४ ॥
 स्मरणं च प्रकर्तव्यं नाम्ना नियमपूर्वकम् । अखण्डितं तदा तेन कार्तिकव्रतजं फलम्
 विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ।

शिवविष्णवोर्गृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि ॥ ४६ ॥
 दुर्गाद्व्यां स्थितो वाऽथ यदि वाऽऽपद्रुतो भवेत् ।
 कुर्यादश्वत्थमूले तु तुलसीनां वनेष्वपि ॥ ४७ ॥
 विष्णुनामप्रबन्धानां गायनं विष्णुसन्निधौ । गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः
 वाद्यकृतपुरुषश्चाऽपि वाजपेयफलं लभेत् । सर्वतीर्थावगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात्
 सर्वमेतल्लभेत्पुण्यमेतेषां द्रव्यदः पुमान् । श्रवणादर्शनाद्वाऽपि षडंशं फलमाप्नुयात् ॥
 आपद्रुतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्कुत्रचिन्नरः ।
 व्याधितो वाऽथवा कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपि मार्जनम् ॥ ५१ ॥
 उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्ब्रतसम्पूतिहेतवे
 अशक्तो दीपदानाय परदीपं प्रबोधयेत् । तस्य वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः
 श्रीविष्णोः पूजनाऽभावे तुलसीधात्रिपूजनम् ।
 सर्वाऽभावे व्रती कुर्याद् ब्राह्मणानां गवामपि
 तस्याऽप्यभावे मनसि विष्णोर्नामाऽनुकीर्तनम् ॥ ५४ ॥
 नारद उवाच
 ब्रह्मन्! ब्रूहि विशेषेण धर्मान् कार्तिकसम्भवान् ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकव्रतप्रशंसावर्णनं नाम
 प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः कार्तिकव्रतधर्मनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

अथ कार्तिकमासस्य धर्मान्वक्ष्यामि नारद !। सम्प्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा पराश्रयस्तु वर्जयेत्
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा । सर्वेषामेव धर्माणां गुरुपूजा परा मता

गुरुशुश्रूषया सर्वं प्राप्नोति ऋषिसत्तम ॥ २ ॥

गुरौ तुष्टे च तुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः । गुरोरुष्टे च रुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः

कार्तिके मासि सम्प्राप्ते कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ ४ ॥

अकृत्वा गुरुशुश्रूषां नरकानेव विन्दति

यत्किञ्चिद्वा समादिष्टो गुरुणा तत्समाचरेत् ॥ ५ ॥

आज्ञप्तो गुरुणा विप्रः न तद्वाक्यं तु लङ्घयेत् । यदि दुःखादिकं प्राप्तं गुरुं तु शरणं व्रजेत्
मातृत्वे च पितृत्वे च गुरुमेव स्मरेद्बुधः । गुरौ न प्राप्य ते यत्तन्नान्यत्राऽपि हिलभ्यते
गुरुप्रसादात्सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः । मेधावी कपिलश्चैव सुमतिश्च महातपाः

गौतमस्य गुरोः सम्यक्सेवयाऽमरतां गताः ॥ ८ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके विष्णुतत्परः । गुरुसेवां प्रकुर्वीत ततो मोक्षमवाप्नुयात्
नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः । ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि स
तिलध्रेण हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुव्रतः
सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते । सहस्रमेव धेनूनां शतं चाऽनडुहां समम्
दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः । हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते ॥ १३ ॥
गजदानसहस्राणां स्वर्णदानं च तत्समम् । स्वर्णदानसहस्राणां विद्यादानं च तत्समम्
विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते । भूमिदानसहस्रेण गोप्रदानं विशिष्यते
गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते । अन्नाधारमिदं प्रोक्तं तस्माद्देयं तु कार्तिके ॥

द्वितीयोऽध्यायः] * कार्तिकव्रतधर्मवर्णनम् *

४२१

पराश्रवर्जनादेव लभेच्चान्द्रायणं फलम् ।

दिने दिनेऽतिकृच्छस्य फलम् प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥

कार्तिके वर्जयेन्मासं सन्धानञ्च विशेषतः । राक्षसीयोनिमाप्नोति सकृन्मांसस्य भक्षणात्
प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणां कार्तिके नियमेकृते । अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्य ते मोक्षदं पदम्
ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः । यत्फलं लभते वत्स ! तत्फलं भूमिशायिनः
भोजनं द्विजदम्पत्योः पूजनं च विलेपनैः । कम्बलानि च रत्नानि वासांसि विविधानि च
तुलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह । उपानहावातपत्रं कार्तिके देहि सुव्रत ! ॥
कार्तिके क्षितिशायी च हन्यात्पापं युगाजितम् । जागरं कार्तिके मासियः करोत्यरुणोदये
दामोदराग्रे देवर्षे ! गोसहस्रफलं लभेत् ।

नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानाञ्च दर्शनम् ॥ २४ ॥

न भवेत्कार्तिके यस्य हरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् । पुष्करं यः स्मरेत्प्राज्ञः कर्मणा मनसा गिरा
कार्तिके मुनिशार्दूल ! लक्षकोटिगुणं भवेत् । प्रयागोमाघमासे तु पुष्करं कार्तिके तथा
अवन्ती माघमेमासि हन्यात्पापं युगाजितम् । धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः
ये कुर्वन्ति नरा नित्यं प्रीत्यर्थं हरिपूजनम् ।

तारितास्तैश्च पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ २८ ॥

भ्रागदिस्तपनं विष्णोः क्रियते पितृकारणात् । कल्पकोटिदिवं प्राप्य वसन्ति त्रिदिवः सह
कार्तिकेनाऽर्चितो येस्तु कृष्णस्तु कमलेक्षणः । जन्मकोटिषु विप्रेन्द्र ! न ते पांक्रमलागृहे
अहो मुष्टा चिनष्टास्ते पतिताः कलिकन्दरे । यैर्नाऽर्चितो हरिर्भक्त्या कमलैरसितैः सितैः
पद्मेन केन देवेश योऽर्चयेत् कमलापतिम् । वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥
पुष्कराऽर्चनयोगेन श्वेतो मुक्तिमवाप ह ॥ ३२ ॥

अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । पद्मेन केन देवेश क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥ ३३ ॥
तुलसीपत्रलक्षेण कार्तिके योऽर्चयेद्हरिम् । पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ ! मौक्तिकं लभते फलम् ॥
मुनिशिरसि देहेतु कृष्णोत्तीर्णानुयोवहेत् । तुलसीकृष्णनिर्मालयैर्योगात्रं परिमार्जयेत्
सर्वरोगैस्तथा पापमुक्तो भवति मानवः ॥ ३५ ॥

शङ्खोदकं हरेर्भक्तिनिर्माल्यं पादयोजलम् । चन्दनं धूपशेषं च ब्रह्महत्यापहारकम् ॥
 कार्तिकेमासि विप्रेन्द्रप्रातःस्नानपरायणः । विप्रेभ्यश्चाऽन्नदानं तुकुर्याच्छक्त्यनुसारतः
 सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते । अन्नेन जायते लोकनैह्यन्नेवाऽभिवर्द्धते ॥ ३८
 अन्नं हि सर्वभूतानां प्राणभूतं परं विदुः । अन्नदः सर्वदो लोके सर्वयज्ञादिकृद्भवेत् ॥
 तीर्थस्नानेन कृतस्य देवयात्रादिनाऽपि किम् । सर्वं सम्पद्यते ब्रह्मन्नदानान्न संशयः
 सत्यकेतुर्द्विजः पूर्वं चाऽन्नदानेन केवलम् । सर्वपुण्यफलम्प्राप्य मोक्षम्प्राप सुदुर्लभम्
 कार्तिकव्रतनिष्ठस्तु कुर्याद्गोदानमुत्तमम् । व्रतं सम्पूर्णतां याति गोदानेन न संशयः
 गोदानात्परमं दानं संसारार्णवं तारकम् । नास्ति नारदलोकेऽस्मिन्सुशर्माब्राह्मणो यथा
 कार्तिके मासि विप्रेन्द्र! दत्त्वा दानान्यनेकशः । हरिस्मृतिविहीनश्चेन्न पुनन्तिकदाचन
 नामस्मरणमाहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते । पुष्करेण यथा पूर्वं नारकीयाश्च मोचिताः

गोविन्द! गोविन्द! हरे! मुरारे! गोविन्द! गोविन्द! मुकुन्द! कृष्ण !

गोविन्द! गोविन्द! रथाङ्गपाणे! गोविन्द! दामोदर! माधवेति ॥ ४६ ॥

श्लोकाद्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।

कार्तिकेयः पठेन्मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ ४७ ॥

यैर्न श्रुतं भागवतं पुराणं नाऽऽराधितो वै पुरुषः पुराणः ।

हुतं मुखे नैव धरामराणां तेषां वृथा जन्म गतं नराणाम् ॥ ४८

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र! यस्तु गीतां पठेन्नरः । तस्य पुण्यफलं वक्तुं मम शक्तिर्न विद्यते
 गीतायास्तु समं शास्त्रं न भूतं न भविष्यति । सर्वपापहरानित्यं गीतैर्कामोक्षदायिनी
 एकेनाऽध्यायपाठेन सर्वपापकृतोऽपि च । मुच्यन्ते नरकाद्धोराज्जडो वै ब्राह्मणो यथा

शालिग्राम शिलादानं यः कुर्यात्कार्तिके मुने!

तस्य पुण्यस्य विश्रान्तिर्विष्णुना न निरूपिता ॥ ५२ ॥

शालिग्रामं समभ्यर्च्य श्रोत्रियाय महामुने! । दानं यः कुरुते विप्र! तस्य पुण्यफलं शृणु
 सप्तसागरपर्यन्तं भूदानाद्यत्फलं भवेत् । शालिग्रामशिलादानात्तत्फलं समवाप्नुयात्
 शालिग्रामशिलादानात्कार्तिके ब्राह्मणी यथा । विधवा सधवाजाताविवाहेपञ्चमेऽहनि

तस्मात्तु कार्तिकेमासि स्नानदानपुरःसरम् । शालिग्रामशिलादानं कर्तव्यं नाऽत्र संशयः
 इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
 खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकव्रतवर्मनिरूपणं नाम
 द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

कार्तिकवैभववर्णनम्

ब्रह्मोवाच

भूयः शृणुष्व विप्रेन्द्र! कार्तिकस्य च वैभवम् । दशमीदिनमारभ्य दशम्यां तु समापयेत्
 पौर्णमासीं समारभ्य पौर्णमास्यां समापयेत् ।

आश्विनस्य हरिदिनीं समारभ्य तु भक्तिमान् ॥ २ ॥

दामोदरं नमस्कृत्य कुर्यात्सङ्कल्पमादितः । दामोदर! नमस्तेऽस्तु सर्वपापविनाशन !
 कार्तिकस्य व्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमर्हसि । निर्विघ्नं कुरु देवेश आमासं पुरुषोत्तम ! ॥ ४
 इति सम्प्रार्थ्य विधिना कार्तिकव्रतमाचरेत् । अनूहं वदता प्रोक्तं भास्करेण श्रुतं मया
 कलौ च स्वर्गगमनकारणं श्रूयतां हि तत् ॥ ५

सूर्य उवाच

द्वादशानां तु मासानां मार्गशीर्षोऽतिपुण्यदः ॥ ६ ॥

तस्मात्पुण्यफलः प्रोक्तो वैशाखो नर्मदातटे । ततो लक्ष्मणः प्रोक्तः प्रयागे माघमासकः
 तस्मान्महाफलः प्रोक्तः कार्तिको जलमात्रके । एकतः सर्वदानानि व्रतानि नियमास्तथा
 एकतः कार्तिकस्नानं ब्रह्मणा तुलया धृतम् । सन्ततिश्चैव सम्पत्तिः कलौ येषां प्रजायते
 अवश्यं तैः कृतं विद्वि कार्तिकस्नानमादरात् । स्नानं च दीपदानं च तुलसीवनपालनम्
 भूमिशय्या ब्रह्मचर्यं तथा द्विदलवर्जनम् । विष्णुसङ्कीर्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा ॥

कार्तिकेमासिकुर्वन्तिजीवन्मुक्तास्तएवहि । नकार्तिकसमं धर्म्यमर्थ्यनोकार्तिकात्परम् ।
न कार्तिकसमं काम्यं मोक्षदानं न कार्तिकात् । युधिष्ठिरेण धर्मार्थमर्थार्थं च ध्रुवेण च
श्रीकृष्णेन तु कामार्थं मोक्षार्थं नारदेन च । कृतमेतद्व्रतं तस्माच्छ्रेष्ठं कृष्णप्रियं च हि

अरुण उवाच

ब्रूहि भास्कर! सर्वात्मनः कदाऽऽरभ्य व्रतं कृतम् । सफलं जायते सम्यक्काच पूज्याऽत्र देवता

भास्कर उवाच

अहं विष्णुश्च शर्वश्च देवीविघ्नेश्वरस्तथा । एकोऽहं पञ्चधा जातो नाट्ये सूत्रधरो यथा
अस्माकं सर्व एवैते भेदा विद्विष्योऽश्वर ! तस्मात्सौरैश्च गणेशैः शक्तैः शैवैश्च वैष्णवैः
कर्तव्यं कार्तिकस्नानं सर्वपापापनुत्तये । सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे ॥
इषपूर्णं समारभ्य यावत्कार्तिक पूर्णिमा । तावत्स्नानं विधातव्यं शिवसन्तुष्टये नरैः
देवीपक्षं समारभ्य महारात्रिचतुर्दशी । तावत्स्नानं विधातव्यं देवी सम्प्रीयतामिति
गणपक्षं समारभ्य कृष्णा या कार्तिके भवेत् । चतुर्थी तावदेव स्यात्स्नानं गणपतुष्टये
एकादशीं समारभ्य आश्विनस्याऽसितेतराम् । एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्रायां परिचर्यते

कृतं येन तु तस्य स्यात्परितुष्टो जनार्दनः ॥ २२ ॥

न कार्तिकस्नानं मासो न काशीसदृशी पुरी । न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः
प्रसङ्गाद्वायलात्कारैर्ज्ञात्वा ज्ञात्वा कृतं भवेत् । स्नानं कार्तिकमासस्य न पश्येद्यमयातनाम्
स्नानार्थं चेन्न सामर्थ्यं दत्त्वाऽन्यस्मै धनादिकम् ।

स्नातस्य तस्य हस्तस्य ग्रहणात्पुण्यभागभवेत् ॥ २५ ॥

अथवा कार्तिकस्नानं ये कुर्वन्ति द्विजातयः । तेषां प्रावरणं दत्त्वा स्नानं जंफलमाप्नुयात्
राधादामोदरः पूज्यः कार्तिके तु विशेषतः ॥ २७ ॥

स्वर्णस्य वाऽथ रौप्यस्याऽप्यभावे शुल्बजामपि ।

मृज्जां वा चित्रजातां वाऽथ वा पिष्टविचित्रिताम् ॥ २८ ॥

दामोदरस्य राधायास्तुलस्य धोऽर्चयन्ति ये । मूर्तिं ते तु नराज्ञेया जीवन्मुक्तानसंशयः
अपि पापसहस्राढ्यः कार्तिकस्नानतो नरः । मुक्तोऽवश्यं स भवति नाऽत्र कार्या विचारणा

तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले खग ! मुख्यपूजाविधानं तु कर्तव्यं सूर्यमण्डले
अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयम् । सर्वे देवाः कालवशाः कालकालो दिवाकरः
एतदाराधनेऽशक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः । प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजने ॥
दृग्द्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तु विशेषतः । विप्राभावे पूजनीया गावः कृष्णामनोहराः
विष्णोर्मूर्तिर्जङ्गमतः स्थावरा तु प्रशस्यते । शूद्रस्थापितमूर्तीनां नमस्कारं करोति यः

पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वे दशापरैः ॥ ३५ ॥

शूद्रार्चितस्य संस्पर्शाद्देहासमं कुलम् ॥ ३६ ॥

तस्माद्विचार्य विप्रैर्या स्थापिता तां समर्चयेत् ।

ततोऽपि या देवताभिः कृता सा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ३७ ॥

मूर्त्यभावे पूजनीयोऽश्वत्थो वाऽथ वटोऽथ वा ।

अश्वत्थरूपी विष्णुः स्याद्वटरूपी शिवो यतः ॥ ३८ ॥

कार्तिके तुलसीशाकं ताम्बूलं वा नराधमः ।

अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि भुञ्जानो निरयं व्रजेत् ॥ ३९ ॥

शालग्रामशिलाचक्रे नित्यं सन्निहितो हरिः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शालग्रामं प्रपूजयेत् ॥ ४० ॥

दशपवशाद्भावो विष्ठाभक्षणतत्पराः । तथाऽपि ताः पूजनीया लोकद्वयफलप्रदाः ॥

ब्रह्मांशकसमुद्भूते पालाशे यस्तु भोजनम् ।

कुर्यात्कार्तिकमासेऽसौ विष्णुलोकं प्रयास्यति ॥ ४२ ॥

अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिकेऽश्वत्थमर्चयेत् ॥

या नारी कार्तिके मासिलक्षं कुर्यात्प्रदक्षिणाः । राधादामोदरं पूज्य मन्दवारे च तत्तले

रम्पती भोजयेद्वाधादामोदरस्वरूपिणी । भोजयित्वा सपत्नीकान्पश्चाद्भुञ्जीतवाग्यता

बन्ध्याऽपि लभते पुत्रमितरासां तु काकया । सदान्नन्निहितो विष्णुर्द्विपत्सु ब्राह्मणेयथा

यो धिद्रुमे पादपेषु शालग्रामे शिलासु च । तस्मादश्वत्थमूलैर्वा कर्तव्यं विष्णुपूजनम्

अश्वत्थपूजास्पर्शेन कर्तव्या शनिवासरे । अन्यवारेऽश्वत्थसङ्गादृग्द्रो जायते नरः

स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् । कार्तिके मासि कुवन्ति ते नराविष्णुमूर्तयः ।
सम्मार्जनं विष्णुगृहे स्वस्तिकादिनिवेदनम् । विष्णोः पूजां च ये कुयुर्जीवन्मुक्तास्तु ते नराः ।

स्नानकालं प्रवक्ष्यामि तीर्थादिषु च यत्फलम् ।

स्नानधर्माश्च ये केचित्तान्सर्वान्मे निबोधत ॥ ५१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकवैभववर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

कार्तिकस्नानविधिनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

नाडीद्वयावशिष्टायां रात्र्यांगच्छेज्जलाशयम् । तुलसीमृत्तिकायुक्तः सवस्त्रकलशो मुने
आगत्य तोयनिकटे तीरे संस्थाप्य पात्रकम् । पादप्रक्षालनं कृत्वा देशकालादिचोच्चरेत्
स्मरेद्गङ्गादिकानद्योविष्णुशर्वादि देवताः । नाभिमात्रेजले स्थित्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत्
कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन ! । प्रीत्यर्थं तव देवेश ! दामोदर ! मया सह
नित्ये नैमित्तिके कृत्वा कार्तिके पापनाशन । स्नानं चार्घ्यं प्रदास्यामि निर्विघ्नं कुरु केशव
तीर्थादिदेवताभ्यश्च क्रमादर्थ्यादिदापयेत् । गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे !
नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्तेऽस्तु हर्षाकेश ! गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते
व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम । गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं दनुजैर्दनुनिपूदन !
किरणा धृतपापा च पुण्यतोया सरस्वती । गङ्गा च यमुना चैव पञ्चनद्यः पुनस्तुताम्
अन्यासाञ्च नदीनाञ्च दद्यादर्थ्यं यथाविधि । जाह्नवीस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु मानवः
नाऽन्यत्तीर्थं तु जाह्नव्यां स्मरणीयं कदाचन । एतान्मन्त्रासमुच्चार्य मलस्नानं समाचरेत्

चतुर्थोऽध्यायः] * कार्तिकमासि तीर्थानां श्रेष्ठत्ववर्णनम् *

मृत्स्नानं च पितृस्नानं गुरुस्नानं ततः परम् । ततस्तु पावमानीभिरभिषिञ्चेत्स्वमस्तकम्
अथ मर्षणकं कृत्वा स्नानाङ्गं तर्पणं तथा । ततः पुरुषसूक्तेन जलं शिरसि सिञ्चयेत् ॥

ततस्तु बहिरागत्य तीर्थं शिरसि निक्षिपेत् ।

तीर्थं पीत्वा त्रिवारन्तु तुलसीं गृह्य पाणिना ॥ १४ ॥

ततो जलाद्विनिष्क्रम्य चाञ्चलं पीडयेद्बहिः । यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसञ्चयैः
तद्गोपपरिहार्यं यक्ष्मणं तर्पयाम्यहम् । वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकादिकम्

सूत उवाच

शृणु ध्वमृषयः सर्वे कार्तिकस्नानजम्फलम् । अरुणं प्रतिसूर्येण यदुक्तं च सविस्तरम्

अरुण उवाच

कस्मिंस्तीर्थे विशेषेण फलं कार्तिकसम्भवम् ?

क्षेत्रे वा एतदाऽऽख्याहि भगवन्स्नानयोगतः ॥ १८ ॥

सूर्य उवाच

यत्र कुत्राऽपि कर्तव्यं जले स्नानं तु कार्तिके । उष्णोदकेन कर्तव्यं स्नानं कुत्राऽपि कार्तिके
ततो दशगुणं पुण्यं शीततोयनिमज्जनात् । ततः शतगुणं पुण्यं बहिःकूपोदके कृतम्
कृपात्सहस्रगुणितं फलं वापीनिषेकतः । ततोऽयुतगुणं पुण्यं तडागस्नानतो भवेत्
ततो दशगुणं पुण्यं निर्भरेषु निमज्जनात् । ततोऽधिकतरं पुण्यं नदीस्नानस्य कार्तिके
तथा दशगुणं प्रोक्तं तीर्थस्नानं खगोत्तम ! । ततो दशगुणं पुण्यं नद्योर्ध्वं च सङ्गमः ॥

नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्याऽन्तो न विद्यते ।

सिन्धुः कृष्णा च वेणी च यमुना च सरस्वती ॥ २४ ॥

गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही । कावेरी सरयूः शिप्रा तथा चर्मण्वती नदी
वितस्ता वेदिकाशोणो वैत्रवत्यपराजिता । गण्डकी गोमती पूर्णा ब्रह्मपुत्रा सरोवरम्
वाग्मती च शतद्रुश्च तथा बदरिकाश्रमः । दुर्लभाः कार्तिके वेते तीर्थान्यथ निबोधमे
सर्वेभ्यश्च स्थलेभ्यश्च आर्यावर्तन्तु पुण्यदम् ।

कोल्हापुरी ततः श्रेष्ठा ततः काञ्चीद्वयं स्मृतम् ॥ २८ ॥

अनन्तसेनवसतिर्वराहक्षेत्रमेव च । चक्रक्षेत्रं ततः पुण्यं मुक्तिक्षेत्रं ततोऽधिकम् ॥२६॥
अवन्तिकाततः श्रेष्ठाततोवदरिकाश्रमः । अयोध्या च ततःश्रेष्ठागङ्गाद्वारंततोऽधिकम्
ततः कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी वरा । एकोऽपि कार्तिको मासो मथुरायमुनाजले
यैः स्नातस्तेतु वैकुण्ठेबहुकालवसन्ति हि । राधादामोदरस्तत्रस्वयं स्नातस्तुकार्तिके

अतो मधुपुरी श्रेष्ठा यमुना च विशेषतः ॥ ३३ ॥

द्वारावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः । पौडशस्त्रीसहस्रेण सार्द्धं यादवसंयुतः
द्वारकायांमृत्तिकायास्तिलकोयेनमस्तके । धार्यतेऽसौनरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तो न संशयः

द्वारकास्नानमाहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया ॥ ३५ ॥

गोविन्दार्पितचित्तानां जायते पुण्यभास्करा ।

ततो भार्गीरथी श्रेष्ठा यत्र विन्ध्यै न सङ्गता ॥ ३६ ॥

तस्माद्दशगुणं पुण्यं तीर्थराजेऽत्र जायते ॥ ३७ ॥

कलौ दशसहस्राऽन्ते विष्णुस्त्यक्ष्यतिमेदिनीम् । तद्वर्द्धजाह्वीतोयंतदध्रं देवतागणाः
यावत्तिष्ठतिगङ्गाऽत्रतावत्तीर्थानि सन्ति च । स्वस्वस्थाने नृणां पपापं तावदेव हरन्ति च
यदैवगङ्गानष्टा स्यात्कोवातत्पापमाहरेत् । विचार्यैवं सुतीर्थानि गमिष्यन्ति धरातले

तस्मान्मुनीश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्नवी ।

तावच्च क्रियतां धर्मस्ततो भूमौ निलीयताम् ॥ ४१ ॥

समार्धिं गृह्य सुहृदां यावत्कृतशुभांश्च । अन्वथा कलिकालेन भ्रंशनीयो भवेत्सुधीः
ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्यानाशो न जायते । यदाश्रयेण गङ्गाऽपि सर्वपापं च्यवोहति
काशिकाया नैव नाशो ब्रह्मण्यपि मृते सति । यद्दर्शनार्थं गङ्गाऽपि जाता चोत्तरवाहिनी

तस्याम्पञ्चनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४४ ॥

आगते कार्तिके मासि रौखनरकंगताः । आक्रोशन्तेतुपितरो वंशेऽस्माकम्भविष्यति
कश्चिद्भाग्यवतां श्रेष्ठो गत्वा पञ्चनदे शुभे । अस्माकं तर्पणं कुर्यान्नरकार्णवतारकम्
तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्तिकमासके । स्नानार्थं पञ्चगङ्गं तु समाया न्ति न संशयः
कृत्वा तु लक्षपापानि स्नात्वा पञ्चनदेशुभे । विन्दुमायवमभ्यर्च्य विलयं यान्ति तत्क्षणम्

चतुर्थोऽध्यायः]

* कावेरीमहत्त्ववर्णनम् *

यैः स्नातं कार्तिके मासि सकृत्पञ्चनदेशुभे । सर्वतीर्थकृतास्नानात्फलं कोटिगुणम्भवेत्
ब्रह्मोवाच

कार्तिके मासि कावेर्या यः स्नानं कर्तुमिच्छति ।

तावता वै विमुक्ताऽथो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५० ॥

कावेर्याश्चैव माहात्म्यं को वदेत्परमुत्तमम् । अत्र ते वर्णयिष्यामि इति हासं पुरातनम्
कावेर्याविषये ब्रह्मन्सावधानमनाः शृणु । गौतम्या उत्तरे तीरे विष्णुपादाब्जसम्भवा
गङ्गा त्रैलोक्यपापघ्नीवर्तते लोकपूजिता । सा गङ्गा चिन्तयामास कदाचित्पापशङ्किता
सर्वलोकाः समागत्य मयि पापं त्यजन्ति हि । तत्पापन्तु कथं गच्छेदिति चिन्तापरातदा
प्रष्टुं जगाम कैलासं गिरिजावल्लभम्भवम् । तत्र दृष्ट्वा महारुद्रं प्रोवाच हरिपादजा ॥

गङ्गोवाच

महारुद्र! नमस्तेऽस्तु त्वांप्रष्टुमहमागता । सर्वलोकाः समागत्य मयि पापं त्यजन्ति हि
तत्पापन्तु मया सोढुं न शक्यं पार्वतीपते ! । येनोपायेन तत्पापं नाऽऽगच्छेन्ममतद्वद
एवं गङ्गावचः श्रुत्वा प्रत्याह परमेश्वरः ।

रुद्र उवाच

पापनिर्हरणायऽऽदौ पद्मनाभाङ्घ्रिपङ्कजात् ॥ ५८ ॥

प्रादुर्भूताऽसित्वंदेविक्रियं तत्पते त्वया । पापप्रहाराऽऽधिपत्यं कल्पितं तव विष्णुना
तथाऽपि पापनिर्हारोपायं ते ब्रवीम्यहम् । कवेश्च तनया देवी कावेरी सरिताम्बरा
सर्वात्कृष्टा च सर्वेषां हरेर्वल्लभा त्वया । सर्वपापप्रहरणे सामर्थ्यं तत्र वर्तते ॥ ६१ ॥

कार्तिके मासि कावेर्या यः स्नानं कुरुते नरः ।

स तु पापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परम्पदम् ॥ ६२ ॥

तस्मात्तां गच्छ देवि! त्वं ततः पापाद्विमोक्ष्यसे ।

इत्युक्ता सा तदाऽऽगच्छत्कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६३ ॥

तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिके विष्णुपादजा । निर्धूतपातका गङ्गाजगाम स्वनिकेतनम् ॥

कार्तिके प्रतिवर्षन्तु गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम् ।

स्नानं भक्त्या समायाति कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६५ ॥

तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिकेविष्णुपादजा । निर्धूतपातका गङ्गा जगामस्वनिकेतनम्
तस्माच्छस्तं तुलास्नानं कावेर्याशस्यते बुधैः । यः कावेर्यां तुलास्नानं भक्त्या तु कुरुते मुने
विमुक्तदुरितः सद्यस्ततो याति परां गतिम् ।

तस्मात्स्नानं तु कावेर्याकार्तिके मासि शस्यते ॥ ६८ ॥

इतिहासमिमं श्रुत्वा कार्तिकव्रततत्परः । स कावेरी स्नानफलं प्राप्नोति च पराङ्गतिम्
रात्रिशेषे भवेत्स्नानमुत्तमं विष्णुतुष्टिकृत् ।

सूर्योदये मध्यमं स्याद्यावाह्नाऽऽस्ता तु कृत्तिका ॥ ७० ॥

तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तन्न कार्तिकम् ।

स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं गृहीत्वाऽऽज्ञां धवस्य च ॥ ७१ ॥

अपृष्टायत्कृतं धर्म्यं भर्तारं तत्क्षयं नयेत् । स्त्रीणां नास्त्यपरोधर्मो भर्तारं प्रोज्झय कश्चन
कुर्यात्सहस्रपापानि भर्त्राऽऽज्ञां या समाचरेत् ।

सैषा धर्मवती लोके न जायेत व्रतादिना ॥ ७३ ॥

इन्द्रिः पतितो मूर्खो दीनोऽपि यदि चेत्पतिः । तादृशः शरणं स्त्रीणां तस्यागाभिरयं व्रजेत्
कलौ वत्स! मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि ।

तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्तिकमाद्ययोः ॥ ७५ ॥

यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम् । विद्यातपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलभाङ्गनः
अश्रद्धानः पापात्मा नास्तिकश्छिन्नमानसः । हेतुवादी च पञ्चैते न तीर्थफलभागिनः

प्रातरुत्थाय यो विप्र! तीर्थस्नानी सदा भवेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परम्ब्रह्माऽधिगच्छति
स्नानं चतुर्विधं प्रोक्तं स्नानविधिर्मनीषिभिः ।

वायव्यं वारुणं दिव्यं ब्राह्मञ्चेति तथा स्मृतम् ॥ ७६ ॥

वायव्यं गोरजः स्नानं वारुणं सागरादिषु । ब्राह्मं ब्राह्मणमन्त्रोक्तं दिव्यं ममेवाऽम्बुभास्करम्
स्नानानाञ्चैव सर्वेषां विशिष्टं तत्र वारुणम् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मन्त्रवत्स्नानमाचरेत्
तृष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणाञ्चैव तथा स्मृतम् । बाला च तरुणी वृद्धा नरनारी नपुंसकाः

पापैः सर्वैः प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्तिकमाद्ययोः ।

स्नाता वै कार्तिके लोकाः प्राप्नुवन्तीप्सितम्फलम् ॥ ८३ ॥

पुण्ये तीर्थवर्ये तु नन्दायाः सङ्गमे पुरा । प्रभञ्जनश्च मुक्तोऽभूत्तदैव व्याघ्रजन्मतः
नन्दायावचनेनैव कार्तिके सापरं ययौ । एवं स्नानविधिः प्रोक्तः किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहियां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकस्नानविधिनिरूपणं

नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नित्यकर्मकथनम्

नारद उवाच

कदा स्नानं प्रकर्तव्यं कथं स्थेयं दिनावधि । आह्निकं तत्समाचक्ष्व विशेषेण पितामह!

ब्रह्मोवाच

रात्र्यां तुर्यां शेषायामुत्तिष्ठेत्सर्वदा व्रती ।

विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकार्यं विचारयेत् ॥ २ ॥

ग्रामनैऋत्यदिग्भागे मलोत्सर्गयथाविधि । ब्रह्मसूत्रं दक्षकर्णे स्थाप्य तत्र उदङ्मुखः

अन्तर्धाय तृणं भूमौ शिरः प्रावृत्य वाससा । वक्त्रं नियम्य वस्त्रेणाऽसङ्गः सोदकभाजनः

कुर्यान्मूत्रपुरीषन्तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः । तत उत्थाय चाऽऽगच्छेत्समीपं कलशस्य हि

गन्धलेपक्षयकरं मृत्तिकाशौचमाचरेत् । एका लिङ्गे करेति स उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम्

मूत्रशौचे त्विदं ज्ञेयं विष्टाशौचमतः शृणु । पश्चापानेऽथवा सप्त दश वामकरे तथा

उभयोः सप्त दातव्याः पादयोर्मृत्तिकात्रयम् । एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनाञ्च चतुर्गुणम् । एतच्छौचं दिवा प्रोक्तं रात्रौ चर्द्धसमाचरेत्

मार्गस्थस्य तदर्थं स्यात्स्त्रीशूद्राणां तदर्थकम् ।

शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ १० ॥

दन्तजिह्वाविशुद्धिश्च ततः कुर्यादतन्द्रितः । आयुर्वलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च
ब्रह्म प्रज्ञाश्चमेधाश्च त्वं नोदेहिवनस्पते ॥ दन्तकाष्ठान्तु गृह्णीयाद् द्वादशाङ्गुलसम्मितम्
क्षीरवृक्षस्यनग्राह्यं कार्पासस्य तथैव च । कण्टकस्य च वृक्षस्य दध्नवृक्षस्यचैव हि
सद्भासनं मृदुतरं दन्तधावनमादितः । उपवासे नवम्याश्च षष्ठ्यां श्राद्धदिने रवौ ॥
ग्रहणे प्रतिपद्दर्शे न कुर्याद्दन्तधावनम् । कुर्याद् द्वादश गण्डूपाननुक्ते दन्तधावने ॥

दन्तान्विशोध्य विधिवन्मुखं सम्मार्ज्यं वारिणा ।

ललाटे चोर्ध्वपुण्ड्रान्तु धृत्वा चाऽऽचम्य वारिणा ॥ १६ ॥

देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः । दत्त्वाचाकाशदीप तु तुलसी सन्निधावथ
गृहीत्वाऽर्चनसामग्रीमिष्टदेवगृहं व्रजेत् । ततो गायेत्तन्त्येत पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान्
पठित्वाविष्णुनामानिकुर्यान्नीराजनं हरेः । नाडीद्वयावशिष्टां रात्र्यांगच्छेजलाशयम्
तन्त्रोक्तविधिनास्नानं कुर्याद्वैकार्तिकव्रती । वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकं तथा
ततः सन्ध्यामुपासीतस्वसूत्रोक्तेन वर्त्मना । ततः कार्योजपो देव्या यावदकोदयो भवेत्
एतत्प्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यं देनमथोच्यते । यस्मिन्कृते कार्तिकोऽयं सकलः सफलो भवेत्
विष्णोः सहस्रनामाऽऽद्यं सन्ध्यान्ते च पठेत्ततः । देवालयैः समागत्य पुनः पूजनमारभेत्
नृत्यगानादिकार्येषु प्रहरं दिवसं नयेत् । ततः पुराणप्रवणं यामार्धसम्यगाचरेत् ॥ २४ ॥
पौराणिकस्य पूजां तु तुलसी पूजनं तथा । कृत्वा माध्याह्निकं कर्म भुञ्जीत द्विदलोऽभितम्
बलिदानं वैश्वदेवमतिथीनां समर्पणम् । कृत्वा भुङ्क्ते तु यो मर्त्यः केवलं चाऽमृतं हि तत्
यथाशक्ति द्विजाभोज्याः प्रत्यहं वाऽथ पर्वणि । हविष्यभोजनं कुर्यादामिषं परिवर्जयेत्
भक्षयेत्तुलसीं वक्त्रशुद्धयर्थं तीर्थवारिणा । संसारव्यवहारेण दिनशेषं समापयेत्

सायंकाले पुनर्गच्छेद्विष्णोर्देवालयम् प्रति ।

सन्ध्यां कृत्वा प्रयुञ्जीत तत्र दीपान्यथावलम् ॥ २६ ॥

विष्णुं प्रणम्य हरये कृत्वानीराजनं शुभम् । स्तोत्रपाठादिकं कुर्वन्नाद्ययामेतु जागरम्

यामे तु प्रथमेऽतीते निद्रां कुर्याद्विचक्षणः । ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्धार्यामीयादृतौ तथा
तथा कामयमानो वा भार्या गच्छेन्न दोषभाक् ।

एवं प्रतिदिनं कुर्यादामासं तु यथाविधि ॥ ३२ ॥

एवंतु कार्तिके मासि यः कुर्यात्परमं व्रतम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः सलोकताम्
रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकम् ।

मुक्तेर्निदानं न हि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहाऽस्ति भूतले ॥ ३४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे नित्यकर्मकथनं नाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पष्ठोऽध्यायः

कार्तिकव्रतनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

२४ गुनारद वक्ष्यामि कार्तिकस्य व्रतं महत् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तो मोक्षमवाप्स्यसि
कार्तिके मासि संवत्से निषिद्धानि च वर्जयेत् । तैलान्यङ्गं परान्नञ्च तथा वै तैलभोजनम्

फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलान्यपि ।

वर्जयेत्कार्तिके मासि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥

अलावुं गृह्णन् नैव वृन्ताकं वृहतीफलम् । अन्नं पर्युषितं वाऽपि भिस्सटं च मसूरिकम्
पुनर्भोजनं माध्वं च परान्नं कांस्यभोजनम् । नखं चर्म च छत्राकं काञ्चि दुर्गन्धमेव च
गणान्नं गणिकान्नञ्च तथा वै ग्रामयाजिनः । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं सूतकान्नं तथैव च ॥
श्राद्धान्नमृतमुत्थाश्च जातकं नामकं तथा । श्लेष्मातकफलं चैव वर्जयेत्कार्तिकव्रती
निषिद्धेषु च पत्रेषु भोजनं नैव कारयेत् । मधुपालाशकदलीजम्बूवृक्षमकूटिकाः ॥

एतत्पत्रेषु भोक्तव्यं पुष्करे न कदाचन ॥ ८ ॥
 कार्तिकेमासिसंप्राप्तेः कुर्याद्वनभोजनम् । स यातिपरमंलोकं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः
 प्रातःस्नानं तु कर्तव्यं तथैव हरिपूजनम् । कथायाःश्रवणं चैव कार्तिके शस्यते मुने
 गोपीचन्दनदानं तु गोदानंश्रोत्रियाय च । कर्तव्यं कार्तिकेमासितेन मोक्षमवाप्नुयात्
 कदलीफलदानं तु दानंधात्रीफलस्य च । वस्त्रदानं तथाकुर्याच्छीतार्ताय द्विजन्मने
 शाकादिदानंकुर्वीतचाऽन्नदानं विशेषतः । शालग्रामस्यदानं च कर्तव्यं तु द्विजन्मने
 पौराणिकाय यो दद्यादामात्रं घृतपायसम् । स चैश्वर्यमवाप्नोतिशतब्राह्मणभोजनात्
 कमलैःपूजयेद्यस्तुकार्तिकेकमलाप्रियम् । स तु पुण्यमवाप्नोतिनाऽत्रकार्या विचारणा

कार्तिके तुलसीपत्रं यो भक्त्या विष्णवेऽर्पयेत् ।

संसाराच्च विनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ १६ ॥

कार्तिके केतकीपुष्पैरर्चयेद्भस्मध्वजम् । पूजितो जन्मसाहस्रं नाऽत्र कार्या विचारणा
 शङ्खदानं तु यःकुर्यात्तथाचक्राङ्कितस्य च । तस्यपापानिनश्यन्ति दानमात्राच्च संशयः
 गीतापाठं तु यःकुर्यात्कार्तिकेविष्णुवल्लभे । तस्य पुण्यफलम्भक्तुं नाऽलम्बर्षशतैरपि
 श्रीमद्भागवतस्याऽपि श्रवणंयः समाचरेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति
 एकादश्यां निराहारमुपवासं करोति यः । पूर्वजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः

शालग्रामस्य नैवेद्यं कोटियज्ञफलं लभेत् ।

अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

पूजाकाले तु देवस्यघण्टानादं करोति यः । हरेस्तृप्तिं परां याति मनुजो नाऽत्र संशयः
 परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिकेविष्णुतुष्टये । दामोदरस्यप्रीतिससम्भक्प्राप्नोति मानवः
 अध्वगंतुपरिश्रान्तकालेच गृहमाऽऽगतम् । योऽतिथिपूजयेद्भक्त्याजन्मसाहस्रनाशनम्
 निन्दांकुर्वन्ति ये मूढावैष्णवानांमहात्मनाम् । पतन्तिपितृभिःसार्द्धमहारौरवसञ्ज्ञके
 दृष्ट्वा भागवतान्विप्रान्सम्मुखो न च याति हि ।

न गृह्णाति हरिस्तस्य पूजां द्वादशवार्षिकीम् ॥ २७ ॥

निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य च ।

ततो नाऽपैति यः सोऽपि हरेः प्रियतमो न हि ॥ २८ ॥

प्रदक्षिणां तु यः कुर्यात्कार्तिके केशवस्य हि । पदेपदेऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयः
 दंडप्रणामं यः कुर्यात्कार्तिके केशवाऽग्रतः ।

राजसूयाऽश्वमेधानां फलम्प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ३० ॥

कुटुम्बभोजनं चैव कार्तिके भक्तिसंयुतः । कारयेद्विप्रशार्दूल! तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥
 परस्त्रीसङ्गमं यस्तु कार्तिकेकुरुते नरः । तस्यपापस्य विश्रान्तिर्यावद्वक्तुं न शक्यते
 तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते । यमस्तं नैक्षिंतुंशक्तः किमुदूता भयङ्कराः

शाकम्वा लवणम्वाऽपि यत्किञ्चिद्वा भविष्यति ।

तद्वैद्यं कार्तिके मासि प्रीत्यर्थं शार्ङ्गधन्वनः ॥ ३४ ॥

इत्याद्या बहवो धर्माः कार्तिके विष्णुवल्लभाः । यथाशक्त्याप्रकुर्वीतधर्मदेवस्यतुष्टिदम्
 हरिस्तुष्टये कार्यस्त्यागो वा स्वेष्टवस्तुनः । मासान्ते द्विजवर्यायद्यात्तद्व्रतपूर्तये
 सर्वव्रतानि चैकत्र सत्यव्रतमथैकतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं भाषेत सर्वदा ॥

अन्यधर्मेष्वधिकृतिः कुलजातिविभागतः ।

अधिकारी कार्तिके तु सर्व एव जनो भवेत् ॥ ३८ ॥

गोप्रासः कार्तिकेमासि विशेषेणैस्तुदीयते । ते यां पुण्यफलं वस्तुं न शक्नोतिपितामहः
 विष्णुदेवालयं प्रातः सम्प्रार्जयति कार्तिके । तस्य वैकुण्ठभवने जायते सुदृढं गृहम्

दद्यात्कार्तिकमासे तु धर्मकाष्ठानि भूरिशः ।

न तत्पुण्यस्य नाशोऽस्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४१ ॥

सुधादि लेपयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुमन्दिरे ।

चित्रादिकं लिखेद्वाऽपि मोदते विष्णुसन्निधौ ॥ ४२ ॥

देवालयेवातीर्थवा कृतो दुष्टैर्वपैः करः । तं मोचयन्ति ये लोकास्तेषां धर्मः सनातनः
 कार्तिकेमासि यो विप्रोगभस्तीश्वरसन्निधौ । शतवृद्धीजपंकुर्यान्मन्त्रसिद्धिः प्रजायते

वाराणस्यां तु यैः स्थित्वा त्रिवर्षं कार्तिके क्वत्रतम् ।

सोपाङ्गं साङ्गं यैर्मर्त्यैः कृतं भक्त्येकतत्परैः ॥ ४५ ॥

इहलोके फलं तेषां प्रत्यक्षं जायते किल । सम्पत्त्या चैव सन्तत्यायशोभिर्धर्मबुद्धिभिः ।

पलाण्डुं शृङ्गं मांसं च शय्यां सौवीरकं तथा ।

राजिकोन्मादिकञ्चाऽपि चिपिद्यान्नञ्च वर्जयेत् ॥ ४७ ॥

धार्त्रीफलं भानुवारे परदेशागमं तथा । तीर्थं विना सदैवेह वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥

देववेदद्विजातीनां गुरुगोव्रतिनां तथा ।

स्त्रीराजमहतां निदां वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ४८ ॥

नरकस्य चतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत् । अन्यत्र कार्तिकेमासि तैलस्नानं विवर्जयेत् ।

नालिकां मूलकं चैव कूष्माण्डञ्च कपित्थकम् ॥ ५० ॥

रजस्वलान्त्यजम्लेच्छपतिताऽव्रतिकैस्तथा । द्विजद्विड्वेदवाह्यैश्च नवदेवसर्वदाव्रती

एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकाञ्च च यद्वेत् ।

द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाऽद्याद्वैष्णवव्रती ॥ ५२ ॥

क्रमात्कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा । श्रीफलं च कलिङ्गं च फलं धार्त्रीभवं तथा ।

नारिकेलमलावुश्च पटोलं बृहतीफलम् । चर्मवृन्ताकचवलीशाकं तुलसिजं तथा ॥

शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु । एवमेव हिमावेऽपि कुर्वाच नियमान्व्रती

कार्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः । न समर्थो भवेद्वक्तुं ब्रह्मापीह चतुर्मुखः ।

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकव्रतनिरूपणं नाम

पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

दीपदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्कृतकृत्योऽस्मि तवपादसमाश्रयात् । श्रोतव्यं नेह भूयो मे विद्यते देवसत्तम !
तथाऽपि भगवन्किञ्चित्प्रष्टव्यमेह दिस्मिन्तम् । त्वद्वाक्यामृतपीतस्य न मे तृप्तिर्हि जायते
दीपदानस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो । येन चाऽपि पुरादत्तस्तद्वदम्बचतुर्मुख

ब्रह्मोवाच

प्रातःस्नात्वा शुचिर्भूत्वा दीपंदद्यात्प्रयत्नतः । तेन पापानि नश्येयुस्तमांसीव भगोदये
आजन्मयत्कृतं पापं स्त्रिया वा पुरुषेण च । तत्सर्वं नाशमायाति कार्तिके दीपदानतः
अत्र ते वर्णयिष्यामि इति हासं पुरातनम् । श्रवणात्सर्वपापघ्नं दीपदानफलप्रदम्
पुरा द्रविडदेशे तु ब्राह्मणो बुद्धनामकः । तस्य भार्याऽभवद्दुष्टा अनाचाररता मुने !

तस्याः संसर्गदोषेण क्षीणाऽऽयुर्मृतिमाभवान् ।

पत्यो मृतेऽपि सा पत्नी अनाचारे विशेषतः ॥ ८ ॥

मनाऽभून्न हि तस्यास्तु लज्जालोकापवादतः । सुतवन्धुविहीना सा सदाभिश्चाभ्यभोजना
न संस्काराभ्यमलपं वा भुक्त्वा पयुं पिताशिनी । परपाकरतानित्यं तीर्थयात्रादिवर्जिता
कथायाः श्रवणं चैव न श्रुतं तु तया द्विज ! । एकदा ब्राह्मणः कश्चित्तीर्थयात्राप्रणयणः
तस्या गृहं समागच्छद्विद्वान्वैकुण्ठनामकः । अनाचाररतां तां तु दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः

कोपेन रक्तचक्षुः संस्तामुवाचाऽसतीं स्त्रियम् ॥ १२ ॥

कुत्स उवाच

वक्ष्यामि साम्प्रतं मूढे ! मद्वाक्यमवधारय ॥ १३ ॥

दुःखहेतुमिमं देहं पूयशोणितमूरितम् । पञ्चभूतात्मकञ्चैव किं च पुष्पासि दूतिके !
जलबुद्बुदवद्देहो नाशमायाति निश्चितम् । अनित्यं देहमाश्रित्य नित्यं त्वमन्यसेह हि

तस्मादन्तः स्थितं मोहं त्यज मूढे! विचारतः । स्मरसर्वोत्तमं देवं कुरु श्रवणमादरात् ।
कार्तिके मासि सम्प्राप्ते स्नानदानादिकं कुरु । दामोदरस्य प्रीत्यर्थं दीपदानं तथा कुरु
लक्षवर्त्यादिकं चैव लक्षपञ्चादिकं तथा । प्रदक्षिणां तु देवस्य नमस्कारं तथैव च ॥
धारणं पारणं चैव कुरु भक्त्या हि कार्तिके । विधवानां व्रतमिदं सधवानां तथैव च
सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् । तत्रापि कार्तिके मासि दीयतां दीप उत्तमः ॥
दीपो हरेः प्रियकरः कार्तिके मासि निश्चितम् । महापातककृद्वापि दीपदानात्प्रमुच्यते
पुराकश्चिद्विद्वज्जवरो नाम्ना हरिकरो ह्यभूत् । अधर्मविषयासक्तः शब्दद्वेष्यारतो द्विजः
पितृवित्तक्षयकरो वंशच्छेदे कुठारकः । कदाचित्तेन विधवे! द्यूते पितृधनं महत् ॥

हारितं दुष्टसंसर्गात्ततो दुःखी स चाऽभवत् ।

कदाचित्साधुसंसर्गात्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ॥ २४ ॥

अयोध्यामागतो वत्से! महापापकरो द्विजः । कार्तिके मासि सम्प्राप्तः श्रीमद्विद्वज्जगृहे सदा
द्यूतव्याजेन तेनाऽऽशु दीपो दत्तो हरेः पुरः । ततः कालान्तरे विप्रो मृतो मोक्षमवाप्तवान्
महापातककृद्वापि गतवानभयं हरिम् । तस्मात्त्वं कार्तिके मासि दीपदानं तथा कुरु
तथाऽन्यान्यपि दानानि कुरु भक्तिसमन्विता ।

इत्यादिश्याथ तां कुत्सो जगामाऽन्यगृहं द्विजः ॥ २८ ॥

साऽपि कुत्सवचः श्रुत्वा पश्चात्तापेन संयुता । व्रतं तु कार्तिके मासि करिष्यामीति निश्चिता
पतङ्गोदयवेलायां कार्तिके स्नानमभ्यसि । दीपदानं व्रतं चैव मासमेकं चकार सा ॥
ततः कालान्तरे चैव गता युष्मृतिमागता । दीपदानस्य माहात्म्यान्महापापकृदप्यसौ
स्वर्गमार्गं गता सा स्त्री काले मोक्षमवाप्तह । तस्माद्भारद! माहात्म्यं दीपदानस्य को वदेत्
कार्तिके दीपदानं तु महापुण्यफलप्रदम् । कार्तिकव्रतनिष्ठो यो दीपदानादिकृन्नरः ॥

दीपदानस्येतिहासं शृण्वन्वै मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

दीपदानस्य माहात्म्यं वक्तुं केनेह शक्यते । परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यं शृणु नारद! ॥

स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परस्याऽपि प्रबोधनम् ।

यः कुर्याल्लभते सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥

दीपार्थं वर्तिकां तैलं पात्रं वा यो ददाति हि । सहायं वाऽथ कुरुते ददातां दीपमुत्तमम्
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा । कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं को नु वर्णयेत्
स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परदीपं प्रबोधयेत् ।

सोऽपि तत्फलमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥

वेश्या चेन्दुमतीनाम तस्या गेहेऽथ मूषिका । परदीपप्रबोधेन मोक्षं प्रापसु दुर्लभम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परदीपं प्रबोधयेत् । तेन मोक्षमवाप्नोति मूषिकावन्न संशयः ॥
परदीपप्रबोधस्य फलमीदृग्विधं मुने ! साक्षाद्दीपप्रदानस्य माहात्म्यं केन वर्ण्यते ॥

नारद उवाच

कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं मया श्रुतम् । परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यमपि वैश्रतम्
इदानीं श्रोतुमिच्छामि व्योमदीपस्य वैभवम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच

आकाशदीपमाहात्म्यं शृणु पुत्र! समाहितः । यस्य श्रवणमात्रेण दीपदाने मतिर्भवेत्
सम्प्राप्ते कार्तिके मासि प्रातः स्नानपरायणः । आकाशदीपं यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदाम्यहम्
सर्वलोकाधिपो भूत्वा सर्वसम्पत्समन्वितः । इह लोके सुखं भुक्त्वा चान्ते मोक्षमवाप्नुयात्
स्नानदानक्रियापूर्वं हरिमन्दिमस्तके । आकाशदीपो दातव्यो मासमेकं तु कार्तिके
कार्तिके शुद्धपूर्णायां विधिनोत्सर्जयेच्च तम् ॥ ४७ ॥

यः करोति विधानेन कार्तिके व्योम्नि दीपकम् । न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
अत्र ते वर्णमिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण व्योमदीपफलं लभेत्
पुनः तु निष्ठुरो नाम लुब्धको लोककण्टकः । यमुनातीरवासी च कालमृत्युरिवाऽपरः
वने चरन्मृगान्सर्वान्हत्वा वृत्तिप्रकल्पयत् । पथिकान्वाधने नित्यं चोरवृत्त्या धनुर्धरः
कश्चिद् ग्रामं जगामाऽऽशु चौर्यार्थं कार्तिके मुने !

तस्मिन्निदर्शनगरे राजा सुकृतिनामकः ॥ ५२ ॥

चन्द्रशर्माख्यविप्रस्य वचनात्कार्तिके सुधीः । चकार व्योमदीपन्तु हरिमन्दिरमस्तके
दीपं दत्त्वा महाभक्त्या अष्टणोच्चकथां निशि । एतस्मिन्नेव काले तु चौर्यार्थं समुपागतः

राज्ञा दत्तं व्योमदीपं पश्यन्क्षणमतिष्ठत । तदानीं दैवयोगेन गृध्रो जवसमन्वितः ।
शीघ्रमगत्य जग्राह तैलपात्रं सदीपकम् । स्वमुखेनैव संगृह्य वृक्षाग्रं च समाश्रयत् ॥

तत्र पीत्वा तु तैलञ्च दीपं स्थाप्य स पक्षिराट् ।

वृक्षाग्रं तु समास्थाय क्षणमात्रमतिष्ठत ॥ ५७ ॥

तदानीं दैवयोगेन ग्रहीतुं पक्षिसत्तमम् । मार्जारोऽप्यारूढवृक्षं पक्षिणाऽधिष्ठितं तु तम् ।
तदग्रे मुखदीपञ्च पश्यन्क्षणमतिष्ठत । आकाशदीपमाहात्म्यं कथितं चन्द्रशर्मणा ॥

राज्ञे सुकृतिनाम्ने च तौ वै शुश्रुवतुः क्षणम् । खगमार्जारकौ तत्र स्वस्वचाञ्चल्यदोषतः ।

मार्जारो जगृहे तत्र शाखान्तरगतं खगम् ।

दैवेन चोदितौ वृक्षाच्छिलायां पतितौ तदा ॥ ६१ ॥

भग्नगात्रौ मृतौ तत्र पक्षिमार्जारकौ भुवि । दिव्यदेहसमायुक्तौ यानारूढौ दिवङ्गतौ ।
तत्सर्वलुब्धको दृष्ट्वा चौर्यार्थं समुपागतः । निवृत्तौ दुष्टभावेन कथयन्तं कथां मुनिम् ।
चन्द्रशर्माणमाभाष्य इदं वचनमब्रवीत् । चन्द्रशर्मन्मया दृष्टं चौर्यार्थं ह्यागतेन च ॥

राज्ञा सुकृतिना दत्तं व्योमदीपं मनोहरम् । तदानीं दैवयोगेन खगः पात्रं प्रगृह्य च ॥

तैलं पीत्वा तु तत्पात्रं सदीपं तु मनोहरम् । वृक्षाग्रे स्थापयित्वा च तत्र क्षणमतिष्ठत ।

मार्जारोऽप्यगतस्तत्र ग्रहीतुं पक्षिपुङ्गवम् । दैवेन प्रेरितौ तौ च उभे शाखे समाश्रितौ ।

त्वनमुखात्कथ्यमानां हि कथां शुश्रुवतुः क्षणम् ।

पश्चाच्च चाञ्चल्यदोषेण मार्जारो ह्यग्रहीत् खगम् ॥ ६८ ॥

तौ वृक्षात्पतितौ मृत्युमप्राप्तौ च क्षणमात्रतः ।

उभौ तौ दिव्यरूपौ च यानारूढौ दिवं गतौ ॥ ६९ ॥

तदाश्चर्यमहं दृष्ट्वा त्वां प्रष्टुं समुपागतः । तौ कौ पुरा च मार्जारखणौ तद्वद्भो द्विज ।
तिर्यग्योनिसमापन्नौ मुक्तौ केतव्यं कर्मणा । इतिलुब्धवचः श्रुत्वा चन्द्रशर्माऽब्रवीत्तदा ।

शृणु लुब्ध ! प्रवक्ष्यामि तयोर्वृत्तान्तमञ्जसा ।

मार्जारोऽपि पुरा पापी तथा श्रीवत्सगोत्रजः ॥ ७२ ॥

देवशर्मा इति प्रोक्तो देवद्रव्याऽपहारकः । अहो बलवृत्तिसहस्य पूजाकर्तृत्वमाप सः ॥

तस्मिन् देवालये प्राप्तं तैलं द्रव्यादिकं तथा । अपहृत्य च तेनैव कुटुम्बं पोषयत्यसौ ॥
आयुर्नीत्वं वमेवाऽसौ ततः पञ्चत्वमागतः । तस्मात्पापात्कालसूत्रं महारौरवरौरवम् ।
निरुच्छ्रासं तथा प्राप्य असिपत्रवनं क्रमात् । छिद्यमानो महाकार्यं मदूतैर्भयङ्करैः ॥

अनुभूय च तान्सर्वान् ब्रह्मराक्षसतांगतः । ततस्तु श्वानयोनौ च चण्डालोऽभूत्कुर्मतः ।
एवं जन्मशतं प्राप्य भूमौ मार्जारतांगतः । आकाशदीपमाहात्म्यं श्रुत्वेदानीं तु दैवतः ।

निर्मुक्ताऽखिलपापस्तु अगमद्गरिमन्दिरम् ॥ ७८ ॥

गृध्रोऽयं तु पुरा विप्रो मिथिले वेदपारगः । शर्यातिरिति विख्यातो नाम्नालोके महाप्रभुः ।
शर्मासङ्गं चकाराऽसौ वेश्यासङ्गं तथैव च । तेन दोषेण महता पञ्चत्वमगमत्तदा ॥

कुर्मपाके महाघोरे स्थित्वा युगचतुष्टयम् । कर्मशेषेण भूमौ च गृध्रत्वमगमत्तदा ॥

दैवेन चोदितो गृध्रस्तैलपानार्थमागतः ॥ ८२ ॥

दत्त्वा चाऽऽकाशदीपञ्च श्रुत्वा चैव हरेः कथाम् ।

विश्वस्ताऽखिलपापस्तु जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ८३ ॥

इत्येतत्सर्वमाख्यातं लुब्ध ! गच्छ यथासुखम् ।

व्याधोऽप्यस्य वचः श्रुत्वा गत्वा चैव स्वमन्दिरम् ॥ ८४ ॥

अतः चाऽऽकाशदीपस्य चकार विधिवन्मुने ! आयुःशेषं तदानीं त्वाजगाम हरिमन्दिरम् ।
सुनन्दोऽपि महाराज आश्चर्यं समुपागतः । चकार विधिना मासं चन्द्रशर्मोक्तमार्गतः ।

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिके मासि वै नृपः ।

कोमलैस्तुलसीपत्रैः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ८७ ॥

रात्रौ दद्याद् व्योमदीपं मन्त्रेणाऽनेन वै नृपः ॥ ८८ ॥

शमोदराय विश्वाय विश्वरूपधराय च । नमस्कृत्वा प्रदास्यामि व्योमदीपं हरिप्रियम् ।
निर्विघ्नं कुरु देवेश ! यावन्मासः समाप्यते ॥ ८९ ॥

अनेनाऽनेन देवेश ! त्वयि भक्तिः प्रवर्द्धताम् । इति मन्त्रेण राजाऽसौ दीपदानञ्चकार ह ।
आहो मुहूर्ते च पुनर्वस्यो मदीपं ददाति हि । विष्णोः पूजा कृता प्रातः प्रातः स्नानञ्चकार ह ।

उत्सर्गस्य विधिं कृत्वा व्योम्नि दीपं समाप्य च ।

ब्राह्मणान्भोजयित्वा च व्रतं विष्णोः समापयत् ॥ ६२ ॥

तेन पुण्यप्रभावेण स राजा मुनिसत्तम ! शरदां शतसाहस्रमिह भागान्मनोहरान्
सुपुत्रपौत्रस्वजनैर्बुभुजे सह भार्यया । ततश्चाऽन्ते द्विजवर विमानं सुमनोहरम् ॥ ६४ ॥
स्त्रीभिः सहः समारुह्य मोक्षमार्गं गतो मुने ! चतुर्भुजः पीतवासाः शङ्खचक्रगदाधरः ॥

विष्णुलोके विष्णुरिव प्रोच्यमानः सदाऽमरैः ।

क्रीडयामास राजाऽसौ यथाकामं महामनाः ॥ ६६ ॥

तस्मात्तु कार्तिके मासि मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

आकाशदीपो दातव्यो विधानेन हरेः प्रियः ॥ ६७ ॥

दास्यन्ति ये कार्तिकमासि मर्त्या व्योम प्रदीपं हरितुष्टयेऽत्र ।

पश्यन्ति ते नैव कदाऽपि देवं यमं महाक्रूरमुखं मुनीन्द्र ! ॥ ६८ ॥

अथाऽन्यच्च प्रवक्ष्यामि व्योमदीपस्य वैभवम् ।

बालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ! ॥ ६९ ॥

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णादिमासक्रमतः कार्तिकस्याऽऽदिमासतः । आकाशदीपदानं तु कुर्वन्तु ऋषिसत्तमाः
तुलायां तिलतैलेन सायं सन्ध्यासमागमे । आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं निरन्तरम्
सर्वाकाय श्रीपतये श्रिया न सविगुज्यते । आकाशदीपवंशस्तु विशदस्तोत्तमो भवेत्

मध्यमो नवहस्तः स्यात्कनिष्ठः पञ्चहस्तकः ।

यथा दूरस्थितैर्लोकैर्द्रश्यते तत्तथाऽऽचरेत् ॥ १०३ ॥

तथाऽभ्रादिकरणेषु दीपदानं विशिष्यते । वंशस्य नवमांशेन लम्बाकार्या पताकिका
मयूरपिच्छमुष्टिं वा कलशं चोपरि न्यसेत् । विष्णुप्रीतिकरो दीपः पितृद्वारस्य कारकः
एकादश्यास्तुलार्काद्वा दीपदानमतोऽपि वा । दामोदराय नमसि तुलायां लोलया सह
प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे । आकाशदीपसदृशं पितरुद्धारकं नहि ॥
हेलिकस्य च द्वौ पुत्रौ तत्रैकस्तु पिशाचकः । व्योमदीपपुण्ड्रान्मोक्षं प्राप्नुतु दुर्लभम्
नमः पितृभ्यः प्रेतैर्म्यो नमो धर्माय विष्णवे । नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः

मन्त्रेणाऽनेन ये मर्त्याः पितृभ्यः खेतुदीपकम् । प्रयच्छन्ति गताये स्युर्नरके यान्ति तेऽपि वै

उत्तमां गतिमिदं ते दीपदानं मये रितम् ॥ ११० ॥

लक्ष्मीसन्ततिसिद्धयर्थमारोग्याय प्रदीपयेत् ॥ १११ ॥

कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु । तिथीषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधि
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः । कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥
प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च । मन्दुरासु विविकासु हस्तिशालासु चैव हि
प्रदोषसमये दीपान् दद्याद्देवं मनोहरान् । कृतयैः कार्तिके मासि दीपदानं विधानतः ॥
दृश्यन्ते ये रत्नभाजस्तेऽत एव प्रकीर्तिताः । दीपदानासमर्थश्चेत्परदीपं तु रक्षयेत् ॥
यो धेदाभ्यासिने दद्याद्वापार्थं तैलमादरान् । कोवा तस्य फलं वक्तुं भुवि तिष्ठति मानवः

दीपान् दद्याद्बहुविधानं कार्तिके विष्णुसन्निधौ ।

कार्तिके मासि सम्प्राप्ते गगने स्वच्छतारके ॥ ११२ ॥

रात्रौ लक्ष्मीः समायाति द्रष्टुं भुवनकौतुकम् । यत्र यत्र च दीपान्सा पश्यत्यब्धिसमुद्भवा
तत्र तत्र रतिं कुर्यान्नाऽन्यकारे कदाचन । तस्माद्दीपः स्थापनीयः कार्तिके मासि वै सदा
लक्ष्मीरूपार्थिनां प्रोक्तं दीपदानं विशेषतः । देवाऽऽलयेन दीनारे राजमार्गं विशेषतः ॥
निद्रास्थले दीपदाता तस्य श्रीः सर्वतो मुखी । दुर्बलस्याऽऽलयं वीक्ष्य दीपं शून्यं तु यो ददेत्
विप्रस्य वाऽऽन्यवर्णस्य विष्णुलोके महीयते । कोटकण्टकसंकीर्णं दुर्गमे विप्रमस्थले
कुर्याद्यो दीपदानानि नरकं स न गच्छति ।

दद्याद्वात्रौ पञ्चनदे दीपं यो विधिपूर्वकम् ॥ १२४ ॥

तस्य वंशे प्रजायन्ते बालकाः कुलदीपकाः । पितृपक्षेऽन्नदानेन ज्येष्ठाऽऽपाठे च वारिणा
कार्तिके तत्फलं तेषां परदीपप्रबोधनात् । बोधनात् परदीपस्य वैष्णवानाञ्च सेवनान्
कार्तिके फलमाप्नोति राजसूयाऽश्वमेधयोः । पुराहरिकरो नाम द्विजः पापघ्नः सदा ॥
इतं द्यूतप्रसङ्गेन दीपदानं हि कार्तिके । तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप द्विजोत्तमः ॥
आकाशदीपदानेन पुरा वै धर्मनन्दनः । विमानवरमारुह्य विष्णुलोकं ययौ नृपः ॥
यः कुर्यात्कार्तिके विष्णोः पुरः कर्पूरदीपकम् । प्रबोधिन्यां विशेषेण तस्य पुण्यं वदाम्यहम्

कुले तस्य प्रसूता ये पुरुषास्तेहरिप्रियाः । क्रीडित्वासुचिरं कालमन्तेमुक्तिं व्रजन्ति च
दीपको ज्वलते यस्य दिवा रात्रौ हरेर्गृहे । एकादश्यां विशेषेण सयाति हरिर्मन्दिरम्
लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां दीपं दत्त्वा शिवालये । भक्त्या विना परेलिङ्गेशिवलोकं जगाम सः

गोपः कश्चिदमावास्यां दीपं प्रज्वाल्य शार्ङ्गिणः ।

मुहुर्जयजयेत्युत्तवा स च राजेश्वरोऽभवत् ॥ १३४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दीपदानमाहात्म्यवर्णनं नाम

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

अष्टमोऽध्यायः

तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भूयः कथय तृप्तिर्हि नास्ति मे कमलासन ! । त्वद्वागमृतपानेन तृप्तः भूयः प्रवर्धते ॥ १

ब्रह्मोवाच

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिकेविष्णुतत्परः । देवं दामोदरं पूज्य कोमलैस्तुलसीदलैः

स तु मोक्षमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥

भक्त्या विरहितो यस्तु सुवर्णादिभिर्स्वयेत् । तस्य पूजानं गृह्णाति नाऽत्र कार्या विचारणा
सर्वेयामपि वर्णानां भक्तिरेव परा स्तुता । भक्त्या विरहितं कर्म न विष्णोः प्रियकारणम्

भक्त्या सम्पूजितो नित्यं तुलस्यास्तु दलार्थतः ।

स्वयं प्रत्यक्षमायाति भगवान्हरिरीश्वरः ॥ ३ ॥

विष्णुज्ञासः पुरा भक्त्या तुलसीपूजनेन च । विष्णुलोकं गतः शीघ्रं चोलोगौणत्वमागतः

तुलस्याः शृणु माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनम् ।

यत्पुरा विष्णुना प्रोक्तं रमायै तद्ब्रह्महम् ॥ ७ ॥

सम्प्राप्ते कार्तिकेमासि तुलस्याः पूजनं हरेः । ये कुर्वन्ति नराभक्त्या ते यान्ति परमं पदम्
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तुलस्याः कोमलैर्दलैः । पूजनीयो महाभक्त्या सर्वकलेशविनाशनः
रोपिता तुलसी यावत्कुरुते मूलविस्तरम् । तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥
तुलसीपत्रसंयुक्तजले स्नानं चरेद्यदि । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते विष्णुमन्दिरे ॥
वृन्दावनं च कुरुते रोपणार्थं महामुने ! । तावत्तैव विमुक्ताऽद्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
तुलसीकाननं ब्रह्मन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थभूतं तु न यान्ति यमकिङ्कराः
सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्ति नराः श्रेष्ठास्तेन पश्यन्ति न भास्करिम्
तुलसीकाष्ठसंयुक्तं गन्धं यो धारयेन्नरः । तद्गृहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणं तथैव च ॥
तुलसीविपिनच्छाया यत्र वैव भवेद्द्विज । तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे ॥

यन्मुखे तुलसीपत्रं कर्णे शिरसि दृश्यते ।

यमस्तं नैश्चितुं शक्तः किमु दूता भयङ्कराः ॥ १७ ॥

तुलस्या महिमां यस्तु शृणुयान्नित्यमादृतः ।

सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । तुलस्या विषये ब्रह्मञ्जवणात्पापनाशनम्
पुरा काश्मीरदेशे तु ब्राह्मणौ सम्प्रभूवतुः । हरिमेधसुमेधयोर्विष्णुभक्तिपरायणौ
सर्वभूतदयायुक्तौ सर्वतत्त्वार्थवेदिनौ । कदाचित्तौ द्विजवरी तीर्थयात्रापरायणौ ॥
गच्छन्तावेकतो विप्रौ कान्तारे श्रमविह्वलौ । तुलसीकाननं तत्र ददर्शतुरन्विमौ ॥
तयोः सुमेधास्तद्दृष्ट्वा तुलसीकाननं महत् । प्रदक्षिणीकृत्य तदा वन्दे भक्तिसंयुतः
दृष्टुं तद्हरिमेधास्तु उवाच परया मुदा । ज्ञातुं तुलस्या माहात्म्यं तत्फलञ्च पुनः पुनः ॥

हरिमेधा उवाच

किमर्थं विप्र! देवेषु तीर्थेषु च व्रतेषु च । स्थितेषु विप्रमुख्येषु प्रणामं कृतवानसि ॥

सुमेधा उवाच

शृणु विप्र महाभाग! साधु वाक्यमुदीरितम् । आतपोवाधते ह्यावांगत्वं तद्ब्रह्मसन्निधौ

तस्यच्छायां समाश्रित्य वक्ष्यामि ते यथार्थतः ।

एवमुक्तः सुमेधास्तु हरिमिश्रेण संयुतः ॥ २७ ॥

वटं जगाम धर्मज्ञो महत्कोटरसंयुतम् । तत्र विश्राम्य विप्रोऽसौ हरिमिश्रेमुवाच ह
श्रूयतां विप्रशार्दूल! तुलस्यास्तूतमां कथाम् । परमेशप्रसादेन सञ्जाताया पयोनिधौ
पुरा दुर्वाससः शापाद्गतैश्वर्यं पुरन्दरे । ममन्थुः क्षीरजलधिं ब्रह्माद्याः ससुराऽसुराः ॥
पेरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमला तथा । उच्चैःश्रवा कौस्तुभश्चतथाधन्वन्तरिर्हृदि

हरीतक्यादयश्चाऽपि दिव्या ओषधयस्तथा ।

अजायन्त द्विजश्रेष्ठ ! लोकश्रेयोविधायकाः ॥ ३२ ॥

ततः पीयूषकलशमजरामरदायकम् । कराभ्यां कलशं विष्णुर्धारयन्सुतलं परम् ॥

अवेश्य मनसा सद्यः परां निर्वृतिमाप ह ॥ ३३ ॥

तस्मिन्पीयूषकलश आनन्दास्रोदविन्दवः । व्यपतन्तुलसी सद्यः समजायतमण्डला
सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ ३५ ॥

तत्रोत्पन्नां तथा लक्ष्मीं तुलसीं च ददुर्हरेः । देवा ब्रह्मादयस्ते हि जगृहे भगवान्हरिः
ततोऽतीव प्रियकरा तुलसी जगताम्पतेः ॥ ३७ ॥

सा तु देवगणैः सर्वैर्विष्णुवत्पूज्यते प्रिया । नारायणो जगत्त्रातातुलसीतस्यवल्लभा
तस्मात्तस्यानमस्कारो मया विप्र! कृतस्ततः । इत्येवं वदतस्तस्यसुमेधस्यमहात्मनः
आराददृश्यत महद्विमानं सूर्यवर्चसम् । तदानीं वटवृक्षस्तु पपात पुरतो मुने ॥ ४० ॥
तथैव तस्माद्वृक्षाच्चपुरुषौद्वौविनिर्गतौ । द्योतयन्तौदिशःसर्वास्तेजसासूर्यसन्निभौ
प्रणामं चक्रतुस्तौ हि हरिमिश्रेसुमेधयोः । हरिमिश्रेसुमेधौ तौतौ दृष्ट्वा भयविह्वलौ ॥

ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ तावुभौ देवसन्निभौ ॥ ४३ ॥

हरिमिश्रेसुमेधसावूचतुः

युवांको देवसङ्काशौ भवन्तौ सर्वमङ्गलौ । मन्दारमालां तरुणाधारयन्तौतथाऽमरौ
नमस्कार्यौ तथाऽऽवाभ्यां पूज्यौ च सुररूपिणौ ॥ ४४ ॥

इत्युक्तौ ब्राह्मणाभ्यां तावूचतुर्वृक्षनिर्गतौ । युवामेव पिता माताभावयोश्चतथागुरुः
वन्ध्वादयस्तथा चैव युवामेव न संशयः ।

ज्येष्ठ उवाच

अहं तु देवलोकस्य आस्तीकोनाम नामतः ॥ ४६ ॥

अप्सरोगणसम्वीतः कदाचिन्नन्दनं वनम् । क्रीडार्थमगमं चाऽद्रौ विपयासक्तचेतनः
रेभिरे देववनिता यथाकामं मया सह । मुक्तामल्लिकमालयानिनिवेतुस्तानियोपिताम्
तपतो रोमशस्यैव तद्दृष्ट्वा कुपितोमुनिः । योपितांनाऽपराधोऽयंयासां वैपरतन्त्रना
अयमेव दुराचारः शापाहं इति चाऽब्रवीत् । त्वं ब्रह्मराक्षसो भूत्वा वटवृक्षेचरेतिमाम्
प्रसादितो मया सोऽथ विशापमपि दत्तवान् ।

तुलसीपत्रमाहात्म्यं विष्णोर्नाम तथा द्विजात् ॥ ५१ ॥

यदाऽऽणोपिसद्यस्त्वंविमुक्तियास्यसेपराम् । इतिशप्तस्तुमुनिनाचिरकालंसुदुःखितः
वसाम्यत्र वटे देवाद्ववद्दर्शनतोद्भवम् । मुक्तिर्जाता विप्रशापाद्द्वितीयस्य कथां शृणु
अयं मुनिवरः पूर्वं गुरुश्रुत्वा रतः । गुरोराज्ञामनादृत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः ॥ ५४ ॥
युष्मत्प्रसादादधुना ब्रह्मशापाद्विमोचितः । तीर्थयात्राफलंचैवयुवाभ्यामिहसाधितम्
उत्तरोत्तरपुण्यानि वर्धन्ते च दिनेदिने । इत्युक्त्वा तौ मुनिवरौ प्रणम्यच पुनः पुनः
तावनुज्ञाप्य तौ धाम जग्मतुः परया मुदा । ततस्तौ तीर्थयात्रार्थं परमौ मुनिपुङ्गवौ
शंसन्तौ तुलसीं पुण्यां जग्मतुर्मुनिपुङ्गव ! । एवंनारदमाहात्म्यंतुलस्याःकोऽनुवर्णयेत्
तस्मान्नारदमासेऽस्मिन्कार्तिकेहरितुष्टिदे । कर्तव्यातुलसीपूजानाऽत्रकार्याविचारणा
एवमङ्गव्रतान्येव प्रोक्तानि मुनिसत्तम ! । उपाङ्गानि प्रवक्ष्यामिबालखिल्योदितानिच
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-
खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे तुलसीमाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशीदीपावलीकृत्यवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णः प्रोवाचधर्मायद्वादशीवत्ससञ्ज्ञिताम् । गोधूलिकालसंयुक्ताद्वादशीवत्सपूजने
वत्सपूजावटे चैव कर्तव्याप्रथमेऽहनि । सर्वत्सांतुल्यवर्णाचशालिनीगांपयस्विनीम्

चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिर्चयेत् ॥ २ ॥

तद्विने तैलपक्वं च स्थालिपक्वं युधिष्ठिर । गोक्षीरं गोघृतं चैवदधिक्षीरं चवर्जयेत्
दिनान्ते सूर्यविम्बाधार्दुभयत्र घटीदलम् । ततो नीराजनकार्ग्यनिरीक्षेच्चशुभाऽशुभम्

नानादीपान्प्रकल्प्याऽऽदौ स्वर्णपात्रदिसंस्थितान् ।

नीराजयेद्दीपपूर्वं निरीक्षेत शुभाऽशुभम् ॥ ५ ॥

लापयित्वा सर्वदीपानुत्तराभिमुखान्यसेत् ।

मुख्या दीपा नव प्रोक्ता अन्यनपि च कल्पयेत् ॥ ६ ॥

ज्वाला चेद्वक्षिणामंस्था सतेजस्का शिखान्विता ।

स्थिरा चेत्सौख्यदा प्रोक्ता विपरीता तु दुःखदा ॥ ७ ॥

कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषुपञ्चसु । तिथिपूक्तःपूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः
पक्षं संसूचयत्यादिद्वितीयोमासमेव च । तृतीय ऋतुमेवेह चतुर्थस्त्वयनं तथा ॥

वर्षं तु पञ्चमो दीपः शुभाऽशुभं विनिर्णयेत् ॥ ८ ॥

सूर्याशसम्भवा दीपा अन्धकारविनाशकाः ।

त्रिकाले मां दीपयन्तु दिशन्तु च शुभाऽशुभम् ॥ १० ॥

अभिमन्यु च मन्त्रेण ततो नीराजयेत्क्रमात् ॥ ११ ॥

आदौ देवांस्ततो विप्रान्हस्तिनश्च तुरङ्गमान् ।

ज्येष्ठाञ्छेष्ठाञ्चन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषितः ॥ १२ ॥

नवमोऽध्यायः]

* यमचतुर्दशीवर्णनम् *

४४६

ततो नीराजितान्दीपान्स्वस्वस्थानेषु चिन्त्यसेत् ।

रुक्षैर्लक्ष्मीविनाशः स्याच्छेतेरन्नक्षयो भवेत् ॥

अतिरक्तेषु युद्धानि मृत्यु कृष्णशिखेषु च ॥ १३ ॥

एकाङ्गीनामगोपाला तयैतच्चव्रतं कृतम् । धनधान्यसमायुक्ता जाता वर्षत्रयेण सा ॥

तस्माद्गोपूजनंकार्यं द्वादश्यां कार्तिकस्यतु । एतद्गोव्रतमाहात्म्यंश्रुत्वा कुर्वन्तियेनराः

तेगोव्रतप्रभावेणनगोभिर्विच्युताभुवि । गोऽपराधःकृतोयःस्यात्सव्रताद्विलयम्बजेत्

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामासिच्चाऽऽश्वयुजे तथा । दीपोत्सवसमीपे तु व्रतमेतत्समाचरेत्

प्रातःस्नात्वात्रयोदश्यांकृत्वावैदन्तधावनम् । त्रिरात्रनियमं कृत्वागोविन्देभक्तितत्परः

कार्यगतद्वव्रतस्यान्ते तथागोवर्द्धनोत्सवः । त्रिमुहूर्ताऽधिकाग्राह्यापरवेधोनदोषभाक्

आश्विनस्याऽसितेपक्षे त्रयोदश्यांनिशामुखे । यमदीपं बलिदद्यादपमृत्युर्विनश्यति

पुराहेमनकस्यैव बालकश्चाऽपमृत्युतः । मुक्तोऽभूदाश्विनेकृष्णत्रयोदश्यां दयावशात्

दूता ऊचुः

यथानजीविताद्भश्येदीदृशेतु महोत्सवे । तथोपायं ब्रूहि यम! कृपां कृत्वाऽस्मद्व्रतः

यम उवाच

आश्विनस्याऽसितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे । प्रतिवर्षं तु यो यद्याङ्गृहद्वारेसुदीपकम्

मन्त्रेणाऽनेन भो दूताः समानेयःसनोत्सवे । प्राप्तेऽपमृत्यावपिचशासनं क्रियतां मम

मृत्युनापाशदण्डाभ्यांकालेनच मया सह । त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजःप्रीयतामिति

मन्त्रेणाऽनेनयोदीपं द्वारदेशे प्रयच्छति । उत्सवे चाऽपमृत्योश्च भयन्तस्य न जायते

बालखिल्या ऊचुः

पूर्वविद्धचतुर्दश्यामाश्विनस्य सितेतरे । पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥२७॥

अरुणोदयतोऽन्यत्रस्तितायांस्नातियोनरः । तस्याऽब्दिद्वयधर्मोऽन्यथेव न संशयः

तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदयेसुराः । यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यङ्गोविशिष्यते

यदा चतुर्दशीनस्याद्विदिने चेद्विषूदये । दिनद्वये भवेच्चाऽपि तदा पूर्वैव गृह्यते ॥३०॥

बलात्काराद्गडाद्वाऽपिशिष्टत्वाच्चकरोतिचेत् । तैलभ्यङ्गं चतुर्दश्यांरौरवं नरकं व्रजेत्
तैलेलक्ष्मीर्जलेगङ्गादीपावल्याश्चतुर्दशीम् । प्रातःस्नानं हि यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति
अपामार्गमधोतुम्भीं प्रपुञ्चाडमथाऽपरम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै
वारत्रयं त्रिवारञ्च पठित्वा मन्त्रमुत्तमम् ॥ ३४ ॥

सीतालोष्टममायुक्त! सकण्टकदलान्वित ! । हर पापमपामार्ग! भ्राम्यमाणः पुनः पुनः
अपामार्गं प्रपुञ्चाडं भ्रामयेच्छिरसोपरि ॥ ३५ ॥

स्नात्वाऽऽर्द्रवाससादद्याद्दीपकंमृत्युपुत्रयोः । शुनकौ श्यामशबलो भ्रातरौ यमसेवका
तुष्टौ स्यातां चतुर्दश्यां दीपदानेन मृत्युजौ ॥ ३६ ॥

इष्टवन्धुजनैः सार्द्धमेतत्स्नानं समाचरेत् । स्नानाद्भूतर्पणं कृत्वा यमं सन्तर्पयेत्ततः ॥
यमाय धर्मराजाय मृत्यवेचाऽन्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ ३८
औदुम्बराय दधनाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुमाय ते नमः ॥
चतुर्दशैतेमन्त्राः स्युः प्रत्येकश्च नमोऽन्विताः । एकैकेन तिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रानुदकाञ्जलीन
यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ।

देवत्वञ्च पितृत्वञ्च यमस्याऽस्ति द्विरूपता ॥ ४१ ॥

जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः । नरकाय प्रदातव्यो दीपः सम्पूज्य देवताः
अत्रैव लक्ष्मीकामस्य विधिः स्नाने मयोच्यते । इमे भूते च दर्शचकार्तिके प्रथमे दिने
यदा स्नाति तदाऽभ्यङ्गस्नानं कुर्याद्विद्वदे ।

ऊर्जशुक्लद्वितीयायां तिथौ च स्वाति युग्मे ॥ ४४ ॥

मानवो मङ्गलस्नानीनैव लक्ष्यावियुज्यते । दीपिनीं राजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता
इन्दुक्षयेऽपि सङ्क्रान्तौ रवौ पाते दिनक्षये । अत्राभ्यङ्गो न दोषाय प्रातःपापाऽपनुत्तये
मापत्रत्य शाकम्भं भुक्त्वा तस्मिन्दिने नरः । प्रेताख्यायां चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते
इपासितचतुर्दश्यामिन्दुक्षयतिथावपि । दर्शादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावलिर्भवेत्
कुर्यात्संलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम् । महाराजो वलिः प्रोक्तस्तुष्टेन हरिणा तथा ॥
वरं याचस्व भद्रन्ते यद्यन्मनसि वर्तते । इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत्

आत्मा किं याचनीयं सर्वं दत्तं मया तथा । लोकार्थं याचयिष्यामि शक्तश्चेद्देहितृचमे
मयाऽद्य ते धरा दत्ता वामनच्छन्नरूपिणे ।

त्रिभिः पदैस्त्रिदिवसैः सा चाऽऽक्रान्ता यतस्त्वया ॥ ५२ ॥

तस्माद्भूमितले राज्यमस्तु वस्त्रत्रये हरेः ॥ ५३ ॥

मद्राज्ये ये दीपदानं भुवि कुर्वन्ति मानवाः । तेषां गृहे तव स्त्रीयं सदा तिष्ठतु स्थिरा
मम राज्ये गृहे ये पामन्धकारः पतिष्यति । लक्ष्मीसन्तानान्धकारः सदा पततु तद्गृहे
चतुर्दश्याञ्च ये दीपाधरकाय ददन्ति च । तेषां पितृगणाः सर्वे नरके न वसन्ति च
वलिराज्यं समासाद्य र्नेदीपावलिः कृता । तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यन्ति केशव
वलिराज्येतु येलोकाः शोकाऽनुत्साहकारिणः । तेषां गृहे सदा शोकः पतेदिति न संशयः
चतुर्दशीत्रये राज्यं वञ्चेरस्त्विति याचयेत् । पुरा वामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमाम्
दशवतियथेन्द्राय वलिं पातालवासिनम् । दत्तं दैत्यपतेरित्थं हरिणा तद्दिनत्रयम् ॥

तस्मान्महोत्सवं चाऽत्र सर्वथैव हि कारयेत् ॥ ६० ॥

महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यां मुनीश्वराः । अतस्तदुत्सवः कार्यः शक्तिपूजापरायणैः
वलिराज्यं समासाद्य यक्षगन्धर्वकिन्नराः । औपध्यश्च पिशाचाश्च मन्त्राश्च मणयस्तथा
सर्वे एव प्रहृष्यन्ति नृत्यन्ति च निशामुखे । तत्तन्मन्त्राश्च सिद्धयन्ति वलिराज्येन संशयः

वलिराज्यं समासाद्य यथा लोकाः सुहर्षिताः ।

तद्दिनमध्ये तु लोकाः स्युर्हर्षिता भृशम् ॥ ६४ ॥

तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतर्शयोः । उल्काहस्तानराः कुर्युः पितृणां मार्गदर्शनम्
नरकस्थास्तु ये प्रेतास्ते मार्गं तु व्रतात्सदा । पश्यन्त्येव न सन्देहः कार्योऽत्र मुनिपुङ्गवः
अग्निनेमासिभूतादि तिथयः कीर्तितास्त्रयः । दीपदानादिकार्येषु ग्राह्यामध्याह्नकालिकाः
यदि स्युः सङ्गवाद्वाग्मेताश्च तिथयस्त्रयः । दीपदानादिकार्येषु कर्तव्याः पूर्वसंयुताः

ऋषय ऊचुः

कौमोदिन्यास्तु माहात्म्यं प्रष्टुमिच्छामहे द्विजाः ।

तस्मिन्दिने तु किं भोज्यं कस्य पूजां तु कारयेत् ॥ ६६ ॥

किमर्थं क्रियते सा तु तस्या का देवता भवेत् । किं चतत्रभवेद्देयं किनदेयं विशेषतः ।
प्रहर्षः कोऽत्र निर्दिष्टः क्रीडातत्र प्रकीर्तिता । दीपावल्याः फलं सर्वं वदन्तु ऋषिसत्तमाः ।

बालखिल्या ऊचुः

ततः प्रभातसमये त्वमायां तु मुनीश्वराः । स्नात्वा देवान्पितृन्भक्त्या सम्पूज्याऽथ प्रणम्य
कृत्वा तु पार्वणश्चाद्वं दधिक्षीरघृतादिभिः । दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराजान्ते
ततः प्रदोषसमये पूजयेद्दिन्दिरां शुभाम् । कुर्यान्नानाविधैर्वस्त्रैः स्वच्छं लक्ष्म्याश्च मण्डपं
नाना पुष्पैः पल्लवैश्च चित्रैश्चाऽपि विचित्रितम् । तत्र सम्पूजयेत् लक्ष्मीं देवांश्चाऽपि प्रपूजयेत्
सम्पूज्या देवतार्योऽपि बहुभिश्चोपचारकैः । पादसम्वाहनं कुर्यात् लक्ष्म्यादीनान्तु भक्तितः ।

अस्मिन्नहनि सर्वेऽपि विष्णुना मोचिताः पुरा ।

बलिकारागृहाद्देवा लक्ष्मीश्चाऽपि विमोचिता ॥ ७७ ॥

लक्ष्म्या सार्द्धं ततो देवा जग्मुः क्षीरोदधौ पुनः । प्रसुप्ता बहुकालं ते सुखं तस्मान्मुनीश्वराः
रचनीयाः सूत्रगर्भाः पर्यङ्काश्च सुतुलिकाः । दुग्धफेनोपमैर्वस्त्रैरास्तृताश्च यथादिशम्
स्थापयेत्तान् सुरां लक्ष्मीं वेदघोषसमन्वितः । लक्ष्मीं दैत्यभयान्मुक्तासुखं सुप्ताऽभ्युजोदौ
अतोऽत्र विधिवत्कार्या तु पूर्ण्यै तु सुखसुप्तिका । तद्द्विपद्मशय्यायः ब्रह्मासौख्यविवृद्धये

कुर्यात्तस्य गृहं मुत्वा तत्पद्मा काऽपि न व्रजेत् ।

न कुर्वन्ति नरा इत्थं लक्ष्म्या ये सुखसुप्तिका ॥ ८२ ॥

धनचिन्ताविहीनास्ते कथं रात्रौ स्वपन्ति हि । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन लक्ष्मीं सम्पूजयेन्नरः
सतुदारिद्र्यनिर्मुक्तः स्वजातौ स्यात्प्रतिष्ठितः । जातिपत्रलवङ्गैर्लावकपूर्पूरसमन्वितम्
पाचयित्वा गव्यदुग्धं सितां दत्त्वा यथोचिताम् ।

लङ्कुकांस्तस्य कुर्वीत तांश्च लक्ष्म्यै समर्पयेत् ॥ ८५ ॥

अन्यच्चतुर्विधं भक्ष्यं दद्याच्छ्रीः प्रीयतामिति । अप्रबुद्धे हरौ पूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मीं प्रबोधयेत्
प्रबोधसमये लक्ष्मीं बोधयित्वा भुनक्तिया । पुमान्वा वत्सरं यावत् लक्ष्मीं स्तनैव मुञ्चति

अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विपः ।

क्षीराब्धौ तुष्टुवृज्ज्वात्वा सुमां पद्माश्रितां श्रियम् ॥ ८८ ॥

त्वं ज्योतिः श्रीरवीन्द्राग्निविद्युत्सौवर्णतारकाः ।

सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिः स्थिते नमः ॥ ८६ ॥

या लक्ष्मीर्दिवसे पुण्ये दीपावल्याश्च भूतले । गवांगोष्ठे तु कार्तिक्यां सालक्ष्मीर्वरदामम्
दीपदानं ततः कुर्यात्प्रदोषे च तथोत्तममुक्ताम् । भ्रामयेत्स्वस्य शिरसि सर्वाऽऽरिष्टनिवारणम्
दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्या देवगृहादिषु । चतुष्पथे श्मशाने च नदीपर्वतवेश्मसु ॥
वृक्षमलेषु गोष्ठेषु च त्वरेषु गृहेषु च । वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्या राजमार्गस्य भूमयः ॥

सर्वं पुर मलङ्कृत्य प्रदोषे तदनन्तरम् ।

ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽऽदौ सम्भोज्य च बुभुक्षितान् ॥ ९४ ॥

अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना । ततोऽपराह्णसमये श्रोत्रयैन्नगरं नृपः ॥ ९५ ॥
अथ गज्यं बलेलोकं कायथेच्छं क्रीडयतामिति । यथेच्छं क्रीडयतां बाला इत्याज्ञाप्य नृपेण तु
तेभ्यो दद्यात्क्रीडनकं ततः पश्येच्छुभाशुभम् । बलिराज्ये प्रकर्तव्यं यद्यनमनसि वर्तते
जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा । चौर्यं विश्वासघातश्च पञ्चैतानि मुनीश्वराः ।

बलिराज्ये तु नरकद्वाराण्युक्तानि सन्त्यजेत् ॥ ९८ ॥

ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम् । अवलोकयितुं रम्यं पद्मभ्यामेव शनैः शनैः

बलिराज्यप्रमोदश्च दृष्ट्वा स्वगृहमाव्रजेत् ॥ ९९ ॥

एवं गते निशीथे च जने निद्रार्द्धलोचने । एवं नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः

निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाऽङ्गणात् ॥ १०० ॥

दण्डं करजनीयोगे दर्शयित्वा तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका ॥

ये वैष्णवाऽवैष्णवाश्च बलिराज्योत्सवं नराः । न कुर्वन्ति वृथा तेषां धर्माः स्युर्नात्र संशयः

रात्रौ जागणं कुर्यात्पुषाणपठनादिभिः । द्यूतेन वा हरेरे गीतया वा तथैव च ॥ १०३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशी

दीपावलीकृत्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

कार्तिकदीपावलीमनुशुक्लप्रतिपन्माहात्म्यप्रतिपादनम्

ब्रह्मोवाच

प्रतिपद्यथ चाऽभ्यङ्गं कृत्वानीराजनं ततः । सुवेगः सत्कथागीतैर्दानैश्च दिवसनयेत्
शङ्करस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनोहरम् । कार्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ॥
बलिराज्यदिनस्याऽपि माहात्म्यं शृणुतत्त्वतः । स्नातव्यं तिलतैले च दरीनारीभिरेव च
यदि मोहान्न कुर्वीत स यातियमसादनम् । पुरा कृतयुगस्यादौ दानवेन्द्रो बलिर्महान्
तेन दत्तावामनाया भूमिः स्वमस्तकान्विता । तदानीं भगवान्साक्षात्तुष्टो बलिमुवाच ह
कार्तिके मासि शुक्लायां प्रतिपद्यां यतो भवान् । भूमिमेदत्तवान्भक्त्या तेन तुष्टोऽस्मि तेऽनघ
वरं ददामि ते राजन्नित्युत्तवाऽदाहरं तदा । त्वन्नामैव भवेद्राजन्कार्तिकी प्रतिपत्तिथिः
एतस्यां ये करिष्यन्ति तैलस्नानादिकार्चनम् । तदक्षयं भवेद्राजन्नात्र कार्या विचारणा
तदा प्रभृतिलोकेऽस्मिन्प्रसिद्धा प्रतिपत्तिथिः । प्रतिपत्पूर्वविद्वानो कर्तव्या तु कथञ्चन
तत्राभ्यङ्गं न कुर्वीत अन्यथा मृतिमाप्नुयात् । प्रतिपद्यां यदा दशौ मुहूर्तप्रमितो भवेत्
माङ्गल्यं तद्विनेचेत्स्याद्विज्ञादिस्तस्य नश्यति । वलेश्च प्रतिपददर्शाद्यदिविद्धं भविष्यति
तस्यां यद्यथ चाऽऽर्चिक्यं नारी मोहात् करिष्यति ।

नारीणां तत्र वैधव्यं प्रजानां मरणं ध्रुवम् ॥ १२ ॥

अविद्धा प्रतिपच्चेत्स्यान्मुहूर्तमपरेऽहनि । उत्सवादिककृत्येषु सैव प्रोक्ता मनीषिभिः
प्रतिपत्स्वल्पमात्राऽपि यद्दिनस्यात्परेऽहनि । पूर्वविद्धा तदा कार्या कृतानो दोषभाग्भवेत्
तद्विने गृहमध्ये तु कुर्यान्मूर्तिं तदाङ्गणे । गोमयेन च तत्राऽपि दधितत्पुरतः क्षिपेत्
आर्तिक्यं तत्र संस्थाप्य एवं कुर्याद्विधानतः । अभ्यङ्गं ये न कुर्वन्ति तस्यां तु मुनिपुङ्गव !
न माङ्गल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवम् । यो यादृशेन रूपेण तस्यां तिष्ठेच्छुभे दिने
आवर्षं तद्वेत्तस्य तस्मान्मङ्गलमाचरेत् ।

दशमोऽध्यायः] * मार्गपाली पूजावर्णनम् *

४५५

यदीच्छेत्स्वशुभान्भोगान्भोक्तुं दिव्यान्मनोहरान् ॥ १८ ॥

कुर्वापोत्सवं रम्यं त्रयोदश्यादिकेषु च । शङ्करश्च भवानी च क्रीडयाद्युतमास्थिते

गौर्या जित्वा पुरा शम्भुर्नग्नो द्यूते विसर्जितः ।

अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी गौरी नित्यं सुखस्थिता ॥ २० ॥

द्यूतं निषिद्धं सर्वत्र हित्वा प्रतिपदं बुधाः । प्रथमं विजयो यस्य तस्य सम्बत्सरं सुखम्
भवत्याऽभ्यर्थिता लक्ष्मीर्धेनुरुपेण संस्थिता । प्रातर्गोवर्द्धनः पूज्यो द्यूतरात्रौ समाचरेत्

भूयजीयास्तदा गावो वज्र्या वहनदोहनात् ॥ २३ ॥

गोवर्द्धन ! धराऽऽधार ! गोकुलत्राणकारक !

विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय ! गवां कोटिप्रदो भव ॥ २४ ॥

या लक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरुपेण संस्थिता । द्यूतं वहति यज्ञार्थं मम पापं व्यपोह तु
अग्रतः सन्तु मे गावो गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवांमध्ये वसाम्यहम्

इति गोवर्द्धनपूजा

सद्भावेनैव सन्तोष्य देवान् सत्पुरुषान्नरान् । इतरेषामन्नपानैर्वाक्पदानेन पण्डितान् ॥
वस्त्रैस्ताम्बूलधूपैश्च पुष्पकर्पूरकुङ्कुमैः । भक्ष्यैश्चावचैर्भोगैश्चैरन्तः पुरनिवासिनः ॥
प्राभ्यान्वृषभदानैश्च सामन्तान् वृषतिर्जनैः । पदातिजनसङ्घांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः ॥

स्वनामाङ्कैश्च ताम्राजा तोषयेत्सज्जनान्पृथक् ॥ २६ ॥

यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मलान्नरांस्तथा । वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैः सह
गजस्तथैव योधांश्च पदातीन्समलङ्कृतान् । मञ्चाऽऽरूढः स्वयं पश्येन्नर्तकचारणान्
युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकञ्च यत् । वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादानात्
ततोऽपराहस्यमये पूर्वस्यां दिशि सुव्रत ! । मार्गपालीं प्रवध्नाति दुर्गस्तम्भेऽथ पादपे
कुशकाशमयीं दिव्यां लम्बकैर्बहुभिः प्रिये । वाक्षयित्वा गजान्श्वान्मार्गपाल्यास्तलेनयेत्

गावो वृषांश्च महिषान्महिषीर्घण्टकोत्कटान् ।

कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् ॥ ३४ ॥

नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रैर्णानेन सुव्रत ! । मार्गपालि ! तमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे !

तले तव सुखेनाश्वा गजा गावश्च सन्तु मे ॥ ३६ ॥

मार्गपालीतले पुत्र! यान्ति गावो महावृषाः ।

राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ ३७ ॥

मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः सुखिनो हि ते । कृतवैतत्सर्वमेवेह रात्रौदैत्यपतेर्वलेः
पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्भूमौ मण्डलके कृते । बलिमालिख्यदैत्येन्द्रवर्णकैः पञ्चरङ्गैः
सर्वाभरणसम्पूर्णं विन्ध्यावलिसमन्वितम् । कृष्णपाण्डमयजम्भोरुमधुदानवसम्भृतम्
सम्पूर्णं कृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् । द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वकेपुनः
गृहस्यमध्येशालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् । मातृभ्रातृजनैः सार्द्धं सन्तुष्टो बन्धुभिः सह
कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कङ्करैरुत्कटोत्पलैः । गन्धपुष्पाञ्जनैर्वेद्यैः सक्षीरैर्गुडपायसैः ॥ ३३
मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः । मन्त्रेणाऽनेन राजेन्द्रः समन्त्री सपुरोहितः
पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ॥ ३४ ॥

बलिराज! नमस्तुभ्यं विरोचनसुत! प्रभो ! भविष्येन्द्र! सुराराने! पूजेयं प्रतिगृह्याताम्
एवम्पूजाविधानेन रात्रौ जागरणं ततः । कारयेद्वै क्षणं रात्रौ नटनृत्यकथानकैः ॥ ३६
लोकश्चाऽपि गृहस्याऽन्ते सपर्यां शुक्लतन्दुलैः ।

संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ३७ ॥

बलिमुद्दिश्य वै तत्रकार्यं सर्वं च सुव्रत ! । यानि यान्यक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः
यदत्र दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु । तदक्षयं भवेत्सर्वविष्णोः प्रीतिकरं शुभम्
रात्रौ ये न करिष्यन्ति तव पूजां बले नराः । तेषां च त्रयोत्रयोधर्मः सर्वस्वामुपतिष्ठतु
विष्णुना च स्वयं वत्स! तुष्टेन बलये पुनः । उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम्
एकमेव महोरात्रं वर्षे वर्षे च कार्तिके । दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥ ५२ ॥
यः करोति नृपो राज्ये तस्य व्याधिभयं कुतः । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं तस्य सम्पदनुत्तमा
नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ५३ ॥

कौमुदी क्रियते यस्माद्भावं कर्तुं महीतले । यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां च सुव्रत!
हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं प्रयाति हि ॥ ५५ ॥

रुदितं रोदितं वर्षं प्रहृष्टे तु प्रहर्षितम् । भुक्तौ भोग्यं भवेद्वर्षं स्वस्थे स्वस्थं भविष्यति
वैष्णवी दानवी चैयं तिथिः प्रोक्ता च कार्तिके ॥ ५७ ॥

दापोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं कुर्वन्ति ये शुभतया बलिराजपूजाम् ॥

दानोपभोगसुखबुद्धिमतां कुलानां हर्षं प्रयाति सकलं प्रमुदा च वर्षम् ॥ ५८ ॥

बलिपूजां विधायैवं पश्चाद्गोक्रीडनं चरेत् ॥ ५९ ॥

गवां क्रीडादिनेयत्ररात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः । सोमो राजापूजन्ति सुरभीपूज्यकांस्तथा
प्रतिपदशंसयोगे क्रीडनं तु गवाममतम् । परविद्धासु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः ॥ ६१ ॥
अलङ्कायांस्तदा गावो गोप्रासादिभिरर्चिताः । गीतवादित्रनिर्घोषैर्नयेन्मगरवाह्यतः ॥

आनीय च ततः पश्चात्कुर्यान्नीराजनाविधिम् ॥ ६२ ॥

अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारी नीराजनं चरेत् ।

द्वितीयायां ततः कुर्यात्सायं मङ्गलमालिकाः ॥ ६३ ॥

एवं नीराजनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रतिपत्पूर्वविद्धं यष्टिकाकर्षणे भवेत् ॥
कुशकाशमयीं कुर्याद्यष्टिकां सुदृढां नवाम् । देवद्वारे नृपद्वारेऽथवाऽऽनेया चतुष्पथे
तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णास्तथैकतः । गृहीत्वा कर्षयेयुस्ते यथासारं मुहुर्मुहुः ॥
सममङ्ख्याद्भयोः कार्या सर्वेऽपि बलवत्तराः । जयोऽत्र हीनजातीनां जयो राज्ञस्तु वत्सरम्
उभयोः पृष्ठतः कार्या रेखा तत्कर्षकोपरि । रेखान्ते यो नयेत्तस्य जयो भवति नाऽन्यथा
जयचिह्नमिदं राजा निदर्शयितुं प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्तिकशुक्लप्रतिपन्माहात्म्य
वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

सयमद्वितीयामाहात्म्यंविशेषकृत्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः । तद्ब्रतं ब्रूहिमेतयोर्मृत्युं येन न पश्यति

ब्रह्मोवाच

यदि पृच्छसि विप्रेन्द्र ! ब्रतनामुत्तमं ब्रतम् । ब्रतं यमद्वितीयाख्यं शृणु त्वं मृत्युनाशनम् ।
कार्तिके मासि शुक्लायां द्वितीयायां मुनीश्वर ! । कर्तव्यं तद्विधानेन सर्वमृत्युनिवारणम् ।
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय द्वितीयायां मुनीश्वर ! । मनसा चिन्तयेदात्महितं नैवाऽहितं स्मरेत् ।
प्रातः स्नानं ततः कुर्यादन्तर्धानपूर्वकम् । ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमालयानुलेपनः ॥ १ ॥
कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः । औदुम्बरतरुं गन्वा कृत्वामण्डलमुत्तमम् ।
पद्ममण्डलं कृत्वा तस्मिन्नौदुम्बरे शुभे । विधिं विष्णुं च रुद्रं च वरदाश्च सरस्वतीम् ।
वीणापुस्तकसंयुक्तां पूजयेत्स्वस्थमानसः । चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैर्द्विजसत्तम ! ॥
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यं नारिकेलफलादिभिः । ततो मृत्युविनाशार्थं सालङ्कारां पयस्विनीम् ।
विप्राय वेदविदुषे गां दद्याच्च सवत्सकाम् । अपमृत्युविनाशार्थं संसारार्णवतारकाम् ।
हे विप्र ! ते त्विमां सौम्यां धेनुं सम्प्रदास्य हम् । इति मन्त्रेण गन्ध्याद्विप्राय ब्रह्मवादिने ।
तदलाभे तु विप्राय भक्त्या दद्यादुपानहौ । ततः पूजां समाप्याऽथ भक्तिमान् पुरुषोत्तमे ।
ज्ञातिश्रेष्ठान्वयो वृद्धान्सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत् ।

नानाविधैः फलै रम्यैस्तर्पयेत्स्वजनानपि ॥ १३ ॥

ततः सोदरसम्पन्ना भगिनीया भवेन्मुने ! । तस्यागृहं समागत्य सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत् ।

भगिनि ! सुभगे ! भद्रे त्वदङ्घ्रिसरसीरुहम् ।

श्रेयसेऽथ नमस्कृतुमागतोऽस्मि तवाऽऽलयम् ॥ १५ ॥

इत्युक्त्वा भगिनीं तां तु विष्णुबुद्ध्याऽभिवादयेत् ।

एकादशोऽध्यायः] * यमद्वितीयायां भगिनीगृहभोजनमहस्त्ववर्णनम् *

४१६

तदा तु भगिनी श्रुत्वा भ्रातृवर्चनमुत्तमम् ॥ १६ ॥

भगिन्या भ्रातरं वाक्यं वक्तव्यं प्रतिनारद ! । अद्य भ्रातरहं जाता त्वत्तोषण्याऽस्मि मङ्गला-
भोक्तव्यं तेऽद्य मद्गोहे स्वायुषे कुलदीपक ! । कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदर-
यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः । अस्मिन् दिने यमेनाऽपि नारकीयाश्च मोचिताः ।

अपि बद्धाः कर्मपाशैः स्वेच्छया पर्यटन्ति ते ॥ १६ ॥

स्वसुनरो वेश्मनि यो न भुङ्क्ते यमद्वितीयादिनमत्र लब्ध्वा ।

तम्पापिनं प्राप्य वयं सुहृष्टाः प्रभक्षयामोऽद्य च भक्ष्यहीनाः ॥ २० ॥

इति पापा रटन्तीह ब्रह्महत्यादयस्तथा । तस्माद्भ्रातर्मद्गृहे तु भोजनं कुरु कार्तिके-
शुक्लायां तु द्वितीयायां विश्रुतायां जगत्त्रये । अस्यां निजगृहे पुत्र ! भुज्यते न दुर्धरपि-
इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगिनीं पूजयेद्ब्रती । प्रहर्षात्सुमहाभाग ! वस्त्रालंकारभूषणैः-
अग्रजामभिवन्द्याऽथ आशिषश्च प्रगृह्य च । सर्वा भगिन्यः सन्तोष्या वस्त्रालङ्कारदानतः ।

अभावे स्वस्य तु स्वसुः पितृव्या स्वपितुः स्वसा ।

तस्या गृहं समागत्य कुर्याद्भोजनमादरात् ॥ २१ ॥

एवं यः कुरुते पुत्र ! द्वितीयां यमनामिकाम् । अपमृत्युविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः ।

इह भुक्त्वा तु विपुलान्भोगानन्यान्यथेप्सितान् ।

अन्ते मोक्षमवाप्नोति नान्यथा मद्ब्रह्मो भवेत् ॥ २७ ॥

ब्रतान्येतानि सर्वाणि दानानि विविधानि च ।

गृहस्थस्यैव युज्यन्ते तस्याहार्हस्थ्यमाश्रयेत् ॥ २८ ॥

कथां यमद्वितीयाया ब्रतस्थः शृणुयान्नरः । तस्य सर्वाणि पापानि नश्यन्तीत्याहमाधवः ।

सूत उवाच

कार्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्णे यममर्चयेत् । भानुजायां नरः स्नात्वा यमलोकं न पश्यति ।
कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तु शौनक ! । यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः-
द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तर्पिताः ।

पापेभ्यो विप्रयुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निवन्धनात् ॥ ३२ ॥

अत्राऽऽशिताश्च सन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।

तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराप्रसुखावहः ॥ ३३ ॥

अतो यमद्वितीयेयं त्रिषुलोकेषु विश्रुता । तस्मान्निजगृहे विप्र! न भोक्तव्यंततोबुधैः
स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनम् । ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः
महिषासनमारूढो दण्डमुद्रभृत्प्रभुः । वेष्टितः किङ्करैर्हृष्टैस्तस्मै याम्यात्मने नमः ॥
यैर्भगिन्यः सुवासिन्यो वस्त्रदानादितोषिताः । न तेषां वत्सरं यावत्कलहोनरिपोर्भयम्
धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम् । व्याख्यातं सकलं पुत्र! सरहस्यं मयाऽनघ
यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः सम्भोजितः प्रतितिथौ स्वसृसौहृदेन ।

तस्मात्स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति विजयशुभसम्पदमुत्तमां सः ॥

सूत उवाच

विशेषश्चाऽत्र सम्प्रोक्तो बालखिलैर्महर्षिभिः । तदहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु ध्वं मुनिसत्तमाः
बालखिल्या ऊचुः

कार्तिकेयस्य सिने पक्षे द्वितीयायमसञ्ज्ञिता । तत्राऽपराह्णे कर्तव्यं सर्वथैव यमार्चनम्
प्रत्यहं यमुनाऽऽगत्य यमं सम्प्रार्थयत्पुरा । भ्रातर्मम गृहे याहि भोजनार्थं गणावृतः
अद्य श्वो वा परश्वो वा प्रत्यहं वदते यमः । कार्यव्याकुलचित्तानामवकाशो न जायते
तदं कदा यमुनया बलात्काराग्निमन्त्रितः ।

स गतः कार्तिके मासि द्वितीयायां मुनीश्वराः ॥ ४३ ॥

नारकीयजनान्मुक्त्वा गणैः सह रवेः सुतः । कृताऽऽतिथ्यो यमुनयानानापाकाः कृताः खग!
कृताभ्यङ्गो यमुनया तैलैर्गन्धपनोहरैः । उद्धर्तनं लापयित्वा स्नापितः सूर्यनन्दन ॥

ततोऽलङ्कारकं दत्तं नाना वस्त्राणि चन्दनम् ।

माल्यानि च प्रदत्तानि मञ्जोपरि उपाविशत् ॥ ४७ ॥

पक्वान्नि विचित्राणि कृत्वा सास्वर्णभाजने । यमायाऽभोजयद्देवी यमुनाप्रीतमानसा
भुक्त्वा यमोऽपि भगिनीमलङ्कारैः समर्चयत् । नानावस्त्रैस्ततः प्राह वरम्बरय भामिनि
इति तद्वचनं श्रुत्वा यमुना वाक्यमब्रवीत् ॥ ४६ ॥

यमुनौवाच

प्रतिवर्षं समागच्छ भोजनार्थं तु मद्गृहे ॥ ५० ॥

अद्य सर्वं मोचनीयाः पापिनो नरकाद्यम् ! । येऽद्यैव भगिनीहस्तात्करिष्यन्ति च भोजनम्
तेषां सौख्यं प्रदेहि त्वमेतदेव वृणोम्यहम् ॥ ५१ ॥

यम उवाच

यमुनायां तु यः स्नात्वा सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ५२ ॥

भुङ्क्ते च भगिनीगेहे भगिनीं पूजयेदपि । कदाचिदपि मद्द्वारं स पश्यति भानुजे!
वारे शंशानदिग्भागे यमतीर्थम्प्रकीर्तितम् । तत्र स्नात्वा च विधिं वत्सन्तर्प्य पितृदेवताः
पठेदेतानि नामानि आमध्याह्नं नरोत्तमः । सूर्यस्याऽभिमुखो मौनीहृतचित्तः स्थिरासनः
यमो निहन्ता पितृधर्मराजो वैवस्वतो दण्डधरश्च कालः ।

भूताधिपो दत्तकृतानुसारी कृतान्तमेतद्दशभिर्जपन्ति ॥ ५६ ॥

ततो यमेश्वरं पूज्य भगिनीगृहमाव्रजेत् । मन्त्रेणाऽनेन च तथा भोजितः पूर्वमादरात्
भ्रातस्तवानुजाताऽहं भुङ्क्ष्व भक्तमिदं शुभम् । प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेपतः
ततः सन्तोष्य भगिनीं वस्त्रालङ्करणादिभिः ।

स्वप्नेऽपि यमलोकस्य भविष्यति न दर्शनम् ॥ ५६ ॥

वृषः कारागृहे ये च स्थापिता मम वासरे । अवश्यं ते प्रेषणीया भोजनार्थं स्वसुगृहे
विमोक्तव्या मया पापानरकेभ्योऽद्य वासरे । येऽद्य बन्दी करिष्यन्ति ते ताड्या मम सर्वथा
कनीयसी स्वसा नास्तितदाज्येष्टागृहमाव्रजेत् । तदभावे सपत्यायाः पितृव्यजागृहेततः
तदभावे मातृस्वसुमातुलस्याऽऽत्मजा तथा । सापत्नगोत्रसम्बन्धैः कल्पयेदथवाकमम्
सर्वाऽभावे माननीया भगिनीकाचिदेव हि । गोनद्याद्यथवा तस्या अभावे सति कारयेत्
तदभावेऽप्यरण्यानीकं कल्पयित्वा सहोदराम् । अस्यां निजगृहे देवि! न भोक्तव्यं कदाचन
ये भुङ्क्ते दुराचारा नरके ते पतन्ति च । एवमुक्त्वा धर्मराजो ययौ संयमिनीं ततः
तस्माद्दृषिवराः सर्वे कार्तिकव्रतकारिणः । भुङ्क्ते भगिनीहस्तात्सत्यं सत्यं न संशयः
यमद्वितीयां यः प्राप्य भगिनीगृहभोजनम् । न कुर्याद्द्वर्षजं पुण्यं नश्यतीति रवेः श्रुतिः

यातुभोजयतेनारी भ्रातरं भ्रातृके तिर्यो । अर्चयेच्चाऽपिताम्वूलैर्नसावैधव्यमाप्नुयात्
भ्रातुरायुःक्षयोन्ननं न भवेत्तत्र कर्हिचित् । अपराह्वयापिनी सा द्वितीया भ्रातृभोजने
अज्ञानाद्यदि वा मोहान्नभुक्तं भगिनीगृहे । प्रवासिना ह्यभावाद्वा ज्वरितेनाऽथ बन्दिना
एतदाख्यानकं श्रुत्वाभोजनस्य फलम्भवेत् । कार्तिके तु विशेषेण धात्रीछायां समाश्रितः

भोजनं कुरुते यस्तु स वैकुण्ठमवाप्नुयात् ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्विताये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे यमद्वितीयामाहात्म्यवर्णनं-

नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

धात्रीमाहात्म्यवर्णनम्

शौनक उवाच

कार्तिकस्य च माहात्म्यं महत्पुण्यफलप्रदम् ।

कदा धात्री समुत्पन्ना कथं सा ख्यातिमागता ॥ १ ॥

कस्मादियं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशिनी । आमर्दकी कृतायेन कथयस्वाऽत्र विस्तरात्

सूत उवाच

कथयामि द्विजश्रेष्ठ! यथात्रेयं हि पुण्यदा । ऊर्जं शुक्लचतुर्दश्यां धात्रीपूजां समाचरेत्

आमर्दकीमहावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः । वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यां धात्रीछायां गतो नरः ॥

पूजयेत्तत्र देवेशं राधया सहितं हरिम् । प्रदक्षिणां ततः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं तथा ॥

सुवर्णरजतैर्वापि फलेरामलकैस्तथा । शतमष्टोत्तरं कुर्यादेकैकेन प्रदक्षिणाम् ॥ ६ ॥

साष्टाङ्गप्रणतो भूत्वा प्रार्थयेत्परमेश्वरम् । धात्रीछायां समाश्रित्य शृणुयाच्च कथामिमाम्

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् । ब्राह्मणेषु च तृष्टेषु तृष्टोमोक्षप्रदो हरिः

द्वादशोऽध्यायः]

* धात्रीवृक्षपूजामाहात्म्यवर्णनम् *

अत्रनेकथयिष्यामि कथां पुण्यफलप्रदाम् । आमर्दकीफलं वक्तुं ब्रह्मा चाऽपि न पार्यते
एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ १० ॥

तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः । जजाप ब्रह्म परमात्मनः परमाव्ययम् ॥ ११ ॥
ततोऽस्य ब्रह्म जपतो निरगाच्छ्रुतिसत्पुरः । तद्दर्शनाऽनुरागेण नेत्राभ्यामगमज्जलम्

प्रेमाश्रुभरनिर्मिन्नो भूमौ बिन्दुः पपात सः ।

तस्माद् बिन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ॥ १२ ॥

शाखाप्रशाखावहुलः फलभारेण पीडितः । सर्वेषामेव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः ॥

ब्रह्मा तमसृजतूर्वं तत्पश्चाच्चाऽसृजत्प्रजाः । देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥ १४ ॥

असृजद्भगवान्देवो मानुषांश्च तथाऽमलान् । आजगमुस्तत्र देवास्ते यत्र धात्रीहरिप्रिया

तां दृष्ट्वा ते महाभागाः परमं विस्मयंगताः । न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तो मुहुर्मुहुः

एवं चिन्तयतां तेषां वागुवाचाऽशरीरिणी । आमर्दकी नगो ह्येव प्रवरो वैष्णवो यतः

अस्यैव स्मरणादेव लभेद्भोदानजम्फलम् । दर्शनाद्द्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्दकी सदा । सर्वपापहराप्रोक्ता वैष्णवी पापनाशिनी

तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः । स्कन्धे च भगवान् रुद्रः संस्थितः परमेश्वरः

शाखासु सवितारश्च प्रशाखासु च देवताः । पर्णेषु देवताः सन्ति पुष्पेषु मरुतस्तथा

प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेवं व्यवस्थिताः । सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री च कथिता मया

अतः सा पूजनीया च सर्वकामार्थसिद्धये । एकदा नारदयोगी ब्रह्मणः पुरतः स्थितः

नमस्कृत्वा जगन्नाथं पप्रच्छाऽतीव विस्मितः ॥ २४ ॥

श्रीनारद उवाच

यथा प्रियं सुतुलसीकाननं सर्वदा हरेः । तथा धात्रीवनमासे कार्तिके श्रीहरिप्रियम्

ब्रह्मोवाच

धात्रीवने हरेः पूजा धात्रीछायासु भोजनम् । कार्तिके मासि यः कुर्यात्तस्य पापं विनश्यति

तीर्थानि मुनयो देवाः यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके ।

नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्कं तुलास्थिते ॥ २७ ॥

यत्किञ्चित्कुरुते पुण्यं धात्रीछायासु मानवः ।

तत्कोटिगुणितं भूयान्नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ २८ ॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ २९ ॥

अयोध्यानगरेकश्चिद्वंश्यश्चाऽऽसीद्विजोत्तमः । पुत्रदारविहीनश्चदैवाद्गरिद्रथपीडितः
भिक्षया चोदराग्निं स शमयामास नारदः । कदाचिद्विजोर्वंश्योययाचेश्रुत्प्रपीडितः
भिक्षासचणकान्गृह्य धात्रीछायामगात्किल । तत्रतान्भक्षयामास कार्तिकेमासि नारदः
केचिदुर्वरितास्तेषु चणकास्तत्र नारदः । वंश्येन तेन दत्ताहि श्रुत्क्षामाय द्विजातये ॥
तेन पुण्यप्रभावेणराजाऽऽसीद्वनिकःक्षितौ । तस्माद्दानं प्रकर्तव्यं कार्तिकेमासि सर्वदा
धात्रीवने मुनिश्रेष्ठ ! सर्वकामार्थसिद्धये । धात्रीछायांसमाश्रित्य कार्तिकेचहरेः कथाम्
यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते द्विजसूनुवत् ॥ ३५ ॥

नारद उवाच

कोऽभूद्विजसुतो ब्रह्मन्किम्पापं कृतवान्पुरा । तस्य जाताकथंमुक्तिरेतद्विस्तरतोवद
ब्रह्मोवाच

पुरा द्विजवरश्चासीत्कावेर्या उत्तरे तटे ॥ ३७ ॥

देवशर्मति विख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः । तस्य पुत्रो दुराचारस्तमाह च पिता हितम्
इदानीं कार्तिको मासो वर्तते हरिवल्लभः । तत्र स्नानञ्च दानञ्च व्रतानि नियमान्कुरु
तुलसीपुष्पसहितां कुरु पूजां हरेः सुतः । दीपदानञ्च विविधं नमस्कारं प्रदक्षिणाम्
एवं पितुर्वचः श्रुत्वापुत्रः क्रोधसमन्वितः । पितरं प्राह दुष्टात्माचलदोष्टो विनिन्द्य न

पुत्र उवाच

नकरिप्याम्यहंतातः कार्तिके पुण्यसङ्ग्रहम् । इति पुत्रवचः श्रुत्वासक्रोधः प्राहतं सुतम्
मूपको भवदुर्बुद्धे ! वने वृक्षस्य कोटरे । इति शापभयाद्भीतो नत्वा पितरमब्रवीत् ॥
दुर्योनेर्मममुक्तिः स्यात्कथं तद्वदमेगुरो ! । इति प्रसादितो विप्रः प्राह निष्कृतिकारणम्
यदोज्ज्वलतजं पुण्यं शृणोषि हरिवल्लभम् । तदा ते भविता मुक्तिस्तत्कथाश्रवणात्सुतः
स पित्रा चैव मुक्तस्तु तत्क्षणान्मूपकोऽभवत् । बहुवर्षसहस्राणि गह्वरे विपिने वसन्

द्वादशोऽध्यायः]

* कार्तिके धात्रीमाहात्म्यवर्णनम् *

४६५

एकदा कार्तिके मासि विश्वामित्रः सशिष्यकः ।

स्नात्वा नद्यां हरिश्चाऽर्च्यं धात्रीछायां समाश्रितः ॥ ४७ ॥

कथयामास माहात्म्यं शिष्येभ्योश्चोर्जसम्भवम् ।

तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधोऽगान्मृगयां चरन् ॥ ४८ ॥

दृष्ट्वा ऋषिगणान्हन्तुं कृतेच्छः प्राणिघातकः । तेषां दर्शनमात्रेण सुबुद्धिरभवत्तदा ॥
अथोवाच द्विजान्नत्वाभ्रमद्विः क्रियतेऽत्र किम् । तेनैव मुक्तो विप्रेन्द्रो विश्वामित्रस्तमब्रवीत्
विश्वामित्र उवाच

सर्वे यमेव मासानां कार्तिकः श्रेष्ठ उच्यते । तस्मिन्त्यत्र क्रियते कर्म वर्धते वटर्वाजवत्
कार्तिके मासि यः कुर्यात्स्नानं दानञ्च पूजनम् । विप्राणाम्भोजनञ्चैव तदक्षयफलं भवेत्
व्याधप्रयुक्तमाकर्ण्य धर्मञ्च ऋषिणा द्विजः । मौपकं देहमुत्सृज्य दिव्यदेहोऽभवत्तदा
विश्वामित्रं प्रणम्याऽथ स्ववृत्तान्तं निवेद्य च । अनुज्ञातोऽथ ऋषिणा विमानस्थो दिव्यययौ
विस्मितो गाधिपुत्रस्तु व्याधश्चैव विशेषतः ।

व्याधोऽप्यूर्जव्रतं कृत्वा जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ५१ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्तिके केशवाऽग्रतः । धात्रीछायांसमाश्रित्य कथाश्रवणमाचरेत्
मूपकोऽपि च दुर्योनेर्मुक्तोऽर्जकथाश्रुतेः । शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वामुक्तिभागीन संशयः
धात्रीछायां समाश्रित्य वनभोजनमाचरेत् ।

आदौ कृत्वा तथा स्नानमुदके वनसंस्थिते । कृत्वा कर्माणि नित्यानि माधवं पूजयेत्ततः
धात्रीछायां समाश्रित्य हरा भक्तिसमन्वितः ।

शृणुयाच्च कथां दिव्यां मासमाहात्म्यशंसनीम् ॥ ५६ ॥

ततस्तु ब्राह्मणान्भक्त्या भोजयेद्ब्रह्मचित्तमान् । ततो भुञ्जीत विप्रेन्द्रस्वयं हरिमुत्समन्
पुण्यं कृतं व्रते विप्र कार्तिके हरिवल्लभे । यत्पापं नश्यते पुत्र ! सावधानमनाः शृणु ॥
हर्षोर्नापितभोगाच्च भोजने सूर्यदर्शनात् । रजस्वलावाकल्लवणात्पापाद्भोजनके तथा ॥
भोजनावसरे चान्यस्पर्शदोषस्तु यद्वेत् । निषिद्धभोजनात्तस्माद्भोजने चाऽन्नदूषणात्
शुद्धस्यापि तथा त्यागात्पुण्यकाले हरिप्रिये । एतैर्यत्साधितं पापं तत्सर्वं नश्यति ध्रुवम्

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धात्र्यां भोजनमाचरेत् ॥ ६५ ॥

कार्तिके मासि वै विप्रो धात्रीमालां तु यो वहेत् ।

तथैव तुलसीमालां तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ६६ ॥

धात्रीछायां समाश्रित्य दीपमालार्पणं नरः । करिष्यति विशेषेण तस्य पुण्यमनन्तकम्
राधादामोदरौ पूज्यौ तुलस्यधो विशेषतः । तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले शुभा
धात्रीछायातले येन सकृदुक्तं तु कार्तिके । दम्पत्योर्भोजनं दत्तमन्नदोषात्प्रमुच्यते ॥
सम्पूर्णकार्तिकेयस्तु सम्पूज्यामलकीं शुभाम् । राधादामोदरप्रीत्यै भोजयित्वा च दम्पती

पश्चात्स्वयं तु भुञ्जीत न श्रीस्तस्य क्षयं व्रजेत् ॥ ७० ॥

यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं मुने ! प्रियो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा
धात्रीफलविलिप्ताङ्गो धात्रीफलसमन्वितः । धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्
धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसम्पुटे । तस्य नारायणो देवो वरमिष्टं प्रयच्छति
श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकैर्नरः । तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः
नवम्यां दर्शसप्तम्यां सङ्क्रान्तौ रविवासरे । चन्द्रसूर्योपरागे च स्नानमामलकैस्त्यजेत्

धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्यात्पिण्डं तु यो नरः ।

प्रयान्ति पितरो मुक्तिं प्रसादान्माधवस्य तु ॥ ७६ ॥

मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव बाह्वोः कण्ठे तु यो नरः । धत्ते धात्रीफलं वत्स धात्रीफलविभूषितः
यावत्लुठति कण्ठस्था धात्रीमाला नरस्य हि । तावत्तस्य शरीरे तु प्रीत्या लुठति केशवः
धात्रीफलं च तुलसीमृत्तिकाद्वारकोद्धवा । सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्य वेश्मनि
यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः । तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्
मालायुग्मं वहेद्यस्तु धात्रीतुलसिसम्भवम् । यो नरः कण्ठदेशे तु कल्पकोटिदिवंसेत्
धात्रीछायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्भस्मि । तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां च कारयेत्
स्वयं च तत्र भुङ्क्ते यः सूपमक्षादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि

तुलस्याश्चैव धात्र्याश्च फलैः परैर्हरिं यजेत् ॥ ८४ ॥

तुलसी धात्रीयुगाहिसिके सति च कार्तिके । विलयं यान्ति पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च

धर्मदत्तो द्विजः पूर्वं यथा मुक्तिमवाप ह ॥ ८६ ॥

नारद उवाच

कार्तिके मासि सा सेव्या पूजनाया सदा नरैः ।

चातुर्मास्ये न सेव्या सा इत्युक्तं भवता पुरा

तस्मात्सर्वमशेषेण कथयस्व ममाऽग्रतः ॥ ८७ ॥

ब्रह्मोवाच

कार्तिके मासि विप्रर्षे! शुक्लाया दशमी शुभा । तद्दिनाऽऽरभ्य सा सेव्या दैवे पित्र्ये च कर्मणि

दशम्यारभ्य तत्पत्रैः फलकैर्मधुसूदनम् ॥ ८८ ॥

पूजयन्ति नरा ये वै ते वै वैकुण्ठगामिनः । समाप्ते कार्तिकव्रते वनभोजनमाचरेत्
दशम्यां वाऽथ द्वादश्यां पोर्णमास्यामथाऽपि वा । पञ्चम्यां वामहाभागवतभोजनमाचरेत्
सर्वोपस्कारसंयुक्तो वृद्धबालैश्च संयुतः । वनं प्रवेशयेद्धीमान् धात्रीवृक्षैः सुशोभितम्
चूर्तैर्वकैस्तथाऽश्वत्थैः पिचुमन्दैः कदम्बकैः ।

न्यग्रोधतिन्तिणीवृक्षैः समन्तात्परिशोभितम् ॥ ९२ ॥

तत्र गत्वा महाप्राज्ञ पुण्याहं कारयेत्पुरा । वास्तुपीठं तथा पूज्यं धात्रीमूले तु कारयेत्
वेदिकां चतुरस्रांश्च हस्तमात्रायतां शुभाम् । तथोपवेदिकां कृत्वा वेदिकाग्रे महामते
उपवेशाय देवस्य ह्यलं कार्यन्तु धातुभिः । वेदिकापश्चिमे भागे कारयेत्कुण्डमण्डपम्
मेखलात्रयसंयुक्तं पिप्पलच्छदसंयुतम् । हस्तमात्रायतं सौम्य एवं कुण्डं तु कारयेत्
पश्चात्स्नात्वा ततो जपत्वा देवपूजां समाचरेत् । पश्चादग्निं समाधाय होमं कुर्याद्यथाविधि
पायसाऽऽज्यगुडसूपपालाशसमिधा तथा । ग्रहाणां स्वास्तु देवेभ्यश्चरुं कृत्वा प्रयत्नतः
धात्रीशान्तिस्तथा कान्तिर्मायाप्रकृतिरेव च । विष्णुपत्नी महालक्ष्मीरमामा कमला तथा
इन्द्रिरालोकमाता च कल्याणी कमला तथा । सा वित्री च जगद्धात्री गायत्री सुधृतिस्तथा
अन्तर्ज्ञा विश्वरूपा च सुकृपा ह्यविधिसम्भवा । प्रधानदेवताभिस्तु रक्षाहोमं समारभेत्
संगृष्टेति च मन्त्रेण ऋषभं मेति मन्त्रतः । अपूपं गुडसूपाभ्यां संयुतं जुहुयाद्भविः
अष्टोत्तरशतं हुत्वा मूलमन्त्रेण पायसम् । ततो ग्रहादिदेवांस्तु यथासङ्ख्येन होमयेत्

धात्रीहोमे महाप्राज्ञ रक्षाहोमेतु पायसम् । ततःस्विष्टकृतं हुत्वा बलिदानं समाचरेत्
इन्द्रादिलोकपालांश्च रक्षा पूज्याप्रयत्नतः । धात्रीवृक्षस्य सर्वत्र वेदिका संयुतस्यच
सूपेन गुडमिश्रेणबलिं पश्चाद्विवेदयेत् । देवि धात्री! नमस्तुभ्यं गृहाण बलिमुत्तमम्
मिश्रितं गुडसूपाभ्यां सर्वमङ्गलदायिनि ! । पुत्रान्देहि महाप्राज्ञान्यशोदेहि शुभप्रदम्
प्रज्ञां मेधाञ्च सौभाग्यं विष्णुभक्तिञ्च देहि मे ।

नीरोगं कुरु मे नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा ॥ १०८ ॥

वर्धस्कंकुरु मां देवि! धनवन्तं तथाकुरु । इतितामप्रार्थयेद्देवीं प्रादक्षिण्याद्वांलन्यसेत्
बलिप्रदानकालेतुयेकुर्वन्तिप्रदक्षिणम् । ते यान्तिविष्णुसालोक्यं पितृभिःसाद्धमेवच

ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ १११ ॥

धात्रीवृक्षस्य मूलस्थं मन्दस्मितरमापतिम् ।

ये यान्ति विष्णुसायुज्यं ये पश्यन्तीह चक्षुषा ॥ ११२ ॥

वैश्वदेवं ततः कृत्वा पूजयेद्धनदेवताः । गन्धाक्षतांस्ततो दत्त्वा विप्रेभ्यः पद्मसम्भवाम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीतवन्धुभिः । गृहम्प्रवेशयेत्पश्चाद्बृहन्वालादिकैः सह
ब्रह्मचारी भवेद्दात्रीं क्षितिशायी भवेत्ततः ।

ग्रामस्थैश्च मिलित्वा च स्वयं वा कारयेद्बुधः ॥ ११५ ॥

सर्वपापविमुक्तयर्थं वनभोजनमुत्तमम् । कृत्वं सफलं कर्म कृष्णाय च समर्पयेत् ॥
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलम्वनभोजने ॥
अतोधात्रीमहाभागपवित्रापापनाशनी । धात्रीचैव नृणां धात्री धात्रीवत्कुरुतेक्रियाम्
ददात्यायुः पयःपानात्स्नानाद्वैधर्मसञ्चयम् । अलक्ष्मीनाशनं स्नानमात्रेर्निर्वाणमाप्नुयात्

विघ्नानि नैव जायन्ते धात्रीस्नानेन वै नृणाम् ॥ ११६ ॥

तस्मात्त्वं कुरु विप्रेन्द्र! धात्रीस्नानं हि यत्नतः । प्रयास्यसिहरेर्द्धामदेवत्वम्प्राप्यनारद
यत्रयत्र मुनिश्रेष्ठ धात्रीस्नानं समाचरेत् । तीर्थेवाऽपि गृहेवाऽपि तत्रतत्र हरिःस्थितः
धात्रीस्नानेन विप्रर्षे! यस्यास्थीनिकलेवरे । प्रक्षालयन्ते मुनिश्रेष्ठनसगर्भगृहम्बसेत्
धात्रीजलेन विप्रेन्द्र! येषां केशाश्चरञ्जिताः । ते नराः केशव्यान्तिनाशयित्वाकलेर्मलम्

धात्रीफलं महापुण्यं स्नानं पुण्यतमं स्मृतम् । पुण्यात्पुण्यतरं वत्सभक्षणे मुनिसत्तम
न गङ्गा न गया काशी न वेणी न च पुष्करम् ।

एकैव हि यथा पुण्या धात्री माधववासरे ॥ १२५ ॥

धात्रीस्नानं हरेर्नाम तथैवैकादशी सुत ! । गयाश्राद्धं तथा वत्स समानि मुनयोविदुः
संस्पृशन्त्यस्तु वै धात्रीमहन्यहनि मानवः । मुच्यते पातकैः सर्वैर्मनोवाङ्मायसगर्भवैः
धात्रीफलैरमावास्यासप्तमीनवमीषु च । रविवारे च सङ्क्रान्तौ न स्नायान्मुनिसत्तम
यस्मिन्गृहेमुनिवरधात्रीतिष्ठति सर्वदा । तस्मिन्गृहेनगच्छन्ति श्रेतकूपमाण्डराक्षसाः

धात्रीफलकृतां मालां कण्ठस्थां यो वहैन्नहि ।

स वैष्णवो न विज्ञेयो विष्णोर्भक्तिपरो यदि ॥ १३० ॥

न त्याज्या तुलसीमाला धात्रीमाला विशेषतः ।

तथा पद्माक्षमालाऽपि धर्मकामार्थमीप्सुभिः ॥ १३१ ॥

यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः । तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्
सर्वदेवमयी धात्री वासुदेवमनःप्रिया । आरोपणीया सेव्या च पूजनीया सदानरैः
एतन्ने सर्वमाल्यातं धात्रीमाहात्म्यमुत्तमम् । श्रोतव्यञ्च सदा भक्तैश्चतुर्वर्गफलप्रदम्

धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः ।

अन्नसंसर्गजम्पापमावर्षं तस्य नश्यति ॥ १३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धात्रीमाहात्म्यवर्णनं नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

ससत्यभामापूर्वजन्मकथनंप्रयागप्रशंसनम्

सूत उवाच

श्रियः पतिमथामन्त्र्य गते देवर्षिसत्तमे । हर्षोफुल्लाऽऽनना सत्यावासुदेवमथाऽब्रवीत्

सत्यभामोवाच

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि सफलं जीवितं मम । दानं व्रतं तपो वाऽपि किनु पूर्वकृतं मया
येनाऽहं मर्त्यजादेव तवाङ्गार्द्धहराऽभवम् । भवान्तरे च किंशीलाकाचऽहं कस्य कन्यका
तवाऽहं बलुभा जाता तद्दस्व ममाऽखिलम् ॥ ३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

शृणुष्वैकमनाः कान्ते! यथा त्वं पूर्वजन्मनि ॥ ४ ॥

पुण्यव्रतं कृतवती तत्सर्वं कथयामि ते । आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्याद्विजोत्तमः
आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदाङ्गपारगः । तस्यातिवयसश्चाऽऽसीन्नाम्ना गुणवतीसुता ॥
अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्दनाम्ने ददौ सुताम् । तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्वशी
तौ कदाचिद्धनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ । निहतौ रक्षसातौ च कृतान्तसमरूपिणी
स्वस्वपुण्यप्रभावेण विष्णुलोकंगतावुभौ । ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ
पतुर्भर्तुजदुःखार्ता कारुण्यं पर्यदेवयत् । सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीयाशुचकर्मतत्
तयोश्चक्रेयथाशक्ति पारलौकीकृतः क्रियाम् । तस्मिन्नेव पुरे चक्रे वासं समासृतजीवनी
व्रतद्वयं तथा सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् । एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्त्तिकस्य च ॥

इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् ।

कदाचित्सरुजा साऽथ कृशाङ्गी ज्वरपीडिता ॥ १३ ॥

स्नातुं गङ्गां गता कान्ते कथं चिच्छनकैस्तदा । यावज्जलान्तरगता कम्पिताशीतपीडिता
तावत्सा विह्वलाऽपश्यद्विमानं यातमम्बरात् । अथ सा तद्विमानस्था वैकुण्ठभुवनं ययौ

त्रयोदशोऽध्यायः]

* शङ्खसुरवृत्तवर्णनम् *

४७१

कार्त्तिकव्रतपुण्येन मत्सान्निध्यङ्गताभवत् । अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम्
आगतोऽहंगणाः सर्वे यातास्तेऽपिमया सह । एते हि यादवाः सर्वे मद्गणा एव भामिनि

पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम् ।

यश्चन्द्रनामा सोऽक्रूरस्त्वं सा गुणवती शुभा ॥ १८ ॥

कार्त्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिदायिनी । मद्द्वारि यत्स्वयापूर्वं तुलसीवाटिका कृता
तन्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्गणगतः शुभे ! । आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कृतं कार्त्तिकव्रतम् ॥
कदाचिदपि तेन त्वं मद्द्वियोगं न यास्यसि ।

सत्योवाच

मासानां तु कथं नाम स मासः कार्त्तिको वरः ॥ २१ ॥

प्रियस्ते देवदेवेश! कारणं तत्र कथ्यताम् ।

श्रीकृष्ण उवाच

साधु पृष्ठं त्वया कान्ते शृणुष्वैकाग्रमात्सा ॥ २२ ॥

पृथोर्वेन्यस्य सस्वादां महर्षेर्नारदस्य च । एवमेव पुरापृष्ठो नारदः पृथुवाऽब्रवीत् ॥

नारद उवाच

शङ्खनामाऽभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः । इन्द्रादिलोकपालानामधिकाराञ्जहार ह ॥
सुवर्णाद्रिगुहादुर्गसंस्थितास्त्रिदशादयः । तद्वीक्षयाम्बभूवुस्ते तदा दैत्यो व्यचारयत्

हताधिकारास्त्रिदशा मया यद्यपि निर्जिताः ।

लक्ष्यन्ते बलयुक्तास्ते करणीयं मयाऽत्र किम् ॥ २६ ॥

ज्ञातं तत्तु मया देवा वेदमन्त्रबलान्विताः । तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्ति वै
इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् ।

सत्यलोकाज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयम्भुवः ॥ २८ ॥

नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्व्यात्तेनिराक्रमन् । तोयानि विविशुर्यज्ञमन्त्रवीजसमन्विताः
तान्मार्गमाणः शङ्खोऽपि समुद्रान्तर्गतो भ्रमन् । नददर्श तदा दैत्यः कचिदेकत्र संस्थितान्

अथ देवैः स्तुतो विष्णुर्वोधितस्तानुवाच ह ।

विष्णुरुवाच

वरदोऽहं सुरगणा! गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥ ३१ ॥

ऊर्जस्य शुक्लैकादश्यां भवद्विः प्रतिबोधितः ।

अतश्चैषा तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम ॥ ३२ ॥

वेदा शङ्कुहृताः सर्वेतिष्ठन्त्युदकसंस्थिताः । तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम्
अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रबीजसमन्विताः । प्रत्यब्दं कार्तिकेमासि विश्रमन्त्वप्सु सर्वदा
कालोऽस्मिन्येप्रकुर्वन्ति प्रातःस्नानं नरोत्तमाः । ते सर्वे यज्ञाऽवभृथैः सुस्नाताः स्तुर्यसंशयः
अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः । भवन्तोऽपि मया सार्द्धमायान्तु समुनीश्वराः

कार्तिकव्रतिनां चेन्द्र! रक्षा कार्या त्वया सदा ।

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक्

खात्पपात जले विन्ध्यवासिनः कस्य पश्यतः ॥ ३७ ॥

हत्वा शङ्खासुरं विष्णुर्वदरीवनमागमत् । तत्राऽऽह्वय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयन्प्रभुः

विष्णुरुवाच

जलान्तरविशीर्णास्तान्पूयं वेदान्प्रमार्गथ । आनयध्वंचत्वरिताः सागरस्य जलान्तरात्

तावत्प्रयागं तिष्ठामि देवतागणसंयुतः ॥ ३६ ॥

नारद उवाच

ततस्तैस्सर्वमुनिभिस्तपोबलसमन्वितैः ॥ ४० ॥

उद्धृताश्च सवीजास्ते वेदायज्ञसमन्विताः । तेषु यावन्मितं येन लब्धं तावद्व्रितस्य तत्
स स एव ऋषिर्जातस्तत्तत्प्रभृतिपार्थिव ! अथ सर्वेऽपि सङ्गम्य प्रयागं मुनयोयुः

विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान् न्यवेदयन् ।

लब्ध्वा वेदान्समग्रास्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः ॥ ४३ ॥

अजयद्वाजिमेधेन दैवर्षिगणसंयुतः । यज्ञान्ते देवताः सर्वे विज्ञप्तिं चक्रुरञ्जसा ॥ ४४

देवा ऊचुः

देवदेवजगन्नाथ! विज्ञप्तिं शृणुनः प्रभो । हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात्त्वं वरदो भव ॥

स्थानेऽस्मिन्द्रुहिणो वेदान्नष्टान्प्राप पुनस्त्वयम् ।

यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ ४६ ॥

स्थानमेतद्धि न श्रेष्ठं वृथिव्यापुण्यवर्धनम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं चाऽस्तु प्रसादाद्भवतः सदा

कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्मघ्नाऽऽदिविशुद्धिकृत् ।

दत्ताऽक्षयकरश्चास्तु वरमेवं ददस्व नः ॥ ४८ ॥

विष्णुरुवाच

ममाप्येतद्भूतं देवा यद्वदद्ब्रुदाहृतम् । तथास्तु सुलभं त्वेतद्ब्रह्मक्षेत्रमिति प्रथम्
सूर्यवंशोद्भवो राजा गङ्गामत्रानयिष्यति । सा सूर्यकन्यया चाऽत्र कालिन्ध्यायोगमेप्यति
यूयं च सर्वे ब्रह्माद्यानि वसन्तु मया सह । तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्भविष्यति
सर्वपापानि नश्यन्ति तीर्थराजस्य दर्शनात् । सूर्ये मकरगे प्राप्ते स्नायिनां पापनाशनः
कालोऽप्येव महापुण्यफलदोऽस्तु सदानृणाम् । सालोक्यादिफलं स्नानैर्माघेमकरोरखौ

नारद उवाच

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवाऽन्तर्धानमागात्सवेधाः ।

देवः सर्वेऽप्यंशकैस्तेऽप्यतिष्ठंश्चान्तर्धानं प्राप्नुविन्द्रादयस्ते ॥ ५४ ॥

कार्तिकेतुलसीमूले योऽर्चयेद्भरिमीश्वरम् । भुक्त्वेह निखिलान्भोगानन्ते विष्णुपुरं व्रजेत्

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकेमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे सत्यभामापूर्वजन्मवृत्तान्तकथनपूर्व-

कप्रयागतीर्थ- प्रशंसाप्रसङ्गवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

जलन्धरोत्पत्तिवर्णनम्

पृथुस्वाच

यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्व्रतमूर्जस्य विस्तरात् । तत्र या तुलसीमूले विष्णोः पूजा त्वयोदिता
तेनाऽहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम् ।

कथं साऽतिप्रिया तस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २ ॥

कथमेपासमुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारदः ॥ एवं ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम

नारद उवाच

शृणुराजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम् । सेतिहासपुरावृत्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥
पुरा शक्रः शिवं द्रष्टुमगात् कैलासपर्वतम् । सर्वदेवैः परिवृतो ह्यप्सरोगणसेवितः ॥
यावद्गतः शिवगृहं तावत्तत्र स दृष्टवान् । पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्राऽऽननविभीषणम्
स पृष्टस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः । एवं पुनः पुनः पृष्टः स तदानोक्तवान्मृपः ॥ ७

ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भत्स्य वचोऽब्रवीत् ।

रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि ॥ ८ ॥

अतस्त्वाहन्मिव ज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते । इत्युदीर्य ततो वज्रीवज्रेणाऽभ्यहनद् दृढम्
तेनाऽस्य कण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं च भस्मताम् । ततो रुद्रः प्रज्ज्वाल तेजसा प्रदहन्निव
दृष्ट्वा बृहस्पतिस्त्पूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभवत् । इन्द्रं च दण्डवद्भूमौ कृत्वा स्तोतुं प्रचक्रमे

बृहस्पतिस्वाच

नमो देवाधिपतये व्यम्बकाय कपर्दिने । त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोऽन्धकनिपूदिने ॥
विरूपायाऽतिरूपाय बहुरूपाय शम्भवे । यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥
कालान्तकाय कालाय कालभोगिधराय च । नमो ब्रह्मशिरोहन्त्रे ब्राह्मणाय नमो नमः

नारद उवाच

चतुर्दशोऽध्यायः]

* जलन्धरोत्पत्तिवर्णनम् *

४९५

एवं स्तुतस्तदा शम्भुर्धिषणेन जगाद तम् । संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम्
वरं वरय भो ब्रह्मन्प्रीतः स्तुत्याऽनया तव । इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथां व्रज

बृहस्पतिस्वाच

यदि तुष्टोऽसि देव ! त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम् । अग्निरपि शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः

ईश्वर उवाच

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी । एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत्

नारद उवाच

इत्युत्तवा तं करेभृत्वा प्राक्षिप ह्यवणार्णवे । सोऽपतत्सिन्धुगङ्गायाः सागरस्य च सङ्गमे
तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद च । रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्गर्णी मुहुः ॥ २०

स्वर्गाद्याः सत्यलोकान्तास्तत्स्वनाद् बध्नीरीकृताः ।

श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः ॥ २१ ॥

तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह । दृष्ट्वा ब्रह्माणमायान्तं समुद्रोऽपि कृताञ्जलिः
प्रणम्य शिरसा बालं तस्योत्सङ्गेन्यवेशयत् । भो ब्रह्मन्सिन्धुगङ्गायां जातोऽयं मम पुत्रक

जातकर्माऽऽदिसंस्कारान्कुरुष्वऽद्य जगद्गुरो ! ॥ २३ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदति पाथोद्यौ स बालः सागरात्मजः ॥ २४ ॥

ब्रह्माणमग्रहीत् कूर्चं विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः । धुन्वतस्तस्य कूर्चं तु नेत्राभ्यामगमज्जलम्

कथञ्चिन्मुक्तकूर्चोऽथ ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनैनं तज्जलं मम । तस्माज्जलन्धर इति ख्यातो नाम्ना भविष्यति
अनेनैवैष तरुणः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः । अवध्यः सर्वभूतानां विना रुद्रं भविष्यति ॥

यत एष समुद्रभूतस्तत्रैवाऽन्तं गमिष्यति ॥ २० ॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा शुक्रमाह्वयराज्ये तं चाभ्यपेक्षयेत् । आमन्त्रय सरितानां थं ब्रह्मान्तर्धानमागतम्

अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा । कालनेमिसुतां वृन्दां मद्भार्यार्थमयाचत ॥
 ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुःप्रहर्षिताः ।
 स चापि ताम्प्राप्य सुहृद्वरां वशां शशास गां शुक्रसहायवान्वली ॥ ३१ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोत्पत्तिवर्णनं नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

जलन्धरविजयप्राप्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः ।

तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥ १ ॥

कदाचिच्छिन्नशिरसं राहुं दृष्ट्वा स दैत्यराट् । पप्रच्छभार्गवंतत्र तच्छिरश्छेदकारणम्
 स शशंस समुद्रस्य मथनं देवकारितम् । रत्नापहरणंचैव दैत्यानाञ्च पराभवम् ॥ ३ ॥
 स श्रुत्वा क्रोधरक्ताक्षः स्वपितुर्मथनं तदा । दूतं सम्प्रेषयामास घस्मरं शक्रसन्निधौ
 दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मां प्राविशद्वराम् । जगादाखर्वमौलिस्तुदेवेन्द्रं वाक्यमद्भुतम्
 घस्मर उवाच

जलन्धरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः । दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्वतत्
 कस्माच्चया ममपिता मथितः सागरोऽद्रिणा । नीतानिसर्वरत्नानितानिश्रीघ्रप्रयच्छमे
 इति दूतवचः श्रुत्वाविस्मितस्त्रिदशाधिपः । उवाच घस्मरं रौद्रं भयरोषसमन्वितः

इन्द्र उवाच

शृणुदूतमयापूर्वमथितः सागरोयथा । अद्रयोमद्भयात्त्रस्ताः स्वकुक्षिस्थाः कृतास्तथा

पञ्चदशोऽध्यायः]

* जलन्धरविजयवर्णनम् *

अन्येऽपिमद्द्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा । तस्माद्यत्तत्प्रजातंतुमयाप्यपहतं किल
 शङ्कोऽप्येवं पुरादेवानद्विषत्सागरात्मजः । ममाऽनुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरम् ॥
 तद्गच्छ कथयस्वाऽस्य सर्वं मथनकारणम् ।

नारद उवाच

इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेन्द्रेणाऽगमद्भुवम् ॥ १२ ॥

तदिदं वचनं सर्वं दैत्यायाऽकथयत्तदा । तन्निशम्य तदा दैत्योरोपात्प्रस्कुरिताऽधरः
 दैत्यसेना समायुक्तो ययौयोद्भुं त्रिविष्टपम् । ततोयुद्धे महाज्जातो देवदानवसंक्षयः
 तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठपत् ।

विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितस्तोयविन्दुभिः ॥ १ ॥

देवानपि तथायुद्धे तत्राऽजीवयदङ्गिराः । दिव्यौपध्याः समानीय द्रोणाद्रेः सपुनःपुनः
 दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् । जलन्धरः क्रोधवशोभार्गवंवाक्यममब्रवीत्
 जलन्धर उवाच

मयायुद्धे हता देवा उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः । तव सञ्जीवनीविद्यानवाऽन्यत्रेतिविश्रुतम्
 शुक्र उवाच

दिव्यौपध्याः समानीय द्रोणाद्रेरङ्गिराः सुरान् । जीवयत्येवतच्छीघ्रं द्रोणाद्रित्वमपाहर
 नारद उवाच

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वाद्रोणाचलं तदा । प्राक्षिपत्सागरेतूर्णपुनरागान्महाहवम्
 अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः । तावत्तत्रगिरीन्द्रं तु न ददर्श सुरार्चितः ॥
 ज्ञात्वा दैत्यहृतं द्रोणं धिपणोभयविह्वलः । आगत्यदूराद्व्याजहृषासाऽऽकुलितविग्रहः
 पलायध्वं हवादेवा नाऽयं जेतुं क्षमोयतः । रुद्रांशसम्भवो ह्येष स्मरध्वंशक्रचेष्टितम्
 श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा । दैत्येन वध्यमानास्ते पलायन्ते दिशोदश
 देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यैः सागरनन्दनः । शङ्खभेरीजयरवैः प्रविशेशाऽमरावतीम् ॥
 प्रविष्टेनगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः । सुवर्णाद्रिगुहंप्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥
 ततश्च सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां विनिवेशयत्तदा ।

शुम्भादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगात्पुनः ॥ २७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरविजयप्राप्तिर्नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

षोडशोऽध्यायः

जलन्धरसदसिनारदागमनवर्णनम्

नारद उवाच

पुनदत्यं समायान्तं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।

भयप्रकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १ ॥

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायाऽऽतिहन्त्रे ।

विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदाशङ्खपद्मारिहस्ताय तेऽस्तु ॥ २ ॥

रमावल्लभायाऽसुराणां निहन्त्रे भुजङ्गारियानाय पीताम्बराय ।

मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३ ॥

नमो दैत्यसन्तापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदम्भोलये विष्णवे ते ।

भुजङ्गेशतल्पेशयायाऽर्कचन्द्रद्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४ ॥

नारद उवाच

संकष्टनाशनं नाम स्तोत्रदेतत्पदेभ्यः । सकदाचिन्न सङ्कुष्टैः पीड्यते कृपया हरेः ॥

इति देवाः स्तुतिं याद्वत्प्रकुर्वन्ति दनुजद्विषः ।

तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाताः विष्णुना तदा ॥ ६ ॥

सहस्रोत्थाय दैत्यारिः सक्रोधः खिन्नमानसः । आरूढो गरुडं वैगालक्ष्मीं वचनमब्रवीत्

श्रीभगवानुवाच

जलन्धरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् । तैराहूतो गमिष्यामियुद्धायाय त्वरान्वितः

षोडशोऽध्यायः]

* विष्णुनासागरनिवासवर्णनम् *

श्रीरुवाच

अहं ते वल्लभा नाथ भक्त्या च यदि सर्वदा । तत्कथं ते ममभ्रातायुद्धे वध्यः कृपानिधे

श्रीभगवानुवाच

स्त्रांशसम्भवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि । प्रीत्या च तवनैवाऽयं मम वध्यो जलन्धरः

नारद उवाच

इत्युक्त्वा गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत् । विष्णुर्वेगाद्ययौ योद्धुं यत्र देवाः स्तुवन्ति ते

अथाऽरुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिताः । वात्याविमर्दिता दैत्या वभ्रमुः खे यथा घनाः

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्याप्रपीडितान् ।

उद्वृत्तनयनः क्रोधात्ततो विष्णुं समभ्ययात् ॥ १३ ॥

ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत् । आकाशं कुर्वतोर्वाणोस्तदा निरवकाशवत्

विष्णुदैत्यस्य बाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान् । चिच्छेद तं च हृदये वाणेनैकेन ताडयत्

ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः । आहत्य गरुडं मूर्ध्नि पातयामास भूतले

विष्णुर्गदां स्वखड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव । तावत्सहृदये विष्णुं जघान दृढमुष्टिना

ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम्

एवं तौ सुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् ।

उवाच दैत्यराजानं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥ १६ ॥

विष्णुरुवाच

वग्भ्वरयदैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् । अदेयमपि ते क्षिप्रं यत्ते मनसि वर्तते

जलन्धर उवाच

यदि भावुक! तुष्टोऽसि वरमेनं ददस्व मे । मद्भगिन्या सहाऽद्यत्वं मद्गृहे सगणो वस

नारद उवाच

तथैत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदैवगणैः सह । तदा जलन्धरपुरमगमद्रमया सह ॥ २२ ॥

जलन्धरस्तु देवानामधिकारेषु दानवान् । स्थापयित्वा महाबाहुः पुनरागान्महीतलम्

दैवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किञ्चिद्रत्नसंयुतम् । तदात्मवशान् कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनन्दनः ॥

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम् । स्थापयित्वा सशेषादीनानयद्भूतलंबली
देवगन्धर्वसिद्धाद्यान्सर्पराक्षसमानुषान् । स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम्
एवं जलन्धरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः । धर्मेणपालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान्
न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखी नैव कृशस्तथा ।

न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति ॥ २८ ॥

एवं महीं शासति दानवेन्द्रे धर्मेण सम्यक्च दिदृक्षयाऽहम् ।

कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणञ्च सेवितुम् ॥ २९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरसभायां नारदाऽऽगमन-
वर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेनारददैत्यसम्वादवर्णनम्

नारद उवाच

स मां प्रोवाच विधिवत्सम्पूज्याऽतीव भक्तिमान् ।

सम्प्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप ॥ १ ॥

कुत आगम्यते ब्रह्मन्किञ्चिद्दृष्ट्वया प्रभो ! यदर्थमिह चाऽऽयातस्तदाऽऽज्ञापय मां मुने

नारद उवाच

गतः कैलाशसिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया । तत्रोमया समासीनं दृष्ट्वा तस्मि शङ्करम्
योजनायुतविस्तीर्णं कल्पवृक्षमहावने । कामधेनुशतार्कीर्णं चिन्तामणिसुदीपिते ॥

तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मयो मेऽभवत्तदा । काऽपीदृशी भवेद्विद्विर्लोक्येवानयेति च

तदा तवाऽपि दैत्येन्द्र! समृद्धिः संस्मृता मया ।

सप्तदशोऽध्यायः]

* शिवसमीपे राहुप्रार्थनवर्णनम् *

तद्विलोकनकामोऽस्मि त्वत्सान्निध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६ ॥

त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् ।

तर्कयामि शिवादन्यखिलोक्यां न समृद्धिमान् ॥ ७ ॥

अप्सरोगागकन्याद्यायद्यपित्वद्वशे स्थिताः । तथाऽपितात पार्वत्या रूपेण सद्गुणध्रुवम्
यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः । स्वधैर्यममुच्यते पूर्वं तथा काऽन्योपमीयते
वीतरागोऽपि हि यथा मदनारिः स्वलीलया । सौन्दर्यगहनेऽभ्रामि शफरीरूपया पुरा
यस्या पुनः पुनः पश्यन् रूपं धाताऽपि सज्जने ।

ससर्जाऽप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् ॥ ११ ॥

अतः स्त्रीरत्नसम्भोक्तुः समृद्धिस्तस्य सावरा । तथा न तव दैत्येन्द्र सर्वरत्नाऽधिपस्य च
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य गते सति स दैत्यराट् । तद्रूपश्रवणादासीद नङ्गज्वरपीडितः ॥

अथ सम्प्रेषयामास सद्गुतं सिंहाकासुतम् ।

त्र्यम्बकायाऽपि च तदा विष्णुमायाविमोहितः ॥ १४ ॥

कैलासमगमद्राहुः कुर्वन्नुक्तेन्दुवर्चसम् । काष्ण्येन कृष्णपक्षेन्दुवर्चसं स्वाङ्गजेन तम्
निवेदितस्तदेशाय नन्दिना प्रविवेश सः । त्र्यम्बकभ्रूलतासञ्ज्ञाप्रेरितो वाक्यमब्रवीत्

राहु रुवाच

देवपद्मगसेज्यस्य त्रैलोक्याधिपतेः प्रभोः । सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज!
श्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च । दिगम्बरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा

अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्त्रीरत्नसञ्ज्ञिका ।

तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १६ ॥

नारद उवाच

वदत्येवं तदाराहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः । अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनि समस्वनः ॥

सिंहास्यः प्रललज्जिह्वः स ज्वलन्नययोमहान् । ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृ सिंहश्च चाऽपरः

स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वा राहुर्भयातुरः । अघ्रावत स वेगेन बहिः स च दधार तम् ॥

स च राहुर्महाबाहो मेघगम्भीरयागिरा । उवाच देवदेवत्वं पाहि मां शरणागतम् ॥

ब्राह्मणं मां महादेव! खादितुं समुपागतः । महादेवोवचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदाऽब्रवीत्
नेवाऽसौ वध्यतामेति दूतोऽयं परवान्यतः । मुञ्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याजसोऽम्बरे
राहुं त्यक्त्वाऽथ पुरुषस्तदा रुद्रं व्यजिज्ञपयत् ।

पुरुष उवाच

श्रुथा मां बाधतेऽत्यन्तं भुत्क्षामश्चास्मि सर्वथा । किं भक्षयामि देवेश तदाज्ञापय मां प्रभो

ईश्वर उवाच

भक्षयस्वाऽऽत्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ २७ ॥

नारद उवाच

स शिवेनैव माज्ञतश्च खाद पुरुषः स्वकम् । हस्तपादोद्भवं मांसं शिरःशोषोयथाऽभवत्
दृष्ट्वा शिरोऽवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः । उवाच भीमकर्माणं पुरुषञ्जातविस्मयः

ईश्वर उवाच

त्वं कीर्तिमुखसञ्ज्ञो हि भवमद्भारिगः सदा । त्वदर्चा ये न कुर्वन्ति नैव ते मे प्रियङ्कराः

नारद उवाच

तदाप्रभृति देवस्य द्वारिकीर्त्तिमुखः स्थितः । नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चावृथा भवेत्
राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्बर्चरे स्थले । अतः स बर्चरोद्भूत इति भूमौ प्रयागतः

ततः स राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति मन्यमानः ।

समेत्य सर्वं कथयाम्बभूव जलन्धरायैव विन्नेष्टितं तत् ॥ ३३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने दूतवाक्य-

कथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्याने रुद्रसेनापराभववर्णनम्

नारद उवाच

जलन्धरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रहः । निजगामाऽऽशुदैत्यानां कोटिभिः परिवारितः

गच्छतोऽस्याऽग्रतः शुक्रो राहुर्दृष्टिपथेऽभवत् ।

मुकुटश्चाऽपतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २ ॥

दैत्यसैन्याऽऽवृत्तैस्तस्य विमानानां शतैस्तदा । व्यराजत नभः पूर्णं प्रावृषीव यथाघनैः
तस्योद्योगं तदा दृष्ट्वा देवाः शक्रपुरोगमाः । अलक्षितास्तदा जग्मुः शूलिनं तं व्यजिज्ञपुः

देवा ऊचुः

न जानासि कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां विभो । तदस्मद्रक्षणार्थाय जहिसागरनन्दनम्

नारद उवाच

इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वज ! । महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥

ईश्वर उवाच

जलन्धरः कथं विष्णोः न हतः सङ्गरे त्वया ।

तद् गृहं चाऽपि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुण्ठमात्मनः ॥ ७ ॥

विष्णुरुवाच

तवांशसम्भवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः । न मया निहतः सङ्ख्येत्वमेनं जहि दानवम्

ईश्वर उवाच

नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यते मया । देवैः सहस्वतेजोऽंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम

नारद उवाच

अथ विष्णुमुखा देवाः स्वतेजांसि ददुस्तदा । तान्यैक्यमागतानीशो दृष्ट्वा स्वं चामुचन्महः
तेनाऽकरोन्महादेवो सहसा शस्त्रमुत्तमम् । चक्रं सुदर्शनं नाम ज्वालामालातिभीषणम्

ततः शेषेण स तदा वज्रं च कृतवान्हरिः । तावज्जलन्धरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥१२॥
हस्त्यश्वरथपत्नीनां कोटिभिः परिवारितः । तं दृष्ट्वा लक्षिताजमुर्देवाः सर्वे यथागताः

गणाश्च समसज्जन्त युद्धायाऽतित्वरान्विताः ।

नन्दीभवक्त्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १३ ॥

अवतेरुगणा वेगात्कैलासाद्युद्धदुर्मदाः । ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यका भुवि ॥१५॥
प्रमथाधिपदैत्यानां घोरशस्त्रास्त्रसङ्कुलम् । मेरीमुदङ्गशंखौघनिःस्वनैर्वीरहर्षणैः ॥१६॥

गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्यकम्पत । शक्तितोमरवाणौघमुसलप्रासपट्टिशैः ॥१७॥

व्यराजतः नभः पूर्णमुल्काभिरिवसम्भृतम् । निहतैरथनागाश्वपत्तिभिर्भूर्यराजत ॥

वज्राहताचलशिरःशकलैरिवसम्भृता । प्रमथाहतदैत्यौघदैत्याहतगणैस्तथा ॥ १८ ॥

वसासृङ्मांसपङ्काद्या भूरगम्याऽभवत्तदा । प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवः समजीवयत्

युद्धे पुनः पुनस्तत्र मृतसज्जीविनीबलात् । तं दृष्ट्वा व्याकुलीभूतागणाः सर्वे भयान्विताः

शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् ॥ २१ ॥

अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवाऽतीवभीषणा । तालजङ्घा दरीवक्त्रा स्तनापीडितभूरुहा

सा युद्धभूमिमासाद्यभक्षयन्ती महासुरान् । भार्गवं स्वभगे धृत्वा जगामान्तर्हितानभः

विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं गणास्तदा । अस्लानवदना हर्षाभिजिघृक्षुर्दुर्मदाः ॥

अथाऽभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता । वायुवेगेनाहतेवप्रकीर्णा तृणसन्ततिः ॥

भग्राङ्गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽमर्षयुता ययुः ।

निशुम्भशुम्भौ सेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् ॥ २६ ॥

त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः । मुञ्चन्तः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥

ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव व्रजाः । रुरुधुः खं दिशः सर्वा गणसेनामकम्पयन्

गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः । वसन्ते किशुकाभासा न प्राज्ञायत किञ्चन ॥

पतिताः पात्यमानाश्च भिन्नाश्छिन्नास्तदा गणाः ।

त्यक्त्वा सङ्ग्रामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुखाऽभवन् ॥ ३० ॥

ततः प्रभग्नं स्वबलं विलोक्य शैलादिलम्बोदरकार्तिकेयाः ।

एकोनविंशोऽध्यायः] * शिवगणदैत्यसैन्ययोर्युद्धवर्णनम् *

त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षिणस्ते ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकेयसमाहातम्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने रुद्र-

सेनापराभवोनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्याने वीरभद्रपतनवर्णनम्

नारद उवाच

ते गणाधिपतीन्द्रपुत्रा नन्दीभमुखपण्मुखान् । अमर्षादभ्यधावन्त द्वन्द्वयुद्धाय दानवाः ॥

नन्दिनं कालनेमिश्च शुम्भो लम्बोदरं तथा । निशुम्भः पण्मुखं वेगादभ्यधावतदंशितः

निशुम्भः कार्तिकेयस्य मयूरं पञ्चभिः शरैः । हृदि विव्याध वेगेन मूर्च्छितः सपपात च

ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राहरोपितः । तावन्निशुम्भो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत्

नन्दीश्वरः शरव्रातैः कालनेमिमवध्यत । सप्तभिश्च हयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत्

कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः । तदपास्य स शूलेन तं वक्षस्य हनद्बली

स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः । अद्रेः शिखरमामुच्य शैलादिं सोऽप्यपातयत्

अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ । युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविध्यताम् ॥

गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा ।

सारथिं च त्रिभिर्वाणैः पातयामास भूतले ॥ ६ ॥

ततोऽतिकृद्धः शुम्भोऽपि वाणपण्ड्या गणाधिपम् ।

मूषकश्च त्रिभिर्विद्धुश्वा ननाद जलदस्वनः ॥ १० ॥

मूषकः शरभिन्नाङ्गश्चाल दृढवेदनः । लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११ ॥

ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि । अपातयत्तदा भूमौ मूषकश्चारुहृत्पुनः ॥

कालनेमिर्निशुम्भश्चाऽप्युभौलम्बोदरंशरैः । युगपजघ्नतुः क्रोधात्तोत्रैरिव महाद्विपम् ।
तम्पीडयमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः । अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥

कृष्माण्डभैरवाश्चाऽपि वेताला योगिनीगणाः ।

पिशाचयोगिनीसङ्घा गणाश्चाऽपि तमन्वयुः ॥ १५ ॥

ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सुघर्घरैः । मेरीतालमृदङ्गैश्च पृथिवी समकम्पत ॥

ततो भूतान्यधावन्तभक्षयन्तिस्मदानवान् । उत्पतन्त्यापतन्तिस्म नन्तुश्चरणाङ्गणे
नन्दी च कार्तिकेयश्च समाश्वस्य त्वरान्वितौ ।

निजघ्नत् रणे दैत्याधिरन्तरशस्त्रजैः ॥ १८ ॥

छिन्नभिन्ना हतदैत्यैः पतितैर्भक्षितैस्तदा । व्याकुलासाऽभवत्सेना विपण्णवदनातदा
प्रविध्वस्तां तदा सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः । रथेनाऽतिपताकेन गणानभिययौ बली
हस्त्यश्वरथसंहादाः शंखमेरीस्वनास्तथा ।

अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१ ॥

जलन्धरशस्त्रातैर्नीहारपटलैरिव । द्यावापृथिव्योराच्छिन्नमन्तरं समपद्यत ॥ २२ ॥

गणेशं पञ्चभिर्विद्ध्वा शैलादिं नवभिः शरैः । वीरभद्रश्चविंशत्या ननाद जलदस्वनः
कार्तिकेयस्तदा दैत्यं शक्त्या विध्याथ सत्वरः ।

युयुधे शक्तिनिर्भिन्नः किञ्चिद्व्याकुलमानसः ॥ २४ ॥

ततः क्रोधपरीताक्षः कार्तिकेयंजलन्धरः । गदयाताडयामास स च भूमितलेऽपतत्
तथैव नन्दिनं वेगादपातयत भूतले । ततो गणेश्वरः क्रुद्धो गदां परशुनाऽहनत् ॥ २६ ॥
वीरभद्रस्त्रिभिर्वाणैर्हृदि विध्याथ दानवम् । सप्तभिश्चहयान्केतुं धनुश्छत्रं च चिच्छिदे

ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्यदारुणाम् ।

गणेशं पातयामास रथञ्चाढन्यमथाऽऽरुहत् ॥ २८ ॥

अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुपान्वितः । ततस्तौसूर्यसङ्काशौ युयुधाते परस्परम् ॥

वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत् । धनुश्चिच्छेद दैत्येन्द्रः पुप्लुवे परिधागुधः
स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य जघान दैत्यः परिधेण मूर्ध्नि ।

स चाऽपि वीरः प्रविभिन्नमूर्द्धा पपात भूमौ रुधिरं समुद्गिरन् ॥ ३१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वीरभद्रपतनं
नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्याने शिवजलन्धरयुद्धवर्णनम्

नारद उवाच

पतितं वीरभद्रन्तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् । अगमंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम्
अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः । अभ्ययाद्वृषमारुढः संग्रामम्प्रहसन्निव
रुद्रमायान्तमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः । निवृत्ताः सङ्गरे दैत्यान्निर्जघ्नतुः शस्त्रपृष्ठिभिः
दैत्याश्च भीषणं दृष्ट्वा सर्वे चैव विदुदुबुः । कार्तिकव्रसितं दृष्ट्वा पातकारीव तद्वयान्
जलन्धरोऽथ तान्दैत्यान्निवृत्तान्प्रेक्ष्यसङ्गरे । रोपादधावच्चण्डीशं मुञ्चन्वाणान्सहस्रशः

शुम्भोनिशुम्भोऽश्वमुखः कालनेमिर्वलाहकः ।

खड्गरोमा प्रचण्डश्च वस्मराद्याः शिवं ययुः ॥ ६ ॥

वाणान्धकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणवलं शिवः । बाणजालमवाच्छिद्यस्वबाणैरावृणोन्नभः
दैत्याश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा । प्रचण्डबाणजालैर्वैरपातयत भूतले ॥

खड्गरोम्णः शिरः कायात्तदा परशुनाऽच्छिन्नत् ।

बलाहकस्य च शिरः खट्वाङ्गेनाऽकरोद् द्विधा ॥ ६ ॥

वद्ध्वा च वस्मरं दैत्यं पाशेनाऽभ्यहनदुवि ।

वृषभेण हताः केचित्केचिद् बाणै निपातिताः ॥ १० ॥

न शेकुरसुराः स्थानुं गजाः सिंहादिता इव । ततः क्रोधपरीतात्मा वेगाद्बुद्धं जलन्धरः

आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ।

जलन्धर उवाच

युध्यस्व च मया सार्द्धं किमेभिर्निहतैस्तव ॥ १२ ॥

यच्च किञ्चिद्वलं तेऽस्ति तद्दर्शयजटाधर ! इत्युत्तवाबाणसप्तत्या जघानवृषभध्वजम्
तान्प्राप्तान्निशितैर्बाणैश्चिच्छेदप्रहसन्निव । ततोहयान्ध्वजंछत्रं धनुश्चिच्छेदशक्तिभिः

स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान् ।

अभ्यधावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽच्छिनत् ॥ १५ ॥

तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रं जिघांसया । तावच्छिवेन बाणौघैः क्रोशमात्रमपाकृतः

ततो जलन्धरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ।

ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् ॥ १७ ॥

ततो जगुश्च नवतुर्गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः । तालवेणुमृदङ्गाद्यान्वादयन्ति स्म चाऽपरे
तद्द्रष्टुं महदाश्चर्यं रुद्रो नादविमोहितः । पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः
एकाग्रीभूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलन्धरः । कामार्तः सजगामाऽऽशुश्रुत्रगौरीस्थिताऽभवत्

युद्धे शुभनिशुम्भाख्यौ स्थापयित्वा महाबलौ ।

दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः ॥ २१ ॥

महावृषभमारूढः स बभूव जलन्धरः । अथो रुद्रं समायान्तमालोक्य भववल्लभा ॥

अभ्याययौ सखीमध्यान्दर्शनपथेऽभवत् । यावद्दर्शं चार्चङ्गीं पार्वतीं दनुजेश्वरः

तावत्स्ववीर्यं मुमुक्षे जडाङ्गश्चाऽभवत्तदा । अथज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला

जगामाऽन्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसे । तामद्रष्टुं ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युलतामिव

जवेनाऽऽगात्पुनर्युद्धं यत्र देवो वृषध्वजः । पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मारमनसातदा

तावद्दर्शं तं देवं स्रुपविष्टं समीपगम् ।

पार्वत्युवाच

विष्णो! जलन्धरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् ॥ २७ ॥

तत्किं न विदितं तेऽतिचेष्टितं तस्य दुर्मतेः ।

विष्णुरुवाच

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे । २८ ॥

नाऽन्यथा स भवेद्बध्यः पातिव्रत्यसुरक्षितः ।

नारद उवाच

जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालन्धरं पुरम् ॥ २९ ॥

अथ रुद्रश्च गन्धर्वाऽनुगतः सङ्गरे स्थितः । अन्तधानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा

ततो भवो विस्मित मानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलन्धरं रुषा ।

स चाऽपि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रेणे ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकेयसमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने शिव-

जलन्धरयुद्धवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेविष्णुनावृन्दापातिव्रत्यभङ्गवर्णनम्

नारद उवाच

विष्णुर्जलन्धरं गत्वा तदैत्यपुत्रभेदनम् । पातिव्रत्यस्य भङ्गाय वृन्दायाश्चाऽकरोन्मतिम्

अथ वृन्दाका देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह । भर्तारं महिषाऽऽरूढं तैलाभ्यक्तं दिग्भ्रमम्

कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रध्यादगणसेवितम् । दक्षिणाशागतं मुण्डं तमसाप्याऽऽवृतं तदा

स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवाऽऽत्मना सह । ततः प्रवृद्धासावाला तत्स्वप्नं प्रविचिन्वती

ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः ।

तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५ ॥

कुत्रचिन्नाऽलभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु । ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥ ६ ॥

तत्राऽपिसाऽभ्रभद्रबालानाऽलभत्कुत्रचित्सुखम् । वनाद्वनान्तरं यातानैव वेदात्मनस्तदा
ततः सा भ्रमतीवाला ददर्शाऽतीवभीषणौ । राक्षसौसिंहवदनौ दंष्ट्राऽऽननविभीषणौ
तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत् ।

ददर्श तापसं शान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ६ ॥

ततस्तत्कण्ठमावृत्य निजांवाहुलतां भयात् । मुने! मां रक्षशरणमागताऽस्मीत्यभाषत
मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसाऽनुगतां तदा । हुङ्कारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ रूपा
तौ हुंकारभयव्रस्तौ दृष्ट्वा च विमुखौ गतौ । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वृन्दावचनमब्रवीत्
वृन्दोवाच

रक्षिताऽहं त्वया घोरद्वयादस्मात्कृपानिधे ! किञ्चिद्विज्ञप्तुमिच्छामि कृपया तन्निशामय
जलन्धरोहि मद्गता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो । स तत्राऽऽस्ते कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत!

नारद उवाच

मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत । तावत्कपी समायातौ प्रणम्य चाग्रतः स्थितौ
ततस्तद्भ्रूलतासञ्ज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ । गत्वा क्षणार्द्धादागत्य प्रणतावग्रतः स्थितौ
शिरःकवन्धे हस्तौ च गृहीत्वा समुपस्थितौ ।

शिरःकवन्धे हस्तौ च दृष्ट्वाऽद्वितनपत्न्यसा । पपात मूर्च्छिता भूमौ भर्तुं व्यसनदुःखिता
कमण्डलूदकः सित्त्वा मुनिनाऽऽश्वासिता तदा ।

स्वभर्तुं भाले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह ॥ १८ ॥

वृन्दोवाच

यः पुरा सुखसम्वादे विनोदयसि मां प्रभो ! सकथं न वदस्यद्यवल्लभां मामनागसम्
येन देवाः सगन्धर्वानि जिता विष्णुना सह । स कथं तापसेनाऽद्य त्रैलोक्यविजयी हतः

नारद उवाच

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ।

वृन्दोवाच

कृपानिधे! मुनिश्रेष्ठ! जीवयैनं मम प्रियम् ॥ २१ ॥

त्वमेवाऽस्य मुने! शक्तो जीवनाय मतौ मम ।

नारद उवाच

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २२ ॥

मुनिरुवाच

नाऽयं जीवयितुं शक्तो रुद्रेण निहतो युधि । तथाऽपि त्वत्कृपाविष्टेन संजीवयाम्यहम्

नारद उवाच

इत्युक्तवान्तर्दधे विप्रस्तावत्सागरतन्दनः । वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रं चुचुम्ब प्रीतमानसः
अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा । रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम्
कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव च । निर्भर्त्स्य क्रोधसंयुक्ता वृन्दावचनमब्रवीत्
वृन्दोवाच

धिकत्वदीयं हरे! शीलं परदाराभिगामिनः ।

ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ् मायाप्रच्छन्नतापसः ॥ २७ ॥

यौ त्वयामाययाद्वाऽस्थौ स्वकीयौ दर्शितौ मम । तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्यातव हरिष्यतः
त्वं चाऽपि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहायवान् । भ्रमसर्पेश्वरेणाऽयं यस्ते शिष्यत्वमागतः

इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्व्यवाहनम् ।

विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्तचेतसा ॥ ३० ॥

ततो हरिस्तामनु संस्मरन्मुहुर्वृन्दान्वितो भस्मरजोवगुण्ठितः ।

तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसङ्केः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वृन्दाग्निप्रवेश-

वर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेशिवेनजलन्धरमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ततो जलन्धरो द्रष्टुं रुद्रमद्भुतविक्रमम् । चकार मायया गौरीं व्यम्बकं मोहयन्निव ॥ १ ॥
स्थोपरि च तां वद्धां रुद्रन्तीं पार्वतींशिवः । निशुम्भप्रमुखाद्यैश्चवध्यमानां ददर्श सः
गौरीं तथाविधां द्रष्टुं शिवोऽप्युद्विग्नमानसः ।

अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ३ ॥

ततो जलन्धरो वेगात्त्रिभिर्विध्याध सायकैः । आपुङ्गमनैस्तैरुद्रं शिरस्युरसि चोदरे
ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना च प्रबोधितः ।

रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालाऽतिभीषणः ॥ ५ ॥

तस्याऽतीव महारौद्रं रूपं दृष्ट्वा महासुराः । नरोकुःसम्मुखेस्थातुं भेजिरेतेदिशोदश
ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोः शुम्भनिशुम्भयोः । ममयुद्धादपक्रान्तौ गौर्यावध्यो भविष्यथ
पुनर्जलन्धरो वेगाद्वर्षे निशितैः शरैः । बाणान्धकारैः संछन्नं तदा भूमितलं महत् ॥
यावद्बुधश्च चिच्छेद् तस्य बाणगणं जवात् । तावत्स परिश्रेणाऽऽशुजघान वृषभं बली
वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तोरणाङ्गणात् । रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपिनतस्थौ रणभूमिषु
ततः परमसङ्क्रुद्धो रुद्रोरौद्रवपुर्धरः । चक्रं सुदर्शनं वेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥
प्रदहद्रोदसीवेगात्पपातवसुधातले । जहार तच्छिरः कायान्महदायतलोचनम् ॥ १२ ॥

रथात्कायः पपाताऽस्य नादयन्वसुधातलम् । तेजश्च निर्गतं देहात्तद्बुदेलयमागमत् ॥
वृन्दादेहोद्धवं तेजस्तद्रौर्यां विलयं गतम् । अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः
प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ।

देवा ऊचुः

महादेव! त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्वयात् ॥ १५ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः]

* देवान्प्रतिशक्तिवाक्यम् *

४६३

किञ्चिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ।

वृन्दालावण्यसम्भ्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १६ ॥

ईश्वर उवाच

गच्छध्वं शरणं देवाविष्णोर्मोहापनुत्तये । शरण्यां मोहिनीं मायां सावः कार्यं करिष्यति

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः सर्वभूतगणैस्तदा । देवाश्च तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम्

देवा ऊचुः

यदुद्धवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारिणः ।

यदिच्छया विश्वमिदं भवाऽभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १६ ॥

या हि त्रयोविंशतिभेदशब्दिता जगत्पशेषे समधिष्ठिता परा ।

यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि देवा न विद्युः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २० ॥

यद्वक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभीमो ह पराभवादीन् ।

न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २१ ॥

नारद उवाच

स्तोत्रमेतत्त्रिसंध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः ।

दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशन्ति तम् ॥ २२ ॥

इत्थं स्तुवन्तस्ते देवास्तेजोमण्डलमास्थितम् । दद्रुर्गुणानन्तत्रज्ज्वालान्महादिगन्तरम्

तन्मध्याद्गार्तीं सर्वे शुश्रुवुर्व्योमचारिणीम् ।

शक्तिरुवाच

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ २४ ॥

गौरीः लक्ष्मी स्वरा चेति रजः सत्त्वतमोगुणैः ।

तत्र गच्छत ताः कार्यं विधास्यन्ति च वः सुराः ॥ २५ ॥

नारद उवाच

शृण्वतामिति तां वाचमन्त्रानमगान्महः देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा नृप

ततः सर्वेऽपिते देवागत्वा तद्वाक्मनोदिताः । गौरीलक्ष्मींस्वरांचैव प्रणेमुर्मकितत्पराः

ततस्तास्तान्सुरान्द्रुष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः ।

बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यूचुश्च भूमिप ॥ २८ ॥

देव्य ऊचुः

इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्राऽवतिष्ठते । निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धमेष्यति

नारद उवाच

ततस्तु दृष्ट्वा सुरसिद्धसङ्गाः प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुस्ते ।

वृन्दान्वितो भूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यहीनः ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरमुक्तिकथनं नाम

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

धात्रीतुलस्युद्भववर्णनम्

नारद उवाच

क्षिप्तेभ्यस्तत्र बीजेभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् । धात्रीचमालतीचैव तुलसीच नृपोत्तम !

धात्र्युद्भवा स्मृता धात्रीमामभवामालती स्मृता । गौरीमवाच तुलसीतमः सत्स्वरजोगुणाः

स्त्रीरूपिण्यौ वनस्पत्यौ दृष्ट्वा विष्णुस्तदा नृप ॥

उत्तस्थौ सम्भ्रमाद् वृन्दारूपातिशयविभ्रमः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा च याचते मोहात्कामासक्तेन चेतसा । तंचाऽपि तुलसीधात्र्यौ रागेणैव व्यलोकताम्

यच्च लक्ष्म्या पुरा बीजमीर्ष्ययैव समर्पितम् । तस्मात्तदुद्भवानारीतस्मिन्नीर्ष्यापराऽभवत्

अतः सा वर्वरीत्याख्यामवापाऽथ विगर्हिताम् ।

धात्रीतुलस्यौ तद्गणान्तस्य प्रीतिप्रदे सदा ॥ ६ ॥

ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु । वैकुण्ठमगमद्भृष्टः सर्वदेवनमस्कृतः

कार्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते ।

तुलसीमूलदेशेऽस्य प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८ ॥

तुलसीकाननं राजनृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थरूपं तुनाऽऽयान्ति यमकिङ्कराः

सर्वपापहरं नित्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्ति नराः श्रेष्ठास्तेन पश्यन्ति भास्करिम्

दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च । तुलसीवनसंसर्गः सममेव त्रयं स्मृतम् ॥

रोपणात्पालनात्सेकादर्शनात्स्पर्शान्धृणाम् ।

तुलसीदहते पापं वाङ्मनः कायसञ्चितम् ॥ १२ ॥

तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्गिरिहराऽर्चनम् । न स गर्भगृहं याति मुक्तिभागी न संशयः

पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । वासुदेवाद्यो देवास्तिष्ठन्ति तुलसीदले

तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि

विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम ॥

तुलसी काष्ठजं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः ॥ १६ ॥

तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत् । तुलसीविपिनच्छाया यत्र यत्र भवेन्नृप ॥

तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां दत्तमक्षयम् । धात्रीफलविमिश्रं च तुलसीपत्रमिधितैः

जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम् । देवाचनं नरः कुर्याद्धात्रीपत्रैः फलैस्तथा

सुवर्णमणिमुक्तौ वैरर्चनस्याऽऽप्नुयात्फलम् ।

तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञा सर्वेऽपि कार्तिके ॥ २० ॥

नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ।

द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके ॥ २१ ॥

तुनाति स नरो गच्छेन्निरस्यानतिगर्हिताम् । धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः

न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २२ ॥

धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।

विभूतपाप्मा सह पूर्वजैः स्वैः स्वर्गं व्रजत्यग्र्यविमानसंस्थैः ॥ २३ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धात्रीतुलस्युत्पत्तिवर्णनं नाम
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः धर्मदत्तविप्रेतिहासवर्णनम्

पृथुस्वाच

यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदाहृतम् । तत्पुनर्ब्रूहिमाहात्म्यं केन चीर्णमिदं शुभम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा । ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्तेति विश्रुतः ॥ २ ॥
विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः स इ । कदाचित्कार्तिकेमासहरिजाभरणायसः
रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमन्दिरम् । हरिपूजोपकरणान्प्रगृह्य व्रजता सदा ॥ ३ ॥

तेन दृष्ट्वा समायाता राक्षसी भीमदर्शना ।

तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा ॥ ५ ॥

पूजोपकरणैः सर्वपयोभिश्चाहनद्वयात् । संस्मृत्य तद्धरेर्नामतुलसीयुक्तवारिणा

तेन वै हतमात्रे तु पापं तस्या ह्यगाल्यम् ॥ ६ ॥

अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम् । स्वां दशामब्रवीद्विप्रं दण्डवच्चप्रणम्य वै
कलहोवाच

पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम् । तत्कथं नु पुनर्विप्रयास्याम्युत्तमां गतिम्

नारद उवाच

तां दृष्ट्वा प्रणतां सम्यग्वदमानां स्वकर्म तत् । अतीवविस्मितो विप्रस्तदावचनब्रवीत्

चतुर्विंशोऽध्यायः]

* कलहायादुष्कर्मफलवर्णनम् *

धर्मदत्त उवाच

केन कर्मविपाकेन त्वं दशामीदृशीं गता । कुत्रत्याका च किंशीला तत्सर्वं कथयस्व मे
कलहोवाच

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन् ! भिक्षुर्नामाऽभवद् द्विजः ।

तस्याऽहं गृहिणीपूर्वं कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा ॥ ११ ॥

न कदाचिन्मयामर्तुर्वचसाऽपिशुभं कृतम् । नाऽर्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनशीलया ॥
कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्नमना यदा । परिणेतुं यदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज !

अथ बद्ध्वा वध्यमानां मां निन्युर्यमकिङ्कुराः ॥ १४ ॥

यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ १५ ॥

यम उवाच

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त ! विलोकय । प्राप्नोत्वेषा च तत्कर्मशुभं वायदिवाऽशुभम्
कलहोवाच

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन् मामुवाच सः ।

चित्रगुप्त उवाच

अनया तु कृतं कर्म शुभं किञ्चिन्न विद्यते ॥ १७ ॥

मिष्टान्नं भुञ्जमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् । अतश्च बलगुलीयोन्यां स्वविष्टादाऽवतिष्ठतु
भर्तुर्द्वेषात्तदाप्येषा नित्यं कलहकारिणी । विष्टादां सूकरीं योनितस्मात्तिष्ठत्वियं हरे
पाकभाण्डे सदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चैकाग्रतस्ततः ।

तस्मादेषा बिडाल्यस्तु स्वजाताऽपत्यमक्षिणी ॥ २० ॥

भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया ।

तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेकाऽतिनिन्दिता ॥ २१ ॥

अतश्चैषा मरुद्देशं प्रापितव्या भटैरियम् । तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः ॥

ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुनक्त्वशुभकारिणी ॥ २३ ॥

कलहोवाच

साऽहं पञ्चशताब्दानि प्रेतदेहे स्थिता किल ।

भुत्तुङ्भ्यां पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्य च

आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योश्च सङ्गमम् ॥ २४ ॥

तत्तारं सञ्चिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः । शिवविष्णुगणैर्दूरमपकृष्टावलादहम् ॥
ततःश्रुत्क्षामयादृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम ! त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गगतपापया
तत्कृत्यं कुरु विप्रेन्द्र कथं मुक्तिमियाम्यहम् । योनित्रयादग्रभवादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥

इत्थं विश्रित्य कलहावचनं द्विजाग्र्यस्तत्कर्मपाकभयविस्मयदुःखयुक्तः ।

तद्गलानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥२८

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तेतिहासकथनं नाम

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनम्

धर्मदत्त उवाच

विलयं यान्तिपापानितीर्थे दानव्रतादिभिः । प्रेतदेहस्थितायास्तेतेषुनैवाऽधिकारिता

तद्गलानिदर्शनादस्मात्किञ्चन च मम मानसम् ।

न वै निर्वृतिमायाति त्वामनुद्भृत्य दुःखिताम् ॥ २ ॥

तस्मादाजन्मचरितं यन्मया कार्तिकव्रतम् । तत्पुण्यस्याऽर्द्धभागेन सद्गतिं त्वमवाप्नुहि

नारद उवाच

इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् । तुलसीमिश्रतोयेन श्रावयन् द्वादशाक्षरम्
तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा । दिव्यरूपधरा जाता लावण्येन यथेन्द्रि-

पञ्चविंशोऽध्यायः] * गणाभ्यां धर्मदत्तप्रशंसावर्णनम् *

ततः सादण्डवद् भूमौ प्रणतामाऽथतं द्विजम् । उवाच सातदावाक्यैर्हर्षगद्गद्भाषिणी

कलहोवाच

त्वत्प्रसादाद् द्विजश्रेष्ठ! विमुक्ता निरयादहम् ।

पापाब्धौ मज्जमानाया त्वं नौभूतोऽसि मे ध्रुवम् ॥ ७ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदन्तीसा विप्रं ददर्शाऽऽयातमम्बरात् । विमानं भास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरैर्गणैः

अथ सा तद्विमानाऽग्र्यं द्वाःस्थाभ्यामवरोपिता ।

पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेविता ॥ ६ ॥

तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः । पपातदण्डवद्भूमौ दृष्टातौ विष्णुरूपिणौ

पुण्यशीलसुशीलौ च तमुत्थाप्याऽऽनतं द्विजम् । अभिनन्द्य ततो वाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम्

गणावूचतुः

साधुसाधुद्विजश्रेष्ठ! यस्त्वं विष्णुरतःसदा । दीनाऽनुकम्पी सर्वज्ञो विष्णुव्रतपरायणः

आवालत्वाच्छुभं त्वेदं त्वया कार्तिकव्रतम् । कृतं तस्याऽर्द्धदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागमत्

जन्मान्तरशतोद्भूतं पापं तद्विलयं गतम् । ज्ञानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥

हरिजागरणायैश्च विमानमिदमास्थिता । वैकुण्ठं नीयते साधोनानाभोगयुतात्त्वियम्

दीपदानभवैः पुण्यं स्तेजःसारूप्यमास्थिता । तुलसीपूजनायैश्च कार्तिकव्रतकैः शुभैः

विष्णुसन्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे ! ॥ १६ ॥

त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह याम्यसि ।

वैकुण्ठमुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम् ॥ १७ ॥

ते धन्याः कृतकृत्यास्ते ते पांचसफलोभवः । यैर्मयाऽऽराधितो विष्णुर्धर्मदत्तयथात्वया

सम्यगाराधितो विष्णुः किं न्यच्छतिदेहिनाम् । औत्तानचरणैर्न ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा

यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम् ॥ २० ॥

ग्राह्यस्तोहिनागेन्द्रो यन्नामस्मरणात्पुरा । विमुक्तः सन्निधिप्राप्तो जातोऽयं जयसञ्ज्ञकः

यतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुस्तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि ।

बहून्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतः किल ॥ २२ ॥

ततः पुण्यक्षयेजातेयदायास्यसिभूतलम् । सूर्यवंशोद्भवोराजाविख्यातस्त्वंभविष्यसि
नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः ।

तृतीययाऽनया चाऽपि या ते पुण्यार्द्धभागिनी ॥ २४ ॥

तत्राऽपितवसान्निध्यंविष्णुर्यास्यतिभूतले । आत्मानंतवपुत्रत्वेप्रकल्प्याऽमरकार्यकृत्
तव जन्मव्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।

न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २६ ॥

धन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद् व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।

यदर्धभागात्सफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनादसम्वादे धर्मदत्तोपाख्याने

कलहामोक्षकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

चोलराजविष्णुदासब्राह्मणाख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यमेतदुवाच ह

धर्मदत्त उवाच

आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्ताऽर्तिनाशनम् ।

यज्ञैर्दानैर्व्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि ॥ २ ॥

विष्णुप्रीतिकरं तेषां किञ्चित्सान्निध्यकारकम् ।

यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि ॥ ३ ॥

षड्विंशोऽध्यायः]

* विष्णुदासचोलनृपसम्वादवर्णनम् *

गणावूचतुः

साधु पृष्टं त्वयाविप्रशृणुष्वैकाग्रमानसः । सेतिहासकथांपुण्यांकथ्यमानांपुराभवाम्
काश्चिपुर्यां पुराचोलश्चक्रवर्तीनृपोऽभवत् । यस्याख्ययैव तेदेशाश्चोलाइतिप्रथांगताः
यस्मिञ्छासतिभूचक्रं दग्धोवाऽपिदुःखितः । पापबुद्धिःसरुवाऽपिनैवकश्चिद्भून्नरः
यस्याप्युन्नतयज्ञस्य ताम्रपण्यास्तटाबुभौ । सुवर्णयूपैःशोभाढ्यावास्तांचैत्ररथोपमौ
स कदाचिद्गाद्राजा ह्यनन्तशयनं द्विज ! । यत्राऽसौजगतांताथोयोगनिद्रामुपाश्रितः
तत्र श्रीरमणं देवं सम्पूज्य विधिवन्नृपः । मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभनैः
प्रणम्य दण्डवद्भूमौपविष्टः स तत्र वै । तावद् ब्राह्मणमायातमपश्यद्देवसन्निधौ ॥
देवार्चनार्थं पाणौ तुलसीयुदकधारिणम् । स्वपुरीवासिनंतत्रविष्णुदासाह्वयं द्विजम्
स तत्राभ्येत्यविप्रर्षिर्देवदेवमपूजयत् । विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमञ्जरीदलैः ॥१२
तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् ।

आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ १३ ॥

चोल उवाच

माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या कृता मया ।

विष्णुदास! कथं सेयमाच्छन्ना तुलसीदलैः ॥ १४ ॥

विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम ।

यस्त्विमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्यहो ॥ १५ ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधः स द्विजोत्तमः ।

राज्ञो गौरवमुल्लङ्घ्य जगाद वचनं तदा ॥ १६ ॥

विष्णुदास उवाच

राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया ।

कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वया चीर्णं वदस्व तत् ॥ १७ ॥

गणावूचतुः

ब्रह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः । विष्णुदासं तदागर्वादुवाचवचनंद्विजम्

राजोवाच

इत्थं चेद्वदसे विप्र! विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः ।

भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दरिद्रस्याऽधनस्य च ॥ १६ ॥

यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् । नाऽपि देवालयं पूर्वकृतं विप्रत्वयाकचित्
ईदृशस्याऽपि ते गर्वं एवतिष्ठतिभक्तिः । तच्छृण्वन्तुवचोमेऽद्यसर्वेऽप्येतेद्विजातयः

साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वाऽऽदौ गमिष्यति ।

पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति चावयो ॥ २२ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वा सनृपोऽगच्छन्निजराजगृहं तदा । आरभद्वैष्णवंसत्रं कृत्वाऽऽचार्यतुमुद्रलम्
ऋषिसङ्घसमाजुष्टं वह्निं बहुदक्षिणम् । यच्च ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥ २४ ॥
विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती ।

यथोक्तनियमान्कुर्वन्विष्णोस्तुष्टिकरान्सदा ॥ २५ ॥

माधोर्जयोव्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् । एकादश्यां हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया
उपचारैः षोडशभिर्नृत्यगीतादिमङ्गलैः ।

नित्यं विष्णोस्तथा पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥ २७ ॥

नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्भुविस्वपन्नपि । सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः
माधकार्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि । अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा

एवं समाराधयतोः श्रियःपतिं तयोश्च चोलेश्वरविष्णुदासयोः ।

अगाद्विकालः सुमहान्व्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्मणोस्तदा ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयैवैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलराजविष्णुदासब्राह्मण-

विवादकथननाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

चोलनृपेणसहविष्णुदासब्राह्मणस्यमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज !

सपाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः ॥ १ ॥

तमद्रूपाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाऽकरोत्तदा । सायंकालार्चनस्याऽसौव्रतभङ्गभयाद्द्विजः
द्वितीयेऽह्नि पुनःपाकं कृत्वा यावत्सविष्णवे । उपहारार्पणं कर्तुं गतः कोऽप्यहरत्पुनः
एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरन्तृप ! ततः सविस्मयश्चाथ मनस्येवमधारयत्
अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम । क्षेत्रसंन्यासिनःस्थानं न त्याज्यं मम सर्वथा
पुनःपाकं विधायोऽत्र भुज्यते यदि चेन्मया । सायंकालाऽर्चनं चैव परित्याज्यं कथं भवेत्
यदिपाकं विधायैव भोक्तव्यं तु मया न तत् । अभियेयहरोसत्रं वैष्णवेनैव भुज्यते ॥

उपोषितोऽहं समाऽहं तिष्ठाम्यत्र व्रतस्थितः

अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्याऽत्र कर्गम्यहम् ॥ ८ ॥

इति पाकं विधायोऽसौ तत्रैवाऽलक्षितः स्थितः ।

तावद्दर्शं चण्डालं पाकाद्गह्वरे स्थितम् ॥ ६ ॥

क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्माऽवशेषितम् ।

तमालोक्य द्विजाग्रयोऽभूत्कृपयाऽन्वितमानसः ॥ १० ॥

विलोक्याऽन्नहरं विप्रस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत । कथमश्नासि तदूक्षं घृतमेतद्गृहाणभोः
इत्थं वदन्तं विप्राग्रयमायान्तं स विलोक्य च । वेगादधावत्तद्दीत्यामूर्च्छितश्चपपातह
भीतं संमूर्च्छितं दृष्ट्वा चण्डालं स द्विजाग्रणीः । वेगादभ्येत्य कृपयास्ववस्त्रान्तर्गजयत्
अथोत्थितं तमेवासौ विष्णुदासोऽव्यलोकयत् । साक्षान्नायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम्
तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः । स्तोतुं चैव नमस्कर्तुं तदानीऽलम्बभूव सः

अथशक्रादयोदेवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा । गन्धर्वाप्सरसश्चाऽपिजगुश्चननृतुमुदा ॥१६॥
विमानशतसङ्कीर्णं देवर्षिशतसङ्कुलम् । गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानंतदभवत्तदा ॥१७॥

ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्विकव्रतम् ।

सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ १८ ॥

विमानवरसंस्थितं गच्छन्तं विष्णुसन्निधिम् । दीक्षितश्चोलनृपतिर्विष्णुदासं ददर्श सः
वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासं विलोक्य तः । स्वगुरुमुद्गलं वेगादाहूयेत्यं वचोऽब्रवीत्

चोल उवाच

यत्स्पर्द्धया मया चैव यज्ञादानादिकं कृतम् । सविष्णुरूपधृष्विग्रोयातिवैकुण्ठमन्दिरम्
दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया ।

हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः ॥ २२ ॥

नैवाऽद्यापि समेदेवः प्रसन्नो जायते भुवम् । विष्णुदासस्य भक्त्यैव साक्षात्कारं ददौ हरिः
तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ।

भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः ॥ २४ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमम्यपि च नृपासने । आवाल्याद्दीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगायतः
तस्माद्द्याऽपि तद्देशे स दाराज्यांशभागिनः । स्वस्त्रेया एव जायन्ते तत्कृतावधिवर्तिनः

यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः ।

त्रिरुच्चैर्व्याजहारऽऽशु विष्णुं संवोधयंस्तदा ॥ २७ ॥

विष्णो! भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्कायकर्मभिः ।

इत्युक्त्वा सोऽपतद्ब्रह्मै सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ २८ ॥

मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामुत्पादयत्स्वकाम् ।

ततस्त्वद्याऽपि तद्गोत्रे मुद्गला विशिखा बभूवुः ॥ २९ ॥

तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्रौ भक्तवत्सलः ।

तमालिङ्ग्य विमानाग्न्यं समारोहयदच्युतः ॥ ३० ॥

तमालिङ्ग्याऽऽत्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमन्दिरम् । तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैवृतः

नारद उवाच

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्चोलभूपः स सुशीलनामा ।

एतावुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलविष्णुदासमुक्तिकथनं नाम

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तगोक्षप्राप्तिवर्णनम्

धर्मदत्त उवाच

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ श्रुतौ मया ।

किं नु ताभ्यां पुरा चीर्णं तस्मात्तद्वृषधारिणौ ॥ १ ॥

गणावूचतुः

नृपविन्दोस्तु कन्यायां देवहृत्यां पुरा द्विज ! । कर्मस्य तु दृष्ट्यं वपुत्रौ द्वौ सम्यभूवतुः

ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चैव नामतः ।

तस्यामेवाऽभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३ ॥

जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरती सदा । तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्रामौ धर्मशीलौ बभूवतुः

नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ ।

साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५ ॥

मरुत्तेन कदाचित्तावाहृतौ यज्ञकर्मणि । जप्तमृत्युञ्जकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६ ॥

जयस्तत्राऽभवद्ब्रह्मा याजको विजयोऽभवत् । ततो यज्ञविधिकृत्स्नं परिपूर्णञ्चक्रतुः

मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु ।

तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८ ॥

यजनाय पृथग्विष्णोस्तुष्ट्यर्थं तौततोमुनी । तद्भनंविभजन्तौहिपस्पध्यातिपरस्परम्
जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामितितत्रसः । विजयश्चाब्रवीन्नैतद्यल्लब्धयेनतस्यतत्
ततोऽशपज्जयःक्रोधाद्विजयंलुब्धमानसम् । गृहीत्वानददाम्येतत्तस्माद्ग्राहोभवेतिनम्

विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम् ।

मद्भ्रान्तोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां व्रज ॥ १२ ॥

तत्तदाचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चनेविभुम् । शापयोश्चनिवृत्तितौययाचातेरमापतिम्

जयविजयावचतुः

भक्तावावांकथंदेवग्राहमातङ्गयोनिगौ । भविष्यावःकृपासिन्धोतच्छापोविनिवर्त्यताम्

श्रीभगवानुवाच

मद्भक्तयोर्वचोऽमत्यं न कदाचिद्विष्यति । मयाऽपि नान्यथाकर्तुं शक्यते तत्कदाचन
प्रह्लादवचसास्तममेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा । तथाऽस्म्यरीपवाक्येनजातो गर्भे स्वयंकिल
तस्माद्यवामिमौ शापावनुभूय स्वयंकृतौ । लभेथामत्पदंनित्यमित्युक्त्वाऽन्तर्दधेहरिः

गणावचतुः

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतो गण्डकीतटे ।

जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८ ॥

कदाचित्स गजःस्नानुंकार्तिकेगण्डकीगतः । तावज्जग्राहन्ग्राहःसंस्मरञ्छापकारणम्
ग्राहग्रस्तो ह्यसौ नागः संस्मार श्रीपतिं तदा । तावदाविरभूद्विष्णुश्चक्रशङ्खगदाधरः
ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं क्षिप्त्वासमुद्रभृतौ । दत्त्वंवनिजसारूप्यं वैकुण्ठमनयद्विभुः

ततः प्रभृति तत्स्थानं हरिक्षेत्रमितिस्मृतम् ।

चक्रसङ्कर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लाञ्छिताः ॥ २२ ॥

तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयस्तथा ।

नित्यं विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज ! ॥ २३ ॥

अतस्त्वमपि धर्मज्ञ! नित्यं विष्णुव्रते स्थितः ।

त्यक्तमात्सर्यदम्भोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥ २४ ॥

तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भव । एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥ २५ ॥

ब्राह्मणानथ गाश्चाऽपि वैष्णवांश्चसदा भज । मसूरिकामारनालंवृन्ताकान्यपिखादमा
एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम् । प्राप्नोषि धर्मदत्त! त्वं तद्वक्त्यैवयथावयम्

तावज्जन्म व्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।

न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८ ॥

अन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद् व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।

यदर्धभागाऽऽप्तफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २६ ॥

नारद उवाच

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ । तथा कलहया सार्द्धं वैकुण्ठभवनंगतौ ॥

धर्मदत्तो ह्यसौ जातप्रत्ययस्तद्व्रते स्थितः ।

देहाऽन्ते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यां संयुतोऽभ्ययात् ॥ ३१ ॥

इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ।

हरिसन्निधिकारणीं मतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तमोक्षप्राप्ति-

कथनं नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनम्

श्रीकृष्ण उवाच

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः । सम्पूज्यनारदं सम्यग्विससर्ज तदा प्रिये ॥
पुराऽवन्तीपुरे कश्चिद्विप्र आसीद्वनेश्वरः । ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापकर्मा सुदुर्मतिः ॥ २
देशादेशान्तरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात् । माहिष्मतीपुरीमागात्कदाचित्स धनेश्वरः
महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मतीतिसा । यस्या वप्रगता भातिनर्मदापापनाशिनी
कार्तिकव्रतिनस्तत्र नानादेशाऽऽगताध्वरान् । स दृष्ट्वा विक्रयन्कुर्वन्मासमेकमुवास सः
स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात् । ददर्शब्राह्मणान्त्नानजपदेवार्चनेस्थितान्
कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चिच्चश्रवणे रतान् । नृत्यगायनवादित्रविष्णुश्रवणतत्परान्
उद्यापनविधौ सक्तान्कांश्चिज्जागरणे रतान् । विप्रगोपूजनरतान्दीपदानरतांस्तथा ॥
ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः । नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात्
वैष्णवानां तथाविष्णोर्नामश्रावादि सोऽलभत् ।

एवं मासं स्थितस्तस्या नर्मदायास्तटे द्विजः ॥ १० ॥

तावत्कृष्णाऽहिना दष्टो विह्वलः स पपातह । अथ देहपरित्यक्तं तम्बद्ध्वायमकिङ्कुराः
यमाज्ञया कुम्भपाके चिक्षिपुस्तं धनेश्वरम् ।

यावत्क्षिप्तश्च तत्राऽसौ तावच्छीतलतां ययौ ॥ १२ ॥

कुम्भीपाको यथावह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा । यमस्तु कौतुकं दृष्ट्वा पप्रच्छानीय तं ततः
तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्राह सत्वरम् ।

नारद उवाच

नैवाऽयं निरयान्भोक्तुमर्हो ह्यरुणनन्दन ॥ १४ ॥

यस्मादन्तेऽस्य सञ्जातं कर्मयन्निरयापहम् । यः पुण्यकर्मिणां कुर्याद्दर्शनस्पर्शभाषणम्

ऊनत्रिंशोऽध्यायः]

* कार्तिकप्रभाववर्णनम् *

५२६

ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः । सख्यं तु तैस्तु संसर्गं कृतवान्वै धनेश्वरः

कार्तिकव्रतिभिर्मसं तेषां पुण्यांशभागयम् ॥ १७ ॥

तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितो ह्ययम् ।

विलोक्य निरयान्सर्वान्पापभोगप्रदर्शकान् ॥ १८ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

इत्युत्तवा गतवति नारदे स सौरिस्तद्वाक्यश्रवणाविवुद्धतत्सुकर्मा ।

तं विप्रम्पुनरयत्स्वकिङ्कुरेण तान्सर्वान्निरयगणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ १९ ॥

ततो धनेश्वरं नीत्वानिरयान्प्रेतपोऽवर्षात् । दर्शयिष्यंस्तु तान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा

प्रेतप उवाच

पश्येमान्निरयान्घोरान्धनेश्वर! महाभयान् । एषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमकिङ्कुरैः

अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतम् ।

आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् ॥ २२ ॥

चतुराशीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैरवस्थितान् । यत्प्रकीर्णमपाङ्क्त्यं मलिनीकरणं तथा
जातिभ्रंशकरं तद्वदुपपातक सञ्ज्ञकम् । अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् ॥

एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम् । कार्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गो ह्यभवत्तव
तत्पुण्योपचयादेते निर्हता निरयाः खलु ।

श्रीकृष्ण उवाच

दर्शयित्वेति निरयान्प्रेतपस्तमथाऽहरत् ॥ २६ ॥

धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाऽभूत्स तत्र हि । धनदस्याऽनुगः सोऽयं धनयक्षेति विश्रुतः

सुत उवाच

इत्युत्तवा वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियम् ।

सायं सन्ध्याविधिं कर्तुं जगाम जननीगृहम् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच

एवं प्रभावः खलु कार्तिकोऽयं मुक्तिप्रदो भुक्तिकरश्च यस्मात् ।

प्रयान्त्यनेकार्जितपातकानि व्रतस्य सन्दर्शनतोऽपि मुक्तिम् ॥ २६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्विताये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनं
नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकं मासोपवासव्रतविधिकथनम्

नारद उवाच

अद्भुतोऽयं त्वया प्रोक्तो महिमाकार्तिकस्य तु । स्वस्य कर्तुं मसामर्थ्यं कथमेतत्कृतम् भवेत्

ब्रह्मोवाच

नास्ति कर्तुं स्वसामर्थ्यमुपायाप्राप्तये फलम् ।

द्रव्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय गृह्णीयात्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥

शिष्याद्वा भृत्यवर्गाद्वा स्त्रीभ्यो वाऽऽप्ताच्च कारयेत् ।

तस्मादपि फलं गृह्णन्फलभाजयते नरः ॥ ३ ॥

नारद उवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि प्राप्यन्ते केनचित्कचित् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतुकं मम वर्तते

ब्रह्मोवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि लभन्ते पातकान्यपि । येनोपादेन तद्वच्चिश्शृणुष्वैकमना द्विज !
सुकृतं वा दुष्कृतं वा कृतमेकेन यत्कृते । जायते तस्य तद्वाप्ते चैतायां तु पुरो भवेत्
द्वापरे वंशमध्ये तु कलौ कर्तव्यमेव लम् । अज्ञानाद्यत्कृतं कर्म बाल्येऽप्यनेन तु तत्फलम्
अज्ञानाद्यच्चतारुण्ये बाल्ये तस्य फलम् भवेत् । ज्ञानपूर्वकृतं कर्म आजन्मान्तश्च तत्फलम्
पणमासं पापिसङ्केतनरः पापी प्रजायते । पापिनां वा धर्मिणां वा संसर्गाद्दशमासिकम्

भोजनादेकपङ्क्तौ च विंशतिः पुण्यपापयोः । एकासने द्वयोर्वासात्सहस्रांशेन लिप्यते
यो वै यस्यान्नमश्नाति स भुङ्क्ते तस्य किल्बिषम् ।

जपादौ पापिसंसर्गात्पण्डशांशो विनश्यति ॥ ११ ॥

परस्य स्तवनाद्यानादेकपात्रस्थभोजनात् । एकशय्याप्रावरणात्पण्डशांशः पुण्यपापयोः
पुरुषो हरते सर्वं भार्याया औरसस्य च । अर्द्धं शिष्याच्चतुर्थांशं पापमुपुण्यं तथैव च
भर्तुराज्ञाकारी नारी भर्तुरर्द्धं वृषं हरेत् । यद्वस्तपक्वं भुञ्जीयाद्दशांशं तद्वं हरेत् ॥
वर्षांशानं तु यो दत्ते तद्वर्षस्य भागयम् । वर्षांशानां पुण्यं तु भुङ्क्ते वर्षांशनीनरः
पुरोहितस्य पण्डशांशं पापं वा पुण्यमेव वा । यजमानो भुनक्त्येव तद्दशांशं पुरोहितः
उद्योगी चाऽनुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः । पण्डशांशं पुण्यपापानामुपद्रष्टा दशांशकम्
यद्वस्तात्कार्यते कर्म नाशमस्मै प्रयच्छति ।

विना भृतकशिष्याभ्यां पण्डशांशमुपुण्यमाहरेत् ॥ १८ ॥

व्यवहारात्तथाप्रीत्यानित्यं सम्भाषणादिभिः । दशांशमुपुण्यपापानां लभते नात्र संशयः
संसर्गपुण्ययोगेन एकदन्तो द्विजाधमः । नरकान्विविधान्द्रष्टुं स्वर्गं प्रापतदैव हि

नारद उवाच

इदृशं कार्तिकव्रतमलपायासं महत्फलम् । न कुर्वन्ति जनाः केचित्किमर्थं भवैः पितामह !

ब्रह्मोवाच

स्वसृष्टिवृद्धये वेधाधर्माऽधर्मौ ससर्ज ह । धर्ममेवाऽनुतिष्ठन्तः प्राप्नुवन्ति शुभाङ्गतिम्
अधर्ममनुतिष्ठन्तो यान्ति तेऽयोगतिनराः । पुण्यकर्मफलं नाको नरकस्तद्विपर्ययः ॥
तयोः पालनकर्तारौ द्वावेव विधिना कृतौ । शतक्रतुधर्मौ तौ च पुण्यपापानुसारिणौ
गुरुतत्पादयः पुत्राः कामस्य प्रथिता भुवि । क्रोधस्य पितृघाताद्यालोभस्य तनयाञ्जृगु
ब्रह्मस्वहरणाद्याश्च एते नरकनायकाः । कृता यमेन तैर्व्याप्ता मनुजा न हि कुर्वन्ते ॥ २६ ॥

व्रतादिधर्मकृत्यं यैस्तैर्मुक्तास्ते हि कुर्वन्ते ॥ २७ ॥

श्रद्धा मेधा विद्यातिन्यौ वर्तन्ते भुवि सर्वदा ।

ताभ्यां व्याप्तस्तु मनुजः श्रीविष्णोः श्रवणादिकम् ॥ २८ ॥

न करोति सुदुर्मथा येनाऽन्धं याति वै तमः । कृष्णेन सत्यभामायैयदुक्तं तद्वदामि ते
अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्क्त्यशनादपि । तुर्यांशं पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः
एकासनादेकयानान्निश्वासस्याङ्गसङ्गतः । षडंशं फलभागीस्याभियतम्पुण्यपापयोः
स्पर्शनाद्वाषणाद्वाऽपि परस्यस्तवनादपि । दशांशम्पुण्यपापानां नित्यम्प्राप्नोति मानवः
दर्शनश्रवणाभ्याञ्च मनोऽध्यानात्तथैव च । परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः
परस्य निन्दां पैशुन्यं चिक्कारञ्च करोति यः । तत्कृतम्पातकम्प्राप्य स्वपुण्यं प्रददाति सः
कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवां यः कुरुते नरः । पत्नीभृतकशिष्येभ्योऽन्यः कोऽपि मानवः
तस्य सेवाऽनुरूपञ्च द्रव्यं किञ्चिन्नदीयते । सोऽपि सेवानुरूपेण तत्पुण्यफलभागभवेत्
एकपङ्क्तिस्थितं यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम् । तत्पुण्यस्य षडंशञ्च लभेद्यस्तु विलङ्घितः
स्नानसन्ध्यादिकं कुर्वन्त्यः स्पृशेद्वाऽथभापते ।

स कर्मपुण्यषष्टांशं दद्यात्तस्मै विनिश्चितम् ॥ ३८ ॥

धर्मोद्देशेन यो द्रव्यमपरं याचते नरः । तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वाप्नुयत्फलम् ॥
अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः । कर्मकृत्पापभाक् तत्र धनितस्तद्वत् फलम् ॥
नाऽपकृत्य ऋणं यस्तु परस्य म्रियते नरः । धनी तत्पुण्यमादत्ते तद्धनस्याऽनुरूपतः
बुद्धिदाताऽनुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः । बलकृच्चाऽपि षष्टांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः
प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्टांशमुद्धरेत् ।

शिष्याद् गुरुः स्त्रियोभर्ता पिता पुत्रात्तथैव च ॥ ४३ ॥

स्वपतेरपि पुण्यस्थयोपि धर्मवाप्नुयात् । चित्तस्याऽनुव्रताशब्दवर्तते तुष्टिकारिणी
परहस्तेन दानादि कुर्वन्तः पुण्यकर्मणः । विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्टांशमुद्धरेत्
वृत्तिदोवृत्तिसम्भोक्तुः पुण्यं षष्टांशमुद्धरेत् । आत्मनोवापरस्याऽपियदिसेवान्कारयेत्
इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायान्ति नित्यम्परसञ्चितानि ।

कलौ त्वयम्वै नियमो न कार्यः कर्तव्यं भोक्ता खलु पुण्यपापयोः ॥ ४७ ॥

कलौ ज्ञानं दृढं नाऽस्ति कलौ गर्वेण सत्क्रिया ।

कलौ दम्भाऽन्वितो योगो नश्यत्येव न संशयः ॥ ४८ ॥

तपोनिष्ठः पुरा दम्भी सतीशुद्धप्रभावतः । पित्रोः पूजादर्शनेन चोर्जसेवी परंगतः
नारद उवाच

भगवन्भोक्तुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । विधिमासोपवासस्य फलञ्चाऽस्य यथोचितम्
ब्रह्मोवाच

साधु नारद! सर्वं ते यत्पृष्टं प्रब्रूवेऽनघ । भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ ! शृणुष्व गदतो मम ॥
सुराणां च यथा विष्णुस्तपताश्च यथारविः । मेरुः शिखरिणां यद्वर्द्धनं ते यश्च पक्षिणाम्
श्रेष्ठं सर्वव्रतानां तु तद्वन्मासोपवासनम् । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि ॥
सर्वदानोद्भवं चैव यज्ञैश्च भूरिदक्षिणैः । न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् ॥
गुणोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनम् । अतिकृच्छ्रश्च पाराकं कृत्वा चान्द्रायणं ततः
मासोपवासं कुर्वीत ज्ञात्वा देहबलावलम् । वानप्रस्थो यतिर्वाऽपि नारी वा विध्वामुने !
मासोपवासं कुर्वीत गुरोर्विप्राज्ञया ततः । आश्विनस्याऽमले पक्षे एकादश्यामुपोषितः
व्रतमेतत्तु गृहीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु । अच्युतस्याऽऽलये भक्त्या त्रिकालं पूजयेद्भरिम्
नैवेद्यं पूषदीपाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैरपि । मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद् गरुडध्वजम् ॥
नरः स्वधर्मनिरतः सधवा च जितेन्द्रिया । नारी वा विधवा साध्वी वा सुदेवं समर्चयेत्
वस्त्वालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम् ।

अन्यस्य वर्जयेद् ग्रासं ग्रासानां सम्प्रमोक्षणम् ॥ ६१ ॥

गात्राभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं ताभ्यूलंसविलोपनम् । व्रतस्थो वर्जयेत् सर्वयच्चाऽन्यच्च निराकृतम्
न व्रतस्थः स्पृशेत्कश्चिद्विकर्मस्थं न चालपेत् । देवतायतनेतिष्ठन् गृहस्थश्चाऽऽचरेद्ब्रतम्
कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः । अन्यूनाधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैरिति
ततोऽर्चय देवपुण्यं द्वादशां गरुडध्वजम् । वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयित्वा द्विजोत्तमान्
दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।

विप्रांश्च क्षमापयित्वा तु विसृज्याऽभ्यर्च्य पूज्य च ॥ ६६ ॥

एवं मासोपवासान्ते वृत्वा विप्रांश्च यो दश । कारयेद्द्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ॥
ततोऽनुभोजयेद्दिप्राज्ञमसस्कारपुरःसरम् ।

ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाऽऽच्छादनानि च ॥ ६८ ॥

योगपट्टानि सूत्राणि शय्यां सोपस्करां तथा ।

दत्त्वा चैव द्विजाग्नेभ्यः पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥

विधिर्मासोपवासस्य यथावत्परिकीर्तितः । अतः परं प्रवक्ष्यामि नवम्यादितिथौ विधिम्

ऋषिभ्यो बालखिल्यैश्च प्रोक्तं तं शृणु नारद ॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-

खण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दत्तपुण्यपापफलप्राप्ति-

वर्णनपूर्वकमासोपवासव्रतविधिकथनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधिवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कार्तिके शुक्लनवमी तत्राऽभूद्द्विपरं युगम् । पूर्वाऽपराह्णग्राह्याक्रमाद्दानोपवासयोः

अत्र कूष्माण्डको नाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना ।

तद्रोमभिः समुद्भूता बल्ल्यः कूष्माण्डसम्भवाः ॥ २ ॥

तस्मात्कूष्माण्डदानेन फलमाप्नोति निश्चितम् ।

अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णोत्सवं नरः ॥ ३ ॥

स्वशाखोक्तेन विधिना तुलस्याः करपीडनम् । कन्यादानफलं तस्य जायते नात्र संशयः

कार्तिके शुक्लनवमीमवाप्य विजितेन्द्रियः । हरिं विधाय सौवर्णं तुलस्यासहितं शुभम्

पूजयेद्विधिवद्भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् । एवं यथोक्तविधिना कुर्याद्द्विवाहिकं विधिम्

ग्राह्यं त्रिरात्रमत्रैव नवम्याद्यनुरोधतः । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेदिता ॥

धात्र्यश्वत्थौ य एकत्र पालयित्वा समुद्रहेत् । ननश्यते तस्य पुण्यं कल्पकोटिशतैरपि

एकत्रिंशोऽध्यायः]

* तुलस्युद्वाहविधिवर्णनम् *

५१५

कनकन्यसुता पूर्वमेकादश्यां किशोरिका । चकारभक्तिः सायं तुलस्युद्वाहजं विधिम्

तेन वैश्वद्यदोषेण निर्मुक्ताऽऽसीत्सुलोचना ।

तस्मात्सायं प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः ॥ १० ॥

अवश्यमेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तु वैष्णवैः । विधितस्य प्रवक्ष्यामि यथासाङ्गाक्रियाभवेत्

विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम् ।

तदर्द्धार्द्धं तदर्द्धार्द्धं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥

प्राणप्रतिष्ठां कृत्वैव तुलसीविष्णुरूपयोः । तत उत्थापयेद्देवं पूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः

उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्पुरुषोक्तिभिः । देशकालौ ततः स्मृत्वा गणेशं तत्र पूजयेत्

पुण्याहं वाचयित्वाऽथ नान्दीश्राद्धं समाचरेत् । वेदवाद्यादिनिर्घोषैर्विष्णुमूर्तिसमानयेत्

तुलसीनिकटे सा तु स्थाप्या चाऽन्तर्हिता पटैः ।

आगच्छ भगवन्देव! अर्चयिष्यामि केशव ॥ १६ ॥

तुभ्यं दास्यामि तुलसीं सर्वकामप्रदोभव । दद्यात्त्रिवारमर्घ्यञ्च पादविष्टरमेव च

तत आचमनीयञ्च त्रिरुक्त्वा च प्रदापयेत् । ततो दधिघृतं क्षीरं कांस्यपात्रपुटीकृतम्

मधुपर्कं गृहाण त्वं वासुदेव! नमोऽस्तुते । हरिद्रालेपनाभ्यङ्गकार्यं सर्वं विधाय च ॥

गोधूलिसमये पूज्यौ तुलसीकेशवौ पुनः । पृथक्पृथक् तथा कार्यौ सम्मुखौ मङ्गलपठेत्

ईषद्द्रव्ये भास्करे तु सङ्कल्पं तु समुच्चरेत् । स्वगोत्रप्रवरानुक्त्वा तथा त्रिपुरपादिकम्

अनादिमध्यनिधनं त्रैलोक्यप्रतिपालक ॥ इमां गृहाण तुलसीं विवाहविधिनेश्वर !

पार्वतीबीजसम्भूतां वृन्दाभस्मनि संस्थिताम् ।

अनादिमध्यनिधनां बलभां ते ददाम्यहम् ॥ २३ ॥

पयोघटैश्च सेवाभिः कन्यावद्वर्धितामया । त्वत्प्रियां तुलसीं तुभ्यं ददामि त्वं गृहाण भोः

एवं दत्त्वा च तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः । रात्रौ जागरणं कुर्याद्द्विवाहोत्सवपूर्वकम्

ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत् । वह्निसंस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविद्यया

शयसाऽऽज्यक्षौद्रतिलैर्जुह्यादष्टोत्तरं शतम् । ततः त्विष्टकृतं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः

आचार्यञ्च समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत् ॥ २७ ॥

चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमो येन यः कृतः ।

कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथाऽन्यत्परिपूरयेत् ॥ २८ ॥

इदं व्रतं मया देव! कृतं प्रीत्यै तव प्रभो !। न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन
रेवतीतुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः । नकुर्यात्पारणं कुर्वन्व्रतं निष्फलतां नयेत् ॥
ततो येषां पदार्थानां वर्जनं तु कृतं भवेत् । चातुर्मास्येऽथवा चोर्जे ब्राह्मणेभ्यः समर्पयेत्

ततः सर्वं समश्नीयाद्यद्यत्कं व्रते स्थितम् ॥ ३१ ॥

दम्पतिभ्यां सहैवाऽत्र भोक्तव्यञ्च द्विजैः सह ॥ ३२ ॥

ततो भुक्तयुत्तरं यानि गलितानि दलानि च ।

तानि भुक्त्वा तुलस्याश्च स्वयं पापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥

इक्षुदण्डं तथा धात्रीफलं कोलिफलं तथा ।

भुक्त्वा तु भोजनस्याऽन्ते तस्योच्छिष्टं विनश्यति ॥ ३४ ॥

एषु त्रिषु न भुक्तं चेदेकैकमपियेन तु । ज्ञेय उच्छिष्टं आवर्षं नरोऽसौ नाऽत्र संशयः
ततः सायं पुनः पूज्याविभुदंडैश्च शोभितैः । तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यो भवेत्ततः
ततो विसर्जनं कृत्वा दत्त्वा दायादिकं हरेः । वैकुण्ठं गच्छ भगवंस्तुलसीसहितः प्रभो

मत्कृतं पूजनं गृह्य सन्तुष्टो भव सर्वदा ॥ ३७ ॥

गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर !। यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ जनार्दन ! ॥

एवं विसृज्य देवेशमाचार्याय प्रदापयेत् । मूर्त्यादिकं सर्वमेव कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥

प्रतिवर्षं तु यः कुर्यात्तुलसीकरपीडनम् । भक्तिमान्धनधान्यैः स युक्तो भवति निश्चितम्

इह लोके परत्राऽपि विपुलञ्च यशोलभेत् ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधि

वर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

कार्तिकेभीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कार्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः ।

एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ १ ॥

शरपञ्जरसुप्तेन भीष्मेण तु महात्मना । राजधर्मा मोक्षधर्मा दानधर्मास्ततः परम् ॥

कथिताः पाण्डुदायादैः कृष्णेनाऽपि श्रुतास्तदा ॥ २ ॥

ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम् ।

धन्यधन्योऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्रवितास्त्वया ॥ ३ ॥

एकादश्यां कार्तिकस्य याचितं च जलं त्वया । अर्जुनेन समानीतं गाङ्गां वाणस्य वेगतः

तुष्टानितवगात्राणि तस्मादद्यदिनावधि । पूर्णान्तं सर्वलोकास्त्वांतर्पयन्त्वर्घ्यदानतः

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मम सन्तुष्टिकारकम् । एतद् व्रतं प्रकुर्वन्तु भीष्मपञ्चकसज्जितम्

कार्तिकस्य व्रतं कृत्वा नकुर्याद्भीष्मपञ्चकम् । समग्रं कार्तिकव्रतं वृथा तस्य भविष्यति

अशक्तश्चेन्नरो भूयादसमर्थश्च कार्तिके ।

भीष्मस्य पञ्चकं कृत्वा कार्तिकस्य फलं लभेत् ॥ ८ ॥

सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने । भीष्मार्यै तद्दाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे ॥ ९ ॥

सव्येनाऽनेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ॥ १० ॥

व्रताङ्गत्वात् पूर्णिमायां प्रदेयः पापपूरुषः । अपुत्रेण प्रकतं व्यं सर्वथा भीष्मपञ्चकम् ॥

यः पुत्रार्थं व्रतं कुर्यात्सखीको भीष्मपञ्चकम् । प्रदत्त्वा पापपुरुषं वर्षमध्ये सुतं लभेत्

अवश्यमेव कर्तव्यं तस्माद्भीष्मस्य पञ्चकम् । विष्णुप्रीतिकरं प्रोक्तं मया भीष्मस्य पञ्चकम्

सूत उवाच

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे विशेषो भीष्मपञ्चके । कार्तिकेयाय रुद्रेण पुरा प्रोक्तः सविस्तरात्

ईश्वर उवाच

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवताम्बर ! भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम्
सकाशाद्वासुदेवस्यतेनोक्तं भीष्मपञ्चकम् । व्रतस्याऽस्य गुणान्वक्तुं शक्तः केशवाद्देते
कार्तिके शुक्लपक्षे तु शृणुधर्मं पुरातनम् । वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्चीर्णकृतयुगादिषु ॥
अम्बरीषेण भोगाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु । ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥
क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः । दुष्करं सत्यहीनानामशक्यं बालचेतसाम्
दुष्करं भीष्ममित्याहुर्न शक्यं प्राकृतेर्नरैः । यस्मात्करोति विप्रेन्द्र ! तेन सर्वकृतं भवेत्
व्रतं घेतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् । अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम्
कार्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः ।

एकादश्यां तु गृहीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ २२ ॥

प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्ने च तथा व्रती । नद्यानिर्हरतो ये वा समालम्ब्य च गोमयम्
यवव्रीहितिलैः सम्यक्पितृन्सन्तर्पयेत्कमात् । स्नात्वा मौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः
भीष्मायोदकदानञ्च अर्घ्यञ्चैव प्रयत्नतः । पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः
पञ्चरत्नं विशेषेण दत्त्वा विप्राय यत्नतः । वासुदेवोऽपि सम्भूज्यो लक्ष्मीयुक्तः सदा प्रभुः
पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति ॥ २७ ॥

यत्किञ्चिद्ददेत् मर्त्यः पञ्चधा तु प्रकल्पितम् । सम्बत्सरव्रतानां स लभते सकलफलम्
कृत्वा तूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्य च दापनम् । मन्त्रेणाऽनेन यः कुर्यान्मुक्तिमागी भवेन्नरः
वैयाघ्रपादगोत्राय साङ्कृत्य प्रवराय च । अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे ॥
वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च । अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्म ब्रह्मचारिणे ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत् । अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः
पञ्चाऽहमपि कर्तव्यं नियमञ्च प्रयत्नतः । नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिना ॥
उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः । उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धलग्नं सुतोषितः ॥
ततः सम्भूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् । अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ३५ ॥

स्नापयेत्तज्जलैर्मत्तया मधुक्षीरघृतेन च । तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ॥ ३६ ॥
चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाऽथ केशवन् । कर्पूरोक्षीरमिश्रेण ले पयेद्गरुडध्वजम् ॥ ३७ ॥
अर्चयेद्गुचिरैः पुष्पैर्गन्धरूपसमन्वितैः । गुग्गुलुं पुतसंयुक्तं ददेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥
दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्चदिनानि तु । नैवे दधे देवस्य परमाश्रमं निवेदयेत् ॥
एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य च प्रणम्य च । ॐ नमो वासुदेवायेति जपेद्दशोत्तरं शतम्
जुहुयाच्च पुताऽभ्यर्चयेत्स्तिलब्रौहियवादिभिः । पलक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकाराऽन्वितेन च
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् ।

जपित्वा पूर्वव्रतमत्र क्षितिशायी भवेत्सदा ॥ ४२ ॥

सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु । विशेषोऽत्र व्रते ह्यस्मिन्न्यदन्यूनं शृणुष्व तत्
प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रती । द्वितीये विल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥
ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमाजसः
अर्चित्वा तं ह्रीं केशमेकादश्यां समासतः । निःप्राश्य गोमयं सम्यगेकादश्यामुपावसेत्
गोमूत्रं मन्त्रवद्भूमौ द्वादश्यां प्राशयेद्ब्रती । क्षीरं चैत्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि
सम्प्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लङ्घयित्वा चतुर्दिनम् । पञ्चमे दिवसे स्नात्वा विधिवत् पूजयेत्केशवम्
भोजयेद् ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ४८ ॥

पापवुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता । मद्यं मांसं परित्याज्यं मैथुनं पापकारणम्
शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो नरः । ततो नक्तं समशीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम्
एवं सम्यक्समाप्यं स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥

मद्यपो यः पिबेन्मद्यं जन्मनो मरणाऽन्तिकम् ।

एतद्भीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमम्पदम् ॥ ५२ ॥

स्त्रीभिर्वाभर्तृवाक्येन कर्तव्यं धर्मवर्धनम् । विधवाभिश्च कर्तव्यं मोक्षसौख्याऽतिवृद्धये
अयोध्यायामपुरा कश्चिदतिथिर्नाम वै नृपः । वसिष्ठवचनात्कृत्वा व्रतमेतत्सुदुर्लभम्
भुक्त्वेह निखिलान्भोगानन्ते विष्णुपुरं ययौ ॥ ५४ ॥

इत्थं कुर्याद्ब्रतं नित्यं पञ्चकं भीष्मसंज्ञितम् । नियतेनोपवासेन पञ्चगव्येन वा पुनः

पयोमूलफलाऽऽहारैर्हविष्यैर्व्रततत्परः ॥ ५५ ॥

पौर्णमासीदिने प्राप्ते पूजां कृत्वा तु पूर्ववत् ।

ब्राह्मणान्भोजयेद्वक्त्या गाञ्च दद्यात्सवत्सकाम् ॥ ५६ ॥

यद्वीष्मपञ्चकमिति प्रथितमृषिध्यामेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिस्वप्नम् ।

उक्तं न भोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्व्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः ॥ ५७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयैवैष्णवखण्डे-

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे भीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनं नाम

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

प्रबोधिन्वेकादश्यांसमुत्सवोद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनञ्च

ईश्वर उवाच

प्रबोधिन्त्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् । मुक्तिदंतत्त्वबुद्धीनां शृणुष्वसुरसत्तम
तावद्गर्जति सेनानीर्गङ्गाभागीरथीक्षितौ । यावत्प्रयाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी
तावद्गर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि वै ।

यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके ॥ ३ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्त्या यथाऽभवत् ॥
दुर्लभञ्चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सवराचरे । तदपि प्रार्थितस्वप्न! ददाति प्रतिबोधिनी
पेश्वर्यं सन्तति ज्ञानं राज्यञ्च सुखसम्पदः । ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी
मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च । एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी ॥ ७ ॥

उपवासप्रबोधिन्त्यां यः करोति स्वभावतः ।

विधिना नरशार्दूल! यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः]

* प्रबोधिन्वेकादशीमाहात्म्यवर्णनम् *

पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम् । जागरेण प्रबोधिन्त्यां दहते तुलराशिवन् ॥
शृणु षण्मुख! वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् । तस्य विज्ञानमात्रेण दुर्लभो न जनार्दनः
गीतम्वाद्यञ्च नृत्यञ्च पुराणपठनं तथा । उप दीपञ्च नैवेद्यं पुष्पगन्धाऽनुलेपनम् ॥

फलमर्घ्यं च श्रद्धा च दानमिन्द्रियसंयमम् ।

सत्याऽन्वितं विनिन्दं च मुदायुक्तं क्रियन्वितम् ॥ १२ ॥

साश्चर्यञ्चैव प्रोत्साहमालस्यादिविवर्जितम् । प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम्
नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामेयाग्ने महाभाग! कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥ १४
एतैर्गुणैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणभिवभोः । एकाग्रमनसाथस्तु न पुनर्जायते भुवि ॥

य एवं कुरुते भक्त्या चित्तशास्त्रविवर्जितः ।

जागरम्वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६ ॥

पुरुषसूक्तेन यो नित्यं कार्तिकेऽथार्चयेद्धरिम् । वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन केशवः
यथोक्तेन विधानेन पञ्चरात्रोदितेन वै । कार्तिके त्वर्चयेन्नित्यं मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥
नमो नारायणायेति कार्तिकेयोऽर्चयेद्धरिम् । स मुक्तो नारकैर्दुःखैः पदंगच्छत्यनामयम्
हरेर्नामसहस्रञ्च गजराजस्य मोक्षणम् । कार्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति ॥
शुभकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । द्वादश्यां कार्तिकेमासि जागरी वसते दिवि
कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रशः ।

प्राप्नुवन्ति पदम्विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् ॥ २२ ॥

कार्तिके पश्चिमे यामे स्तवं गानं करोति यः । श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिः सह सुव्रत
नैवेद्यदानं हरये कार्तिके दिनसङ्ख्ये । युगानि वसते स्वर्गं तावन्ति मुनिसत्तमाः ॥
अक्षयं मुनिशार्दूल! मालतीकमलार्चनम् । अर्चयेद्देवदेशं स याति परमम्पदम् ॥ २५ ॥
कार्तिके शुक्लपक्षे तु कृत्वा ह्येकादशीं नरः । प्रातर्दत्त्वा शुभान्कुम्भान्सयाति मममन्दिरम्
अत्रैव तु प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः खग ! हतः शङ्खसुरो दैत्यो न भसः शुक्लपक्षके ॥

एकादश्यां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसुप्तवान् ।

क्षीराम्भोधौ जाग्रतोऽसावेकादश्यां तु कार्तिके ॥ २८ ॥

अतः प्रबोधनं कार्यमेकादश्यां तु वैष्णवैः । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द! उत्तिष्ठगरुडध्वज
उत्तिष्ठ कमलाकान्त! त्रैलोक्यं मङ्गलं कुरु ॥ २६ ॥
इत्युक्त्वा शङ्खभेर्यादि प्रातःकाले तु वा दयेत् । वीणावेणुमृदङ्गादिनृत्यगीतादिकारयेत्
उत्थापयित्वा देवेशं पूजां तस्य विधापय च । सायंकाले प्रकर्तव्यस्तु तस्य द्वाहजोविधिः
सर्वदैकादशी पुण्या विशेषात् कार्तिकी स्मृता ।

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ३२ ॥

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे । स केवलमयं भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते हरिवासरे
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्यादेकादशीव्रतम् । न कुर्याद्यदि मोहेन उपवासं नराधमः
नरके नियतं वासः पितृभिः सह तस्य वै । सूतके मृतके वाऽपि नोपवासं त्यजेद्बुधः
दशमीवैधसंयुक्ता त्याज्या चैकादशीव्रते । गान्धार्याऽपि पुरा तस्यामुपवासः कृतो गुह
तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां वैधजां त्यजेत् । एकादशीमुपवसेत्स्नानदानपुरःसरम्
रुक्माङ्गदोऽपि राजर्षिर्मोहिन्याः सङ्गमेन च । इह लोके सुखं भुक्त्वा चाऽन्ते विष्णुपुरं ययौ
द्वादशी पुण्यदा प्रोक्ता सर्वाऽधौघविनाशिनी ।

किं दानैः किं तपोभिश्च किमु पोष्यं व्रतैश्च किम् ॥ ३६ ॥

किमिष्टैश्चैव पुत्रैश्च द्वादशी येन सेविता । गङ्गायां चैव दुर्भिक्षे प्रत्यहं कोटिभोजनात्
यत्फलं तदवाप्नोति द्वादश्यामेकभोजनात् । यद्वत् चार्हते दानं द्वादश्यां तु सितेशुभे
सिक्थे सिक्थे च वैकस्य कतिब्राह्मणभोजनम् । तदहं नैव जानामि हिमानं हिसुव्रत
शालग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशीदिने । सप्तद्वीपवर्ती भूमिं गङ्गायाश्च रविग्रहे
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं लभते नरः ।

पञ्चासृतेस्तु यो विष्णुं भक्त्या संस्नापयेद्द्विज ! । स सर्वकुलमुद्भृत्य विष्णुलोके महीयते
शुके कार्तिकमासस्य द्वादश्यां परमोत्सवे । प्रातरारभ्य यः कुर्यात्स्नानदानादिकं तथा

स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४५ ॥

द्वादश्यां कार्तिके मासि स्नानसन्ध्यादिकर्म च ।

कृत्वा दामोदरं पूज्य भक्तिग्रहासमन्वितः ॥ ४६ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः] * प्रबोधमनुद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनम् *

यस्तस्यां सूपनैवेद्यं न ददाति नराधमः । नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम
तस्मात्सूपस्य नैवेद्यं द्वादश्यां कार्तिके शुभे । दद्याद्भक्तियुतो ब्रह्मंश्चान्यथानरकं व्रजेत्
यस्तस्यां दम्पतीनां तु भोजनं कुरुते नरः । न तस्य फलविश्रान्तिर्मया वक्तुं तु शक्यते
धात्रीच्छायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्भरिम् ।

तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां तु कारयेत् ॥ ५० ॥

स्वयञ्च तत्र भुङ्क्ते यः सूपभक्ष्यादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
एवं प्रातर्विधायाम् पूजां दामोदरस्य हि । रात्रौ पुनः प्रकर्तव्यं पूजाकर्म हरेर्द्विज
तुलसीसन्निधौ कृत्वा पताकाध्वजशोभितम् ।

पुष्पमालासमाकीर्णं नानारत्नोपशोभितम् ॥ ५३ ॥

मुक्तादामभिराच्छन्नं कृत्वा मण्डपमुत्तमम् । पूजयेद्दिष्णुमव्यग्रस्तद्व्रतं काग्रमानसः
पञ्चरात्रोक्तमार्गेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । नवनीतं दधिक्षीरं तथैव च घनं घृतम्
विविधैः खाद्यनैवेद्यैर्जलेन च सुगन्धिना । युक्तं निवेदयेद्दिष्णोस्ताम्बूलं सलवङ्गकम्
पुष्पाणि च विचित्राणि सुगन्धानि बहूनि च । प्रोक्षयित्वा च विधिपदपयित्वा दलैः शुभैः
तुलस्याश्चापि धान्याश्च फलैश्चाऽपि पूजयेत् । नीराजनं ततः कृत्वा मन्त्रपुष्पं समर्पयेत्
अभिषेकं विना सर्वपूजां कृत्वा विधानतः ।

विष्णोः पूजां समाप्याऽथ ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥ ५६ ॥

कुर्याद्भक्तियुतो विप्र! दद्याच्चैव फलादिकम् ।

ताम्बूलं च ततो दत्त्वा दक्षिणां शक्तितोऽर्पयेत् ॥ ६० ॥

ततो वृद्धान्पितृन्मातृपूजयित्वा विधानतः । ततः स्वयं स्वभार्याभिर्नैवेद्यं भक्षयेत्सुर्धाः
इत्येवं तु विधानेन यः कुर्याद्द्वादशीव्रतम् । न तस्य लोकाः क्षीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगान्मनोहरान् । भोगान्ते च व्रजेन्मोक्षमतीतकुलसप्तके

तस्मान्नारद! माहात्म्यं द्वादश्याः कार्तिकस्य च ।

न मया शक्यते वक्तुं किमन्यैर्मनुजैरपि ॥ ६३ ॥

द्वादश्या ह्युत्तमं पुण्यं माहात्म्यं यः पठेन्नरः । शृणुयाद्भक्त्या मुनिश्रेष्ठ! स याति परमां गतिम्

राजर्षिरम्बरीयोऽपि चकारैतद्ब्रतं शुभम् । यथाविधि तपोनिष्ठस्तेन मोक्षमवाप्तवान्
इति श्रोस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे प्रबोधनोत्सवद्वादशी-
तिथिकृत्यवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

व्रतोद्यापनविधिकथनम्

नारद उवाच

व्रतानामपि सर्वेषां ब्रह्मन्नुद्यापनं श्रुतम् । अभावे तूद्यापनस्य फलं नैव ऽऽप्नुयात्क्वचित्
कृतव्रतफलाप्त्यर्थं कुर्यादुद्यापनम्बुधः । अन्यथा निष्फलं याति कृतं व्रतमनुत्तमम् ॥
कार्तिकेऽपि कृतं देवव्रतानामुत्तमं व्रतम् । न तस्योद्यापनाऽभावे व्रतोक्तफलमाप्नुयात्
तस्मात्कार्तिकमासस्य चोद्यापनविधिं प्रभो ! वद मे शिष्यवर्याय प्रपन्नायाऽनुवर्तिने
ब्रह्मोवाच

अथो ज्योद्यापनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् । तच्छृणुष्व महाभक्त्या सविधानं समासतः
ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती । व्रतसम्पूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थं हेतवे ॥ ६
तुलस्या उपरिष्ठात् कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम् ।

कदलीस्तम्भसंयुक्तां नानाधातुविचित्रिताम् ॥ ७ ॥

दीपमाला चतुर्दिक्षु कार्या तत्र सुशोभना । सुतोर्गणाश्चतुर्द्वारः पुष्पचामरशोभिताः
द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृण्मयान्पृथक् । जयश्च विजयश्चैव चण्डश्चैव प्रचण्डकः
नन्दश्चैव सुनन्दश्च कुमुदः कुमुदाक्षकः । एतांश्चतुर्धु द्वारेषु पूजयेद्वक्तिसंयुतः ॥ १०
तुलसीमूलदेशेतु सर्वतोभद्रसञ्ज्ञितम् । चतुर्भिर्वर्णकैः सम्यक्छोभाढ्यं समलङ्कृतम्
तस्योपरिष्ठात्कलशं पूर्णरत्नसमन्वितम् । तत्र सम्पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १२

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः]

* व्रतोद्यापनविधिवर्णनम् *

कौशेयपीतवसनं लक्ष्म्या युक्तं प्रपूजयेत् । इन्द्रादिलोकपालांश्च मण्डपे पूजयेद्ब्रती
तस्यामुपवसेद्भक्त्या शान्तः प्रणतमानसः । रात्रौ जागरणं कुर्याद्दीतवाद्यादिमङ्गलैः
गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्या जागरेच्चक्रपाणिनः । जन्मान्तरशतोद्भूतैस्ते मुक्ताः पापसञ्चयैः
ततस्तु पूर्णिमायां तु सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् ।

त्रिंशन्मितानर्थकम्वा ब्राह्मणांश्च निमन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

प्रातःस्नानं ततः कृत्वा देवपूजां तथैव च । स्यण्डिलञ्च ततः कृत्वा समाध्यायाऽग्निमन्त्रं हि
अतो देवीति मन्त्रेण जुहुयात्तिलपायसम् । प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानाञ्च पृथक्पृथक्
होमशेषं समाध्याय्य ब्राह्मणान् पूज्य भक्तितः । ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या प्रदद्याद्दक्षिणां नरः
ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्ब्रती । सवत्सांगां तथा दद्याद्द्विप्राय च कुटुम्बिने
गुरुं व्रतोपदेशारं वस्त्राऽलङ्कारभूषणैः । सपत्नीकं समभ्यर्च्य तांश्च विप्रान्क्षमापयेत्
युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम । व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया
तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चाऽस्तु सन्ततिः ।

मनोरथास्तु सफलाः सन्तु भक्तिर्हरो भवेत् ॥ २३ ॥

सतां समागमो भूयान्मम जन्मनि जन्मनि । इति क्षमाप्य तान् विप्रान् प्रसाद्य च विसर्जयेत्
प्रतिमां तां गुरोर्दद्यात्सवस्त्रां मुनिपुङ्गव । ततः सुहृद्गुह्युतः स्वयं भुञ्जीत भक्तिमान्
द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ।

द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ।

द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ॥ २६ ॥

पूजयेद्देवदेवं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया । पराऽत्र पौर्णमास्यां तु यात्रा स्यात्पुष्करस्य तु
वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्वरूपोऽभवत्ततः । तस्यां दत्तं हुतं जतं तदक्षय्यफलं भवेत्
कार्तिके मासि कर्तव्यो विधिरेष हि नारद ! एवं यः कुरुते सम्याक् कार्तिकस्य व्रतं नरः
यत्फलं तदवाप्नोति व्रतं कृत्वा तु कार्तिके । ते धन्यास्ते सदा पूज्यास्तेषां वै सफलोदयः
विष्णुभक्तिरता ये स्युः कार्तिके व्रतचारिणः ।

देहस्थितानि पापानि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ ३१ ॥

क यामोऽद्य भवत्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः । इति सर्वाणि पापानि रटन्तीह पुनः पुनः ॥ ३२

तस्मात्कार्तिकमासस्य सदृशं नहि विद्यते । सर्वपापस्य दहने अग्नेः सदृशउच्यते ।
ऊर्जोद्यापनमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रद्धयाऽन्वितः ।

श्रावयेद्वा पुमान्यस्तु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

नारद उवाच

ऊर्जं व्रतोद्यापनादावशक्तः सिद्धिमाकुरुष्व । कथंविमुच्यतेजन्तुर्दुःखसंसारसागरात्
ब्रह्मोवाच

शृणुयाद्ऊर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् । उद्यापनफलमप्राप्यविष्णुलोकेऽसेच्यसः
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे व्रतोद्यापनविधिकथनं नाम

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमाविधानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यामाहात्म्यंतेवदाम्यहम् । बालखिल्यैपुराःप्रोक्तसंक्षेपेणशृणुष्वतत्
बालखिल्या ऊचुः

कार्तिकस्य सिते पक्षेचतुर्दश्यांसमागमत् । वैकुण्ठेऽस्तु वैकुण्ठाद्वाराणस्यांकृत्युने
रात्र्यां तुर्यांशेषायां स्नात्वाऽसौ मणिकर्णिके ।

गृहीत्वा हेमपद्मानां सहस्रम्बं ततोऽव्रजत् ॥ ३ ॥

अतिभक्त्या पूजयितुं शिवया सहितंशिवम् । विधाय पूजां वैश्वेशीततःपद्मैरपूजयत्
सहस्रसङ्ख्यां कृत्वादावेकनाम्ना ततः परम् । आरब्धं पूजनं तेन शिवस्तद्वक्तिसैश्वर्ये

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः]

* वैकुण्ठचतुर्दशीविधिवर्णनम् *

एकं पद्मं पद्ममध्याम्रिलीयाऽऽत्तं हरेण तु । ततः पूजितवान्विष्णुरेकोनकमलंत्वभूत्
इतस्ततस्तेन दृष्टं पद्मं तिष्ठति न क्वचित् । कमलेषुभ्रमो जातोऽथवा नामसु मे भ्रमः
क्षणं विचार्य स हरिर्न मेनामभ्रमोऽभवत् । पद्मे चैव भ्रमो जातो विचार्यैवं पुनः पुनः
सहस्रपद्मसङ्कल्पः पूजार्थन्तु कृतो मया । अर्च्यः कथं महादेव एकोनकमलैर्मया ॥ ६ ॥
यद्यानेतुंगमिष्यामि भङ्गःस्यादासनस्य तु । अतःपरं किंविधेयं चिन्तोद्विग्नोहरिस्तदा
एकः प्रकार उतपद्मोद्दयेऽस्यमुनीश्वराः ॥ पुण्डरीकाक्षइत्येवं मां वदन्ति मुनीश्वराः
नेत्रं मे पद्मसदृशं पद्मार्थं त्वर्पयाम्यहम् । इति निश्चित्य मनसा दत्त्वा तर्जनिकां सतु
नेत्रमध्यात्तदुत्पाद्य महादेवस्तु पूजितः । ततो महेश्वरस्तुष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥

महादेव उवाच

त्वत्समो नास्ति मद्भक्तखैलोक्ये सचराचरे ।

राज्यं दत्तं त्रिलोकास्ते भव त्वं लोकपालकः ॥ १४ ॥

अन्यं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेप्सितम् । अवश्यमेव दास्यामिनात्रकार्या विचारणा
मद्भक्तिं तु समालम्ब्य ये द्विषन्ति जनार्दनम् ।

ते मद् द्वेष्या नरा विष्णो ब्रजेयुर्नरकं ध्रुवम् ॥ १६ ॥

विष्णुरुवाच

त्रैलोक्यरक्षाकरणं ममादिष्टं महेश्वर । दुर्मदाश्च महासत्त्वा दैत्याः मार्याः कथं मया ॥

शिव उवाच

एतत्सुदर्शनं चक्रं महादैत्यनिकृन्तनम् । गृहाण भगवन्विष्णो मयातुभ्यं निवेदितम्
अनेन सर्वदैत्यानां भगवन्कदनं कुरु । एवं चक्रं हरेर्दत्त्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥

शिव उवाच

वर्षे च हेमलम्बाख्ये मासे श्रीमति कार्तिके । शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयम्प्रति
महादेवतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके । स्नात्वा वैश्वेश्वरंलिङ्गं वैकुण्ठादेत्यपूजितम्
सहस्रकमलैस्तस्माद्विष्यतिममप्रिया । विख्याता सर्वलोकेषुवैकुण्ठाख्याचतुर्दशी
अन्यं वरं प्रयच्छामि शृणुविष्णोवचोमम । पूर्वरात्रेषु ते पूजा कर्तव्यासर्वजातिभिः

उपवासं दिवाकुर्यात्सायंकाले तवार्चनम् । पश्चान्ममावर्चनं कार्यमन्यथानिष्फलम्भवेत्
ग्राह्या तु हरिपूजायां रात्रिध्याप्ता चतुर्दशी । अरुणोदयवेलायां शिवपूजां समाचरेत्
सहस्रकर्मलैर्विष्णुरादौ यैः पूजितोनरैः । पश्चाच्छिवः पूजितश्चेज्जीवन्मुक्तास्तएव हि
सायं स्नात्वा पञ्चनदे बिन्दुमाधवमर्चयेत् ।

स्नात्वा यो विष्णुकाञ्च्याम्वाऽनन्तसेनं समर्चयेत् ॥ २७ ॥

रुद्रकाञ्च्यां ततः स्नात्वा प्रणवेशं समर्चयेत् । आदौ स्नात्वा वह्नितीर्थेयजेन्नारायणं ततः
रेतोदके ततः स्नात्वा केदारेशं समर्चयेत् । आदौ स्नात्वा सूर्यपुत्र्यां वेणीमाधवमर्चयेत्
जाह्नव्याश्च ततः स्नात्वा सङ्गमेशं प्रपूजयेत् ।

सर्वाः श्रियस्तस्य वश्याः सत्यभिवर्णो मथोदितम् ॥ ३० ॥

एवं तस्मै वरान्दत्त्वा ह्यन्तर्धानं ययौ शिवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्यौ हरिहराबुभौ
कलौ दशसहस्राणि विष्णुस्त्यजतिभेदिनीम् । तद्वद् जाह्नवीतोयं तद्वद् ग्रामदेवताः
कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु कुर्यात्त्रैपुरमुत्सवम् । दीपोदयोऽवश्यमेव सायंकालेशिवालये
त्रिपुरोनामदैत्येन्द्रः प्रयागे तप आस्थितः । तपसा तस्य सन्तुष्टो ददौ ब्रह्मावरं परम्
देवासुरमनुष्येभ्यो न ते मृत्युर्भविष्यति ।

इति लब्धवरो दैत्यो विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ ३५ ॥

त्रिपुराख्यं विमानं तमारुह्य भुवनत्रयम् । यदा वै पीडयामास तदा देवैः स्तुतो हरः
त्रिपुरं घातयामास वाणेनैकेन शत्रुहा । कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु सर्वदेवाः प्रतुष्टुवुः
तस्मिन्दिने सर्वदेवैर्दीपा दत्ता हराय च । सर्वथैव प्रदेयाश्च दीपास्तु हरतुष्टवे ॥ ३८
विंशतिः सप्तशतकाः सहिता दीपवर्तयः । ददेद्दीपं पूर्णिमायां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
पौर्णमास्यां तु सन्ध्यायां कर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः । दद्यादनेन मन्त्रेण प्रदीपांश्च सुरालये

कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः ।

दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो भवन्तु नित्यं श्वपचा हि विप्राः ॥ ४१ ॥

कार्यस्तस्मात्पौर्णमास्यां त्रिपुराय महोत्सवः ।

कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम् ॥ ४२ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः] * कार्तिकशुक्लेऽन्तिमतिथित्रयमाहात्म्यम् *

सप्तजन्म भवेद्विप्रोधनाढ्यो वेदपारगः । अत्र कृत्वा वृषोत्सर्गं नक्ताच्छैवपुरं व्रजेत् ॥
इति श्रावस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णमा-
व्रतविधानकथनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रयमाहात्म्यपूर्वकं पुराणश्रवणमहिमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

यास्तिस्वस्तिथयः पुण्या अन्तिके शुक्लपक्षके ।

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र ! पूर्णिमान्ताः शुभावहाः ॥ १ ॥

अतिपुष्करिणीसञ्ज्ञासर्वपापक्षयावहा । कार्तिके मासि सम्पूर्णयोर्वैस्नानं करोति हि
तिथिष्वेतासुसः स्नानात् पूर्णमेव फलं लभेत् । सर्वे वेदास्त्रयोदश्यांगत्वा जन्तून् पुनन्ति हि
चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा जन्तून् पुनन्ति हि ।

पूर्णिमायां सुतीर्थानि विष्णुना संस्थितानि हि ॥ ४ ॥

ब्रह्मघ्नान्वासुरापांन्वासर्वाञ्जन्तून् पुनन्ति हि । उष्णोदकेन यः स्नायात् कार्तिक्यादिदिनत्रये
रौख्यं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । आमासनियमाशक्तः कुर्यादेतद्दिनत्रये ॥
तेन पूर्णफलं प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे । यो वै देवान्पितृन्विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः
न स्नानादि करोत्यद्वा स याति नरकं ध्रुवम् । कुटुम्बभोजनं यस्तु गृहस्थस्तु दिनत्रये
सर्वान्पितृन्समुद्भृत्य स याति परमपदम् । गीतापाठं तु यः कुर्यादन्तिमेच दिनत्रये
दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः । सहस्रनामपठनं यः कुर्यात्तु दिनत्रये ॥ १०
न पापैर्लिप्यते क्वाऽपि पद्मपत्रमिवाऽम्भसा । देवत्वं मनुजैः कैश्चित्कैश्चित्सिद्धत्वमेव च
तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्नोति विवाभुवि । यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोति च दिनत्रयम्

कश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात् । ब्रह्मज्ञानेन वा मुक्तिः प्रयागमरणेन वा
अथ वा कार्तिके मासि दिनत्रयनिषेवणात् । कार्तिके हरिपूजां तु यः करोति दिनत्रये
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि । कार्तिके मासि विप्रेन्द्र! सर्वमन्त्यदिनत्रये
पुण्यं तत्राऽपि वैशेष्यं राकायां वर्ततेऽनघ । प्रातःकाले समुत्थाय शौचं स्नानादिकं चरेत्

समाप्य सर्वकर्माणि विष्णुपूजां समाचरेत् ।

उद्याने वा गृहे वाऽपि कार्तिक्यां विष्णुतत्परः ॥ १७ ॥

मण्डपं तत्र कुर्वीत कदलीस्तम्भमण्डितम् । चूतपल्लवसम्बीतमिन्द्रदण्डैः सुमण्डितम्
चित्रवस्त्रैः स्वलङ्कृत्य तत्र देवं प्रपूजयेत् । चूतपल्लवपुष्पाढ्यैः फलाद्यैः पूजयेद्धर्मि
शृणुयाद्दूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् । सम्पूर्णमथ वाऽध्यायमेकश्लोकमथ वाऽपि वा
मुहूर्तं वाऽपि शृणुयात्कथां पुण्यां दिने दिने । यदि प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः स्यात्तु मानवः
पुण्यमासेऽथवा पुण्यतिथौ संशृणुयादपि । तेन पुण्यप्रभावेन पापान्मुक्तो भवेन्नरः ॥

पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शान्तो विगतमत्सरः ।

साधुः कारुणिको वाग्मी वदेत्पुण्यां कथां सुधीः ॥ २३ ॥

व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत् ।

आसमाप्तेः प्रसङ्गस्य नमस्कुर्वान्न कस्यचित् ॥ २४ ॥

न दुर्जनसमाकीर्णं न शूद्रश्चापद्रवते । देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥ २५ ॥
श्रद्धाभक्तिसमायुक्तानाऽन्यकार्येषु लालसाः । वाग्यताः शुचयो दक्षाः श्रोतारः पुण्यभागिनः

अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाऽधमाः ।

तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥ २७ ॥

पौराणिकश्च मासान्ते पूजयेद्धक्तिरत्परः । गन्धमाल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्धनेन च ॥

शृण्वन्ति च कथां भक्त्या न दग्धिना न पापिनः ॥ २६ ॥

कथायां कीर्त्यमानायां योगच्छन्त्यन्यतो नराः । भोगान्तरप्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च सम्पदः
उच्चासनमारूढो न नरः प्रणतो भवेत् । विषवृक्षस्तथा स्वापे वने चाऽजगरो भवेत्

कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः ।

कोट्यब्दनरकान्भुत्वा भवन्ति ग्रामसूकराः ॥ ३२ ॥

ये श्रावयन्ति मनुजाः कथां पौराणिकीं शुभाम् । कल्पकोटिशतं सान्निध्यान्ति ब्रह्मणः पदे
आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये नराः ।

कम्बलाजिनवासांसि मञ्चं फालकमेव वा ॥ ३४ ॥

परिधानीयवस्त्राणि प्रयच्छन्ति च ये नराः । भूषणादि प्रयच्छन्ति वसेयुर्ब्रह्मसद्गति
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः । अतः सन्तोषयेद्भक्त्या भक्तिश्रद्धान्वितः पुमान्

तस्य पुण्यफलं पूर्णं भवत्येव न संशयः ॥ ३६ ॥

यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः ॥
कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते । नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मुक्तिपथः परः

पुराणश्रवणाद्विष्णोर्नास्ति सङ्कीर्तनात्परम् ॥ ३८ ॥

य एतद्दूर्जमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रावयेदपि । स तीर्थराजवद्रीगमनस्य फलं लभेत् ॥

सर्वरोगापहं सर्वपापनाशकरं शुभम् ॥ ३६ ॥

श्रुत्वा चैकपदे यो वै अगम्यागमने रतः । कन्यास्वस्त्रोर्विक्रयिणमुभयं तु विमोचयेत्
माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ।

गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः ॥ ४१ ॥

धर्मशास्त्रं पुराणञ्च वेदविद्यादिकञ्च यत् । पुस्तकं वाचकायैव दातव्यं धर्ममिच्छता
पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोगिनः ॥ ४३ ॥

इदं पठते भक्त्या श्रुत्वा चैवाऽवधारयेत् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति
न कस्याऽपीदमाख्येयं श्रद्धाहीनाय दुर्मतेः ॥ ४५ ॥

अपूजयित्वा गुरुमग्रबुद्ध्या धर्मप्रवक्तारमनन्यबुद्धिः ।

भुत्वा तु भोगान्नरकेषु चैव ततो हि जन्मान्तरदुःखभोगी ॥ ४६ ॥

तस्मात्सम्पूजयेद्भक्त्या गुरुं तत्त्वावबोधकम् ।

माहात्म्यस्य च लेशोऽयं तव चोक्तो मयाऽनघ ॥ ४७ ॥

न शक्यते हि सम्पूर्णं वक्तुं वर्णनैरपि । पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यै प्रोक्तवाञ्छितः

कार्तिकस्य तु माहात्म्यं यावद्वर्षशतं वदन् । तथापि नान्तमगमदशको विरराम ह
पुत्रार्थीचिधनार्थीचराज्यार्थीस्वफललभेत् । किमत्रबहुनोक्तोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात्

सूत उवाच

इत्युक्तो ब्रह्मणाचैव नारदः प्रेमनिर्भरः । भूयोभूयो नमस्कृत्य ययौ यादृच्छिकोमुनिः
कथितं शङ्करेणाऽपि पुत्राय हितकाम्यया । पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्यपणुखोहर्षनिर्भरः
कृष्णेन सत्यभामायैकार्तिकस्यचवैभवः । कथितस्तेनसन्तुष्टासत्याव्रतमथाऽकरोत्

ऋषयो वालखिल्येभ्यः श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ।

ऊर्जव्रतपरा जातास्तस्मादूर्जोऽतिबलमः ॥ ५४ ॥

अधीत्यसर्वशास्त्राणिपयःसारमिवोद्धृतम् । नाऽनेनसदृशंशास्त्रं विष्णुप्रीतिकरंशुभम्

व्यास उवाच

इत्युत्तवातानृषीन्सर्वान्सूतोवैधर्मवित्तमः । विररामततस्तेतुपूजाश्चक्रुस्तदाऽस्यच
ते पुनः स्वाश्रमङ्गत्वा हृष्टास्ते परमर्षयः । यथा सूतेनोपदिष्टं तथा चक्रुर्व्रतं शुभम् ॥
अनेनविधिनायेवैकुर्वन्तिकार्तिकव्रतम् । ते सर्वपापनिर्मुक्तागच्छन्तिविष्णुमन्दिरम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रय-

माहात्म्यकथनपूर्वकंपुराणश्रवणमहिवर्णनंनाम

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

समाप्तमिदंश्रीकार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥